

JELENKOR

RODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

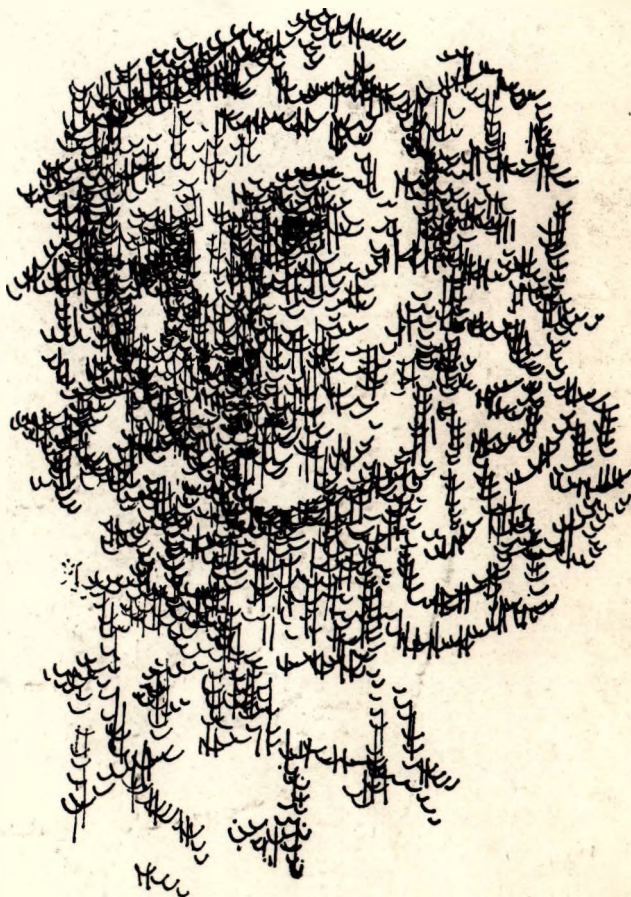
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BIHARI SÁNDOR
FODOR ANDRÁS
KALÁSZ MÁRTON
MÉSZÖLY MIKLÓS
VERSEI
WEÖRES SÁNDOR
GUILLÉN-FORDÍTÁSAI

*

BERTÓK LÁSZLÓ:
ONTÓMUNKÁSOK
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
A CSALÁD HÍVÓ SZAVA
NÉMETH G. BÉLA:
BESZÉLGETÉS
KERESZTURY DEZSŐVEL

*

CZIMER JÓZSEF:
A NAPLÓ NAPLÓJA
MIKLÓS PÁL:
HÉTKÖZNAPOK MŰVÉSZETE
TUSKÉS TIBOR:
LÁTOGATÁS
KOLBE MIHÁLYNÁL

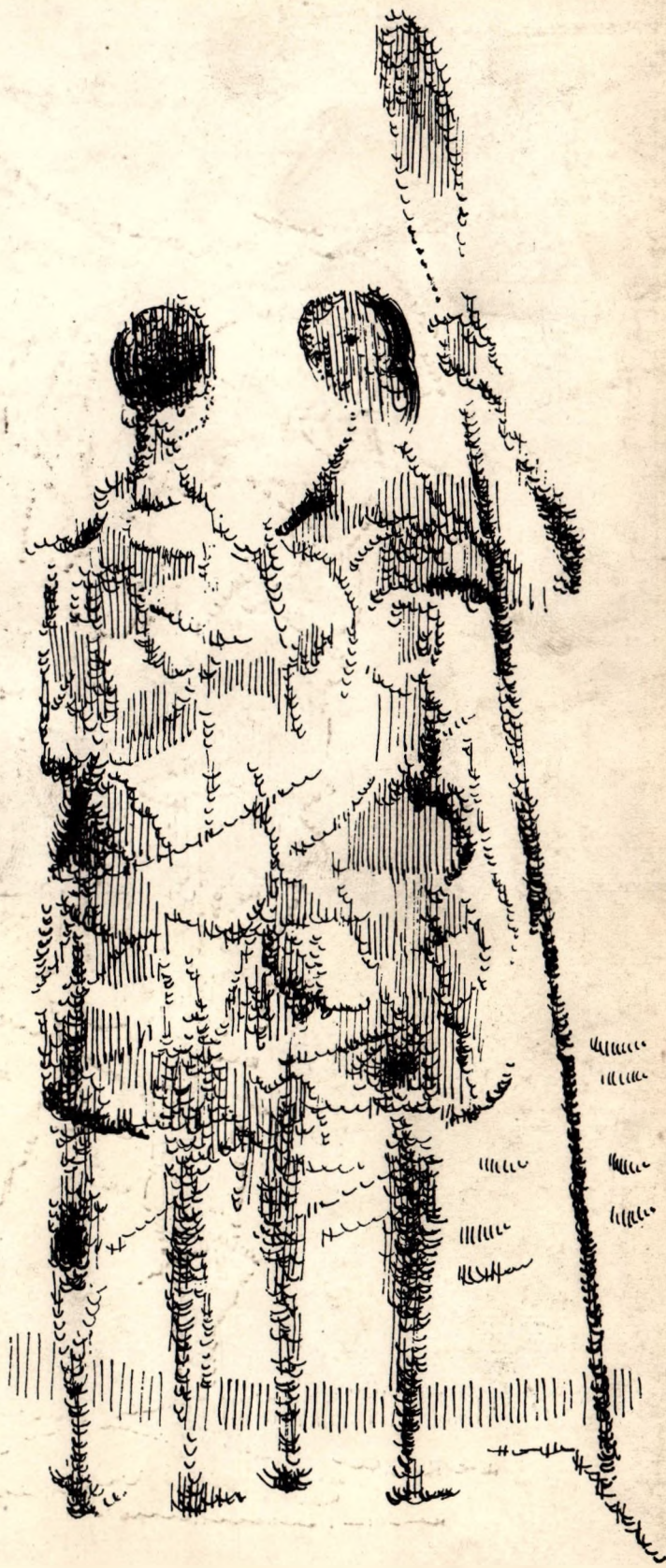
6,— Ft

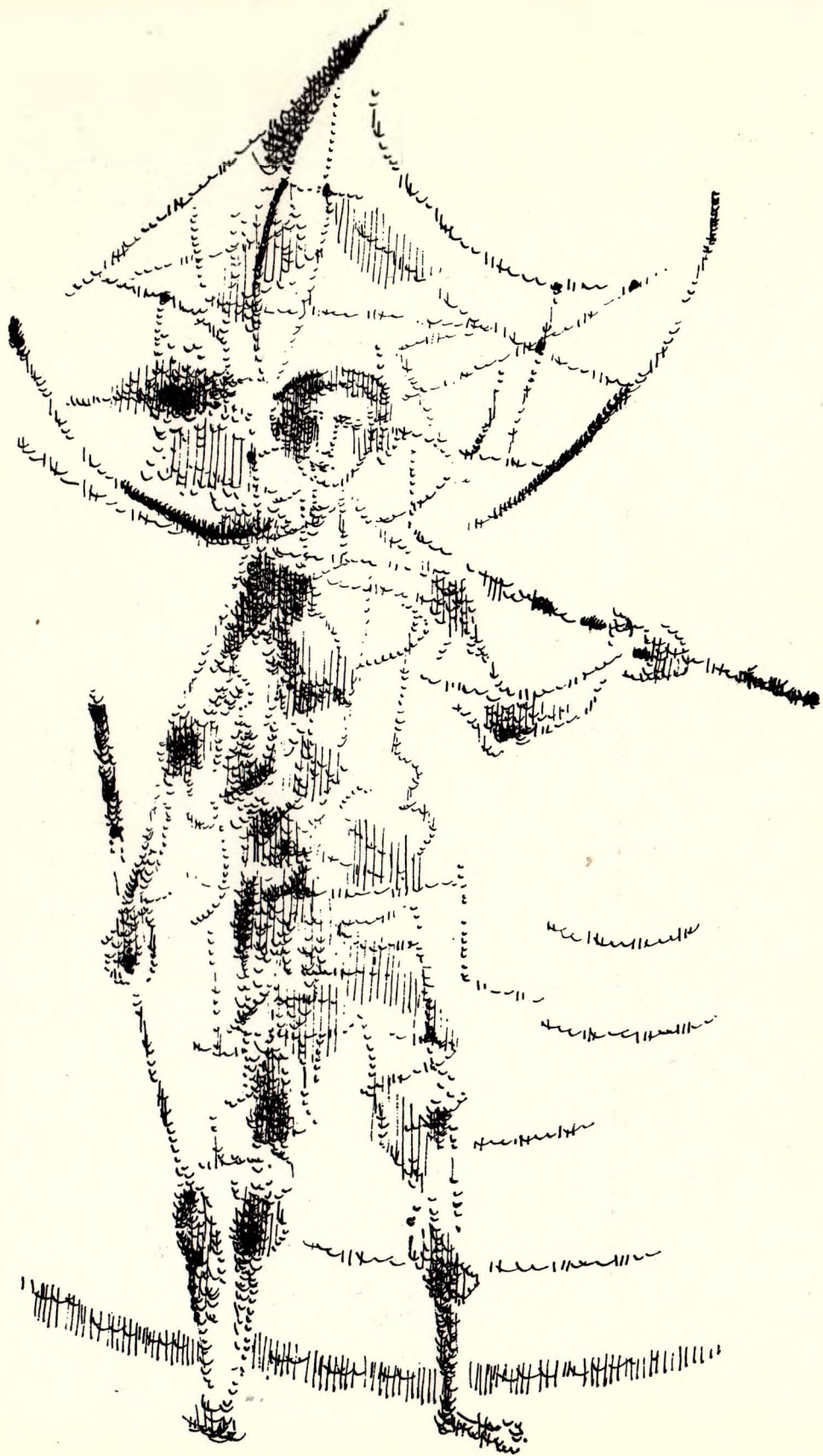
SZAMUNK SZERZŐI:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BIHARI SÁNDOR
CZIMER JÓZSEF
FODOR ANDRÁS
GUILLÉN, NICOLÁS
KALÁSZ MÁRTON
KERESZTURY DEZSŐ
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
MELIORISZ BÉLA
MÉSZÖLY MIKLÓS
MIKLÓS PÁL
NÉMETH G. BÉLA
PARTI NAGY LAJOS
PÁLINKÁS GYÖRGY
SZOPORI N. LAJOS
TAXNER ERNŐ
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

KOLBE MIHÁLY
KOVÁCS FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1975. JANUÁR

TARTALOM

BESZÉLGETÉS KERESZTURY DEZSŐVEL (<i>Németh G. Béla televízió-interjúja</i>) - - - - -	3
MÉSZÖLY MIKLÓS versei: A szavak hatalma, Kabbalisztika, Werther, átképzés után, Emlékére - - - - -	20
BERTÓK LÁSZLÓ: Öntömunkások (<i>Feljegyzések egy szocia- lista brigádról, I. rész</i>) - - - - -	22
FODOR ANDRÁS versei: Balsejtelem, Örökdő tolvaj - - -	34
KALÁSZ MÁRTON versei: Üdvözlét, Két kis kép, ugyanarról	36
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A család hívó szava (kisregény, III. rész) - - - - -	37
BIHARI SÁNDOR versei: Vonzások, Dal - - - - -	52
PARTI NAGY LAJOS versei: Világ bohóca, A szó, szegény -	53
PÁLINKÁS GYÖRGY versei: Szerep, Szavaink félénken - -	54
*	
MIKLÓS PÁL: Képzőművészeti krónika (<i>Hétköznapi művé- szete</i>) - - - - -	55
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Kolbe Mihállyal</i>) - - - - -	61
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Bárdos, 1974., Dal a tűz- piros virágról - - - - -	71
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	73
CZIMER JÓZSEF: A Napló naplója (II., befejező rész) - -	79
NICOLÁS GUILLÉN versei: Gitár-szóló, Magányos pálma, Hó- esés (<i>Weöres Sándor fordításai</i>) - - - - -	89

*

SZOPORI N. LAJOS: Távolba futó utak (<i>Mai finn líra</i>)	– –	91
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal		93
MELIORISZ BÉLA: Péntek Imre: Éjféli pályaudvar	– – –	94
MÁTYÁS ISTVÁN: Raffai Sarolta: Morzsahegyek	– – –	95

K É P E K

KOLBE MIHÁLY rajzai	– – – – –	21, 70, 78, 88,	96
Az Iparművészeti Főiskola kiállítási anyagából		56, 57, 58,	59

Műmellékleten

Az Iparművészeti Főiskola kiállítási
anyagából
(Kovács Ferenc fotói)

A borítón

KOLBE MIHÁLY rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

74-5981 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

BESZÉLGETÉS KERESZTURY DEZSÓVEL

Televízió-interjú, portréfilm

Keresztury Dezső 1974 szeptemberében múlt hetven esztendő. Ebből az alkalomból kereste fel a TV forgatócsoportja – többek között Borus Rózsa szerkesztő, Sólyom László operatőr, Zolnay Pál rendező – és filmet készített arról a beszélgetésről, amelyet Németh G. Béla docenssel, az irodalomtörténeti tudományok doktorával, egyik tanítványával folytatott. A szöveget csupán stiláris tekintetben csiszolták át kissé; a szülőföldről szóló részben a Hazalátogatóban című verset balatonparti tájképek sora tette, némileg ellenpontozva-kiegészítve, elevenebbé.

★

Keresztury Dezsőt a televízió nézőinek nem kell bemutatni. Mint klasszikus művek magyarázójával, gyakran találkozik a képernyőn a néző. De gyakran találkozik vele verskötetek, tudományos művek címlapján. Gyakran látja nevét színházi plakátokon, mint klasszikus művek átdolgozóját. Vajon melyik területhez kell őt igazán kötni? Mert van egy kisebb csoport, aki így válaszolna: ő volt az igazgatóm, ő volt a tanárom. Ő ezek közül melyiket vállalja, vagy . . .

Mindent. Ha valami megmaradt az ifjúságomból, akkor főképpen ez a széleskörű érdeklődés. Az egész világ érdekelt. Ma is. Részben azért is lettem nevelő, pedagógus; ennek feladata az, hogy időben, térben, lehetőleg mindent felszívjon magába, s azután továbbadja.

Magyarország egyik legszebb vidékéről származik. Mit hozott onnan?

Dunántúli vagyok; de voltaképpen három szülőföldem van.

Az első Zalaegerszeg. Ott jöttem világra. Ez akkor egy kicsi, poros mezőváros volt. Én megtartottam ehhez a városhoz hűségemet, mert nagyon sok mindent köszönhetek neki. Hazalátogattam többször. Zalaegerszeg erősen megváltozott. Szülőházam még áll, s az a templom is áll, amelyről hadd mondjak el egy jellemző kis történetet. – A templommal szemben volt a polgármesteri hivatal. Édesapám akkor Zalaegerszeg polgármestere volt. Nagyon szerette ezt a várost és vasárnap is – ez a háború alatt volt –, vasárnap is bejárt a hivatalba. Egyszer látja ám, hogy a templom tornyán, fönt, a nagymisére beharangozóban, két vásott kölyök, miközben húzza a harangot, kilendül a templomablakon.

. . . a harangkötélen.

. . . a harangkötélen. Erre azt mondja a hajdúnak: hozza be nekem ezt a két gyereket. Ezek meg is jelennek; az egyik én voltam. Olyan csárdás pofont kaptam apámtól, amelyet még életemben soha, és aznap tilos volt a családi asztalhoz ülnöm. Ilyenfajta emlékek is fűznek engem Zalaegerszeghez, mert megvoltak az én „vad éveim” is – ahogy Arany János egyszer mondta magáról.

A második, lelkem szülőföldje, a Balatonvidék. Erről sokat írtam is. Sokmindent elmondanak róla a most újra megjelent „Dunántúli hexameterek”, de az a vers is, amit Egerszegre hazalátogatóban írtam. Megkérem Sinkovits Imrét, mondja el.

*Dombok közt fut a fel-felcsillanó
út; még nem tavasz ez, megkésett hó lapul itt-ott,
tócsák, fenyér tű alól tőkék sora közt
átsejlik sárgán, hűvösen a nedves agyag, még
épp hogy ocsúdnak a fák, hallgatnak a görbe dombok
hátán, lankáin lapuló hajlékok, egy-egy fűz
fénylik sárgásan-vörösen, lehet-könnyű, ahogy izzik . . .*

*Halkan, mint ez a késlekedő tavasz ébred
szívem s mint az a fűz, haloványan izzani kezd a
könnyű öröm, hogy van még pince, gyümölcsös, présház
mellett asztal, pad; kitekinteni, bár csak
dombocskák hullámaira, de fölöttük a foszló
felhők járta, magasló égre s este a csillagokra.*

*Örvendeni árad, elönt a gyermeki emlék
s édes hála, hogy meg van még ez a százados otthon,
el ne ragadja – fohászkodom – ezt is a feltámadt nagy idő
forgószele, mely kővel rakta ki szépen a porváros utait,
méltóbb helyre tette a Főtér egykori tarka-szegény piacát.
felbolygatta az álmos, lassú embereket, új házakat és új
hársorokat rakott le a paraszt határba, s elhordja már
mind a nyakig nedves, penészes, gombás vén házakat is.*

*Ezért oly kedvesek tán szívemnek a nagy madarak
a régi mezőn, szőlők között, ahogyan gomb-géptejükét
emelgetik – mint egykor s ma is még a fekete kányák –
de nem a vetést dézsmálják: kőolajat szívnak fel a mélyből
hogy így táplálják várossá a nagy falut, ahol születtem,
s fényesedő fiúk és lányok figyelő szívébe
ivódik a törvény, mely engem is nevelt, a szó:
tegyetek múzeumba mindent, ami csak odavaló,
legenda nektek már a múlt, lám: szétesett,
lökjétek hát ki véretekéből a kövesítő régi meszet,
de figyeljétek a bennetek is élő üzenetre, parancsra,
ha őseitek derék szava zúg, mint ősi idők harangja.*

A harmadik szülőföld az Eötvös Kollégium.

Neked nem kell elmagyaráznom, hogy mi az az Eötvös Kollégium, de azt hiszem nem baj, ha egy pár szót ejtünk róla. Ez olyan fogalom megint, amiről rengeteg sokat beszélnek.

Egyesek szidják, mások dicsérik, nosztalgiával gondolnak rá, ellenszenvvel gondolnak rá.

Azt mondják, hogy ez egy nagy összeesküvés Magyarországon, az Eötvös-kollégisták titkos szövetsége. Voltaképpen senki sem tudja, hogy mi volt. Hadd mondjam akkor el azt, hogy nekem mi volt, latinul:

Pannonok lévén . . .

Alma mater is volt, de uxor is volt és filia is volt. Az Eötvös Kollégiumba kerültem egyetemi hallgatóként, és pályám nagy része szorosán fűződik az Eötvös Kollégiumhoz. Mi volt ez? Először elmondom, hogy mi nem volt. Nem volt a kitünőek iskolája, nem volt a magyar elit képzője, ez egészen egyszerűen egy tanárképző főiskolai kollégium volt. Amit akkor hoztak létre, amikor Magyarországon rendkívül nagy hiánycikk volt a jól képzett középiskolai, gimnáziumi tanár.

Eötvös Loránd hozta létre?

Igen. Eötvös Loránd hozta létre, Bartoniek Géza volt az első igazgatója, és ők fejlesztették ki, nagy nyugati, angol, de főképpen francia mintaképek, az École Normale Supérieure mintájára, amellyel állandó kapcsolatban is állt, mert hiszen ez is hozzátartozott az Eötvös Kollégiumhoz. Én, ha megkérdeznének, hogy mik voltak itt a lényeges dolgok, három fő mozzanatot emelnék ki. Az első volt a kiválasztás. Ahhoz, hogy valaki pályázzon az Eötvös Kollégiumba, általában jelesen kellett érnie, az iskolától valamiféle ajánlásnak kellett jönnie. Nem volt ez okvetlenül kötelező, hiszen jó-rendűt is vettünk föl, de a kollégium fenntartotta magának a jogot, hogy a beküldött kérvényeket felülvizsgálja, ezeknek alapján behívta azt a 20–25 fiatal embert, akit azután ő maga vizsgált meg. Ezek voltak azok a híres fejtapogatók. Nem 20 percig, hanem egy hétig tartottak. A szaktanárok megvizsgálták az illető szakmai tájékozottságát és érdeklődését. Egyetlen egy dolog volt, ami akkor korhoz kötött volt, egyébként rendkívül előtte járt a kornak az Eötvös Kollégium. Az az egy dolog, hogy nő tagja nem lehetett. Akkor ez olyan botrány lett volna, hogy egy kollégiumban együtt éljenek lányok és fiúk, amit elképzelni sem lehetett.

Természetesen minden dolgot saját korának szemüvegén keresztül kell nézni.

Hát ezt is úgy kell nézni. A második mozzanat volt, amit valaha úgy fogalmaztak meg, hogy a teljesítmény hitelessége. Az Eötvös Kollégiumban sokféle nevelő hatásnak volt kitéve egy kollégista. Először is el kellett végeznie rendszeresen, lehetőleg jeles módon az egyetemi tanulmányokat. Másodsorú volt kollégiumi szakórák. Ezekben a szakma jeles tanárai tanítottak. És nyelvórák, főképpen azért, hogy a kollégium sok nyelvet tudjon. A tanárokról, az órákról annyit kell elmondani, hogy ott nem prelegálás, hanem vitatkozás folyt. A tanár majdnemhogy egyenrangúként viselkedett, mint első az egyenlők között. Eszmecsere folyt; erre a diákoknak fell kellett készülniük, dolgozatokat kellett készíteniük, és így tovább, és így tovább, s ezeket vitattuk meg. A harmadik nagyon lényeges nevelőeszköz volt egy óriási, teljesen szabad használatra átadott könyvtár, amiben úgy kalandozhatott a kollégista, ahogy éppen kedve tartotta. Ha szakosodott, akkor a szakjába ült bele, ha nem szakosodott, mint én, akkor csavargott a könyvtárban reggeltől estig. Az én véleményem szerint az Eötvös Kollégiumnak az volt a legfőbb erénye, hogy nem magoltatott, hanem ítéletre nevelt. Az ítélerőt igyekezett nevelni. Ezt ma azért különösen fontos kiemelni – véleményem szerint –, mert a mai ismeretanyagnak az iszonyatos partomlása olyan mértékben túlterheli az embereket, hogy egyszerűen nem jut idő az ítéletalkotásra. De számunkra – Eötvös kollégisták számára – sokkal fontosabb volt, hogy azt, amiről valaki szólt, azt alulról, felülről, jobbról, balról megnézzék és arról önálló véleményt alkossanak. Én különösen arról voltam hírhedt, hogy belebeszéltem az előadásokba és rettentő fontosnak tartottam a fogalmazást; mert ma is meggyőződésem: az a mienk a világból, amit meg tudunk fogalmazni. Nemcsak az, amit átélünk, nemcsak az, amit megsejtünk, hanem az, amit meg tudunk fogalmazni; akkor születik meg az ismeret, amikor meg tudjuk fogalmazni. Ez volt az Eötvös Kollégium egyik legnagyobb iskolája.

Hadd lépjek most be egy pillanatra. Én azt hiszem, hogy az Eötvös Kollégiumról napokig tudnánk elbeszélgetni. Tehát az a lényeg, hogy a be- és kilépőnek az ítéletét nézték meg, mennyire tett szert ítélőképességre. De most

hadd kérdezzem meg Keresztury Dezsőtől: Értelmiségi családból származva, nyilván el is kellett helyezkednie, miután az egyetemet elvégezte; térjünk vissza életpályájához. Amikor elvégezte az Eötvös Kollégiumot, elvégezte az egyetemet, hol helyezkedett el?

Nekem aránylag szerencsém volt, mert elég hamar jutottam olyan helyre, ahol ideális fokon valósíthattam meg azt, amit az Eötvös Kollégiumban kezdtem. 28-ban doktoráltam és szakvizsgáztam, és mindjárt ezután Farkas Gyula, aki akkor a berlini egyetem magyar tanára lett, meghívott a berlini egyetemre magyar lektornak.

Ominózus név, hadd vessem közbe; – akkor még kitűnő tudósnak indult, később sajnos politikailag rendkívül elcsúszott.

Ahogy az egész német értelmiség, sajnos, annak idején. Mert egy dolog van, amit azért az Eötvös Kollégium sem tudott mindenkinek adni, mert ezt nem adhat: jellemet. A jellem idővel formálódik és körülmények közt mutatkozik meg. A volt kollégisták szellemi szintje általában nem hagy kivetni valót. A jellem azonban nagyon sok ellentétes hatásnak volt kitéve: vonzásnak, taszításnak, félelemnek, vacogásnak, aztán már foglyulesésnek is. Nagyon rázós korszakban éltünk. Úgyhogy ez egy külön nehéz kérdés, amiről azonban később talán beszélünk is még. De én még egy pillanatra hadd térjek vissza az Eötvös Kollégiumra, mert hozzátartozik szorosan ehhez a jellemkérdéshez. Legalábbis a tudományos jellem kérdéséhez. Mert a legfontosabb célja a kollégiumi nevelésnek az volt, hogy az ítéletalkotásnak ne csak az élességére, hanem a tisztességére is neveljen. Személyes hitelességére.

Gondolati tisztességre.

Gondolati tisztességre, személyes hitelességre. Ezért mondom én, hogy annyit köszönhetek az Eötvös Kollégiumnak. Ezért volt nekem alma mater, uxor és filia. Azaz anya, feleség és gyermek.

Érdekes. Azaz élettárs egyszer és mindenkorra.

Voltaképpen élettárs, mert hiszen kollégistaként nevelődtem, aztán a kollégiumba tértem vissza tanárnak, végül a kollégiumot újjáépítettem szellemi és anyagi romjaiból.

Azt szokták mondani, hogy Berlin ebben az időben a világ fővárosa volt. A művészeti, társadalmi élet iszonyú kavargása volt ez. Valóban a világ fővárosa volt ekkor Berlin?

Azt nem tudom, hogy a világ fővárosa volt-e, de az, hogy a világ legnyíltabb fővárosa volt, bizonyos. Engem az első pillanatban meg is rettent. Annak ellenére, hogy igen szerencsés helyre kerültem, az első hónapokban majdnem megszöktem Berlinből, mert olyan iszonyatos zárkózottságot, hidegséget éreztem. Aztán ez feloldódott és hamarosan kapcsolatba kerültem – ez, ami lényegesen megkülönbözteti Berlint pl. Párizstól –, ott kapcsolatba lehetett kerülni a németekkel. Nagyon sok német ismerősöm volt, a legkülönfélébb rétegekből. Tudósok, művészek, polgárok, iparosok, munkások. Ennek előfeltétele az volt, hogy én ott is változatlanul nagyon sokminden iránt érdeklődtem. A sportélet iránt is; volt gumicsónakom, sátram, volt motorbiciklim, amivel 120 km-rel vágattam az Ávus-pályán, de elmentem az egyetem meghívott íróinak, tudósainak az előadásaira is. Miután az ottani Collegium Hungaricumban sok természettudós tanuló is volt, illetőleg már kész természettudósok dolgoztak a Kaiser Wilhelm Institutban, amely a komoly német tudományos kutatómunka fellegvára volt, rengeteg olyan ismerősöm akadt, akik ezeken a területeken működtek. Szilárd Leót

én Berlinben fiatalemberként nagyon jól ismertem, mert hozzánk járt és elmesélte azt . . .

A magyar atomtudóst, ugye?

Igen, aki ott Einsteinnek az asszisztense volt. És elmesélte azt, hogy micsoda félelmetes dolog, hogy Einstein elmélete alapján, gyakorlati alkalmazásban a tüzből jeget lehet csinálni. Megvallom őszintén, én is leesett állal hallgattam. Azt mondta, hogy meg is van már az egésznek az eljárása, csak egyelőre nagyon lármás. Akkor készítették a hűtőszekrényeket. És én ezeken a területeken is jártam, tehát ezt a területet is ismertem. Azonkívül nekem nagyon sok olyan barátom volt, akik bent voltak az ottani munkásmozgalomban. Déry Tiborral nagyon jó barátságban voltam Berlinben. Méliusz Józseffel, az erdélyi Méliusz Józseffel, aki ott tanult kint, ugyancsak. Aztán Boldizsár Ivánnal, aki már akkor szenvedélyesen szimatolt, bejáratos volt; vele is nagyon sok gyűlésen, egyéb ilyeneken vettem részt. Hivatalból is nagyon sok vitán kellett részt vennem, ahol nagyon sok tapasztalatot szereztem, s valóban politikai látókörom a hazaihoz mérten mérhetetlenül kiélesedett, mert itthon meglehetősen szűk körű volt a hazaiak látóköre. A kollégiumban élők között is nagyon soknak . . . Én még emlékszem rá, hogy egy tekintélyes kollégista erősen összevitkozott velem és rettenetesen letölt azért, mert én elragadtatással beszéltem a Panzenkreuzer Patyomkinről, amit szintén láthattam ott, a nagy szovjet filmekkel együtt. Mély benyomásom volt A föld c. Dovzsenko-filmről, amit szintén ott láttam, Pudovkinnek a Dzsingisz Kán c. filmjéről, és általában ezekről a produciókról. Mert Berlinben óriási, valóban óriási szellemi pezsgés volt. Csak a műsoroknak volt egy vastag heti újságjuk. Két-három opera működött. Nem tudom, hány színház működött, s azokban a színházakban nemcsak a Reinhardt-féle stílus uralkodott, nemcsak Karlheinz Martin rendezett, hanem Piscator is rendezett, sőt Pudovkin is rendezett és játszott egyszer; láttam őt ott elevenen a színpadon. Brechtnek a színháza akkor már megvolt, ott voltam a berlini bemutatóján a Dreigroschen-opernek, mert amit itthon úgy ismernek, hogy Koldusopera, ennek az eredeti Brecht-címe Háromgarasos opera, nem Koldusopera.

Ebben a gazdag szellemi világban, tudományos életben, művészeti életben, filmprodukciónban, színházban, de a társadalom minden rétegében óriási viták folytak. Mondom, találkoztam ott én szemtől szembe románokkal, jugoszlávokkal, csehekkel, lengyelekkel, de franciákkal, angolokkal, németekkel, a legkülönféle pártállású és nemzetiségű emberrel. Tehát rendkívül gazdag kép bontakozott ki előttem, már csak ennek következtében is.

Ehhez a képhez hozzájárul még az is, hogy Berlinben igen sok magyar volt. Ennek az előfeltétele az, hogy voltaképpen Berlin is olyan fejlődésű város volt, mint Budapest. Majdnemhogy múlttalan város, egy kis, pici-kis ősi központja volt, az a kis sziget az egykori vár körül; ott meg Potsdam, Nagy Frigyes Potsdamja a városon kívül; de egyébként úgy nőtt föl, mint Pest. Mezővárosból hirtelen a világ fővárosa, rengeteg fajta emberrel mindenféleképpen, úgyhogy a pestiek voltaképpen átköltöztek csak Berlinbe, otthon érezték magukat mindjárt. Berlinben volt akkor legalább 6-7000 magyar, mindenféle réteg képviselője.

Általában nem tudják, mi az a weimari Németország. Ez is olyan fogalom, amelyik legalább olyan ismeretlen, mint az Eötvös Kollégium. Hadd mondjak erről néhány szót. Miért nevezte el egy köztársaság – újonnan

alakult köztársaság –, amelyik a német világháború, az I. világháború romjain kezdett felépülni, és amelyik valami jobbat akart, valami mást akart, valami nemesebbet akart, mint a wilhelminus, imperialista Németország volt, miért nevezte el ez magát Weimari Köztársaságnak, holott Weimar egy kicsi kis város volt, aminek az akkori Németországban legfeljebb az a szerep jutott, hogy mint Goethe, Schiller, Wieland, Herder egykori otthonához, odazarándokoltak a népek. Azért, mert Weimar a német humanitásnak a jelképe volt. Annak, amit a Humboldt Egyetem a maga nevében viselt, amivel a németek azt is dokumentálhatták, hogy nem a terület integritása a legfontosabb. A terület integritását megszüntette a Versailles-i béke, ők tehát a szellem integritását, és pedig egy humánus német szellem integritását hangsúlyozták, amelyben Heine éppúgy bent volt, mint ahogy Goethe. Érdekes és elgondolkoztató, hogy ezt a Weimart nemrég egy igen kitűnő magyar tudósunk Utópiának nevezte, Utópiához hasonlította. És hát ebben van is valami, mert a Weimari Németországnak azok a megépítői valóban kicsit utópisztikus emberek voltak. Eltekintve egy-két ravasz politikai taktikustól, úgynevezett reálpolitikustól. A példaadók elhitték azt, hogy a személyes példaadás, a tudományok, művészetek művelése, a szellem szabadsága egymagában elég; holott kiderült az, hogy a szellem szabadsága – itt megint visszatérek az Eötvös Kollégiumhoz; ezt én ott, mint Eötvös kollégista tanultam meg – a szellem szabadsága magában nem elég. A szellem felelőssége is kell hozzá és a jellem felelőssége. Ez az, amit nem vettek számításba a Weimari Németország megtervezői. Nem vették eléggé számításba azt sem, hogy ott és akkor iszonyatos gazdasági világerők is mozgásba lendültek, amiknek következtében Németországban, a Weimari Németországban, 6–7 millió munkanélküli lett egyszerre.

Hadd térjünk rá a lényegre itten. Én azt hiszem, hogy valóban utópisztikus álom volt ez a Weimari Németország: a szellem, amely megvédi önmagát. Németországban csakugyan 5–6, sőt talán több millió munkanélküli volt; és ebből érthetjük meg talán azt, hogy a Szovjetunió mellett a világ legnagyobb munkásmozgalmát látta Németországban, és mégis végbement az az iszonyatos fordulat, ami végbement. Ezt hogyan látta Keresztury, aki részt vett, látta, benne élt ebben az életben?

Amikor én kikerültem, 28-ban, még nemcsak, hogy nem dőlt el semmi, hanem voltaképpen csak akkor kezdték begyűjteni a lapokat. Hogyis mondjam: a lapokat a nagy játszamához. Akkor kezdtek megjelenni a nagy szovjet művészek, akikről az előbb szó volt már, de akkor kezdte Hitler is megszervezni az SS-ét. Én egy első SS-felvonulást Wittenbergben, Luther egykori működési területén láttam, a Luther temploma előtt. Hitler is kezdte gyűjteni a maga embereit, tömegeit; és részben ez a 9 millió munkanélküli, részben a bizonytalanná és naivvá vált értelmiség kezdett szomjazni valamilyen erős kézre. Tehát belátták azt, hogy maga a szabadság nem elég. Maga a szabadság nem tudja megoldani a gazdasági, társadalmi válságot, amibe az ország került. A munkástömegek nagy részét, illetőleg a baloldali szervezett, öntudatos munkásokat nehéz volt megtéveszteni. Egy részüket meg lehetett téveszteni azzal, hogy a – hogyis mondjam? –, hogy a munkásmozgalmat pozitív mondanivalóit összekeverték egy nacionalista indulattal, demagógiával. Azért mondom, hogy a felelősség nem Hitlernél kezdődik, hanem előbb; mert Hitler hivatkozhatott rá, hogy minden baj oka voltaképpen

a Versailles-i Szerződés, a békeszerződés, amely tönkretette Németországot. Az értelmiség körében pedig félelmetes naivitás uralkodott.

Hadd mondjak el erre egy példát: Becker hosszú időn keresztül porosz kultuszminiszter volt, neki nagyon sokat köszönhet a magyar ügy, mert ő hozta létre a berlini magyar intézetet, s ami hozzá tartozott. Megbukatták őt két oldalról: a szocdemek is, meg a nácik is. Megbukatták és akkor visszajött az egyetemre. Az egyetemen volt egy kis baráti köre; docensek, hasonlók; és oda engem is meghívott. Ez nagyon kitüntető volt, mindig szívesen elmentem. Nem sokkal Hitler hatalomra jutása előtt, talán 3–4 héttel zajlott le egy ilyen beszélgetés, és ott szóba került Hitler. Mondtak ezt, mondtak azt, mondtak amazt, végül Becker elvesztette a türelmét és azt mondta: Én nem értem, miért nem adják át Hitlernek a hatalmat? Át kell adni neki a hatalmat; két hét alatt levirtsaftol és aztán készen vagyunk vele. Erre én, a külföldi, a naivista azt mondtam: Professzor úr – akkor már nem miniszter úrnak neveztük –, professzor úr gondolja, hogy ha Hitler megkapja a hatalmat, be fogja tartani a játékszabályokat? És ha a parlamentben leszavazzák, mert nem fogadják el a programját, akkor veszi a kalapját és elmegy? Erre csodálkozva rám nézett, hogy hát hogy képzelek én mást! Erre megkérdeztem a társaságtól: Olvasta itt valaki Hitler Mein Kampfját? És kiderült, hogy ezek az egyetemi értelmiségiek, senki sem olvasta a Mein Kampfot. Amelyben Hitler egész egyértelműen megmondta, hogy adják csak nekem ide a hatalmat, majd én megmutatom, hogy kell azzal bánni!

Nem készült fel a védekezésre...

Egyáltalán nem! Mondom, azt hitte, hogy Hitler be fogja tartani a demokratikus játékszabályokat, mint ahogy ő betartotta. Hitler és az emberei rendkívül konzekvensen, lépésről lépésre csinálták, amit csináltak. Először Papen, Hindenburg, s annyi más naivista vagy hazardőr segítségével belejátszották magukat a hatalomba. Amikor ez megtörtént, először a politikai ellenfelekkel számoltak le. Tehát a kommunistákkal, a nacionálszocialisták közül is a balszárnyal; akkor tapostatta el Hitler Gregor Strassert, akkor számolt le Röhmmeel; tehát a külső, belső, a teljes politikai hatalmat egyértelműen átvette. Ehhez volt szüksége egyebek közt a Reichstag meggyújtásának a perére. Az antiszemita propaganda mellékesen folyt egyelőre.

Ekkor még persze...

Kezdetben még szabadon vitatkoztak; a berlini kabarében például még szabadon vicceltek Hitlerrel. Kijött a színpadra az a híres – már nem emlékszem a nevére –, elég az hozzá; kijött és föltette a kezét, azt mondva: esik? Nem esik? Óriási röhögés volt természetesen.

A német munkásmozgalom egy részét vagy a német munkásság egy részét meg lehetett téveszteni, de a német munkásmozgalom nagy többsége keményen ellenállt. Ezt mennyire érzékelte Keresztury Dezső?

Hát persze, hogy ellenállt, természetes, hogy ellenállt; magam is rengeteg politikai gyűlésen vettem részt mint szemlélő és tudom, hogy milyen nagyméretű volt az ellenállás. Elég, ha Thälmann nevét említem, aki... aki fej-fej mellett ment a választáson Hitlerrel. A tragikus fordulat egyik lényeges oka volt azonban, hogy ez a szervezett munkásság voltaképpen nem tudott magának igazi átütő erejű értelmiséget nevelni. A hatalomátvételben a német értelmiség vizsgázott legrosszabban. Hadd mondjak el itt is – kis történetek többet mondanak, mint hosszú elmélkedések – két kis történetet. Részt vettem az egyetemnek, a Humboldt Egyetemnek azon az évadnyitó

nagygyűlésén, ahol talárosan, láncosan, ahogy kellett, felvonult mindenki. Ahol először történt meg az egyetem fennállása óta, hogy a politikai hatalom nevezett ki rektort, éspedig az állatorvosi főiskola egy tanárát. Ez mondott aztán nagy díszbeszédet Hitlerről. És a végén az egész társaság egy emberként felállt és ünnepelte. Egyetlen egy ember kivételével; és ez Spranger volt, aki kiment a teremből. A kiváló filozófus,

és erkölcsi ember.

és rendkívüli erkölcsi ember, mert hiszen nem politikai szempontok vezették, amikor kiment, hanem erkölcsi integritását, a tudomány integritását féltette, és azt kívánta dokumentálni, hogy ő ezzel az egész dologgal nem ért egyet. Ez az egyik történet. A másik történet ez. Nagyon jó barátságba kerültem a Deutsche Literaturzeitung szerkesztőjével, ami a Német Akadémia lapja volt. Ez Mommsen íróasztala mellett ült...

A nagy történelem mellett.

A nagy történelem mellett. Mommsen íróasztala fölött lógott Goethének és Humboldtnek az arcképe. Egyszer ez az öreg barátom fölhevítte, hogy valamiről szeretne velem beszélni; nem tudom már miről, nyilván valami könyvismertetést kért, mert írtam a lapjába sok könyvismertetést; főképpen magyar, vagy magyar vonatkozású tudományos könyvekről. Elmentem hozzá, s megállt bennem az ütő, ahogy mondani szokás. Mert a két arckép közt, középen egy elég rossz fotója volt a nagy Führernek a professzor saját kezű ajánlásával, amelyben Goethének a Schillerről írt verséből való idézet adta tudtul, hogy az ő átvirrasztott éjei tették számunkra világossá a nappalt.

Groteszk anekdota.

Hát ennél groteszkebb alig lehet.

De az értelmiség felelőssége...

Az értelmiség felelőssége. Na, most még egyet, ami az értelmiség egy részének a fanatizálhatóságát illeti. Volt egy tanítványom, aki nagyon szorgalmasan tanult magyarul. Apja valamikor, még a wilhelminus időkben erdész volt. A fiú nyugdíjas apjának a házában élt a feleségével együtt. Eljött egyszer hozzám és azt mondta: Én tegnap följelentettem apámat. Megfagyott bennem a vér. Miért? Azt mondja, azért, mert lekicsinylőleg nyilatkozott a Hitlerről. Ekkor azt mondtam, hogy most menjen ki; hazamentem és azt mondtam a feleségemnek, hogy itt pedig többet nem maradunk.

És itthon?

Amikor hazajöttem Berlinből, tanítottam, de közeli kapcsolatba kerültem az irodalommal is, Babitscsal, Móriczsal kerültem kapcsolatba. Nem szeretem a barátság szót használni, mert mindig irritál ez; mindig eszembe jut Szabó Dezsőnek az a híres Ady-tanulmány-kezdése, hogy a zseni sírján dudva és barátok nőnek. Tehát csak ilyen megszorítással mondom ezt; mert én valóban az egész akkori irodalom barátja voltam. Tekintettel arra, hogy voltaképpen mindenkit ismertem, és számomra az az ellentét, ami itthon megosztotta a legjobbakat: az urbánusok és népiek ellentéte – teljesen ismeretlen volt.

És értelmetlen.

Értelmetlen; nem is értettem hosszú időn keresztül. Az a véleményem, hogy ez egy kicsit csinált ellentét is volt. Talán szándékos megosztása az erőknél. Ettől eltekintve, hamarosan a Pester Lloydhoz kerültem; a tárcarovatot vettem át mellékfoglalkozásként; és ott a Pester Lloydban szükségképpen valamiféle nemzeti egységfront...

Bocsánat, álljunk meg itt egy pillanatra, hiszen a Pester Lloydról a közember nagyon keveset tud, legfeljebb az irodalmárok. Azt szokták mondani erről a lapról, hogy a svájci német lapok mellett ez volt a német humanizmus utolsó fellelegvára. Igaz ez?

Ez igaz. A Pester Lloyd igen nagy példányszámban megjelenő, nagyterjedelmű és nagyon jól szerkesztett lap volt; reggeli lappal, esti lappal, kitűnő hírszolgálatral, külön gazdasági résszel. Először, mondom; a tárca-rovat vezetőjeként léptem be oda, mint aki jól tudott németül. Lassanként azonban az én vállamra nehezedett az egész kulturális része a lapnak: minden művészeti rovat, s minden kultúrpolitikai megnyilatkozás. Tehát valóban koronatanúként mondhatom azt, hogy ez valóban így volt. A nácizmus hatalomátvétele utáni években a lap németországi keresettsége rendkívüli mértékben megnőtt. Azért, mert már Svájcban nem engedték be a lapokat, a magyarországi félhivatalost azonban nemigen lehetett kitiltani a baráti Németországból, viszont a Pester Lloyd mégis, amennyire lehetett, tájékoztatott, volt benne valami európai olvasnivaló. Úgyhogy a nácik kezdetben mindent elkövettek, hogy a lap terjesztését akadályozzák, lekészték a repülőgépet, a szállítást, pedig hát fontos, hogy az újságban minden lehetőleg up to date legyen. Utána pedig egyszerűen betiltották; nem engedték be az országba. Ennél erről pontosabb helyzetképet nem lehet adni.

Bocsánat, hogy most közbevágok! Az irodalom bármi sokat tehet is, végül is nem az irodalmon dől el az, hogy a világtörténelem hogyan alakul, bármennyire befolyásolhatja is a közgondolkodást. Azt láthattuk mindeből, hogy a magyar irodalom egyfajta sziget volt Európában. A humanizmus szigete. Végül azonban az ország mégis belesodródott ebbe a nagy világozmlásba.

De ugorjunk most egyet, és lássuk, mi történt a világozmlás után Keresztury Dezső pályáján.

Helyes. De azért egy dolgot szeretnék még elmondani. Az irodalom tényleg nem dönti el a nagy kérdéseket. De azzal, hogy van, azzal, hogy kifejez gondolatokat, azzal, hogy viselkedik, azzal, ahogy az írók viselkednek, azért azzal sok mindent ki tud tehát fejezni.

Ahol fölmerült a fasizmus, ott tulajdonképpen tudatlanság, demagógia uralkodott.

Tudatlanság, demagógia, tájékoztatlanság, aztán kiszolgáltatottság, mert hiszen, akinek a kezében van a pisztoly, az lő, ha ellene szólnak.

Vagy a géppisztoly, ugye?

Ebben nincs mese.

De most valóban ugorjunk. A világozmlás után Keresztury Dezső az Eötvös Kollégium igazgatója lett.

Igen, az Eötvös Kollégium igazgatója lettem, ami nem volt könnyű dolog, mert tudvalévőleg . . .

Számunkra legalábbis tudvalévőleg.

Az Eötvös Kollégium romhalmaz volt, amikor én átvettem. Az épületben, a Gellérthegy oldalában német parancsnokság, és azt erős tűz alá vették, szétrombolták, úgyhogy romjaiban vettem át. Romjaiban bizonyos mértékig szellemileg is, mert hiszen éppen eléggé megtizedelődött a tanárság, diákság; újra kellett kezdeni az egész életet. Aztán nem is tudtam sajnos minden erőmet odakoncentrálni, mert kénytelen voltam elmenni miniszternek.

Furcsa szó: kénytelen voltam miniszternek menni. Legtöbb ember úgy képzelné, hogy örül az, aki miniszterré lesz.

Nem, nem! Ez, hogy kedvenc Arany Jánosommal feleljek, nekem Nesz-szusz-ing volt.

Nagy feladatok voltak.

Óriásiak.

Nehéz, de nagy idők...

Azért is vállalkoztam. De engem az isten – hogy Eötvös önjellemzését próbáljam magamra vonatkoztatni – nem teremtett hatalommal élő embernek. Én a hatalmat nem szeretem gyakorolni, mert a hatalom gyakorlása közben tapasztaltam meg, hogy ez a legpusztítóbb szenvedélyé válhat, ha valaki komolyan rabjául esik. Pusztítóbb lehet, mint a szerelem, vagy az alkoholizmus, vagy bármi más a világon. És ha valami jó van az életemben, ez az, hogy még a saját szenvedélyeim rabja se lettem, legfeljebb a munka szenvedélyének. Azt is, hogy elvállaltam a miniszterséget – még előbb kezdem –, hogy egyáltalán beléptem a Parasztpártba, azt is becsületből csináltam. A miniszterséget is voltaképpen Illyés Gyula rábeszélésére fogadtam el, akivel talán a legmélyebb és legfelelősségteljesebb közéleti barátság – ha lehet ilyenről beszélni – kötött és köt össze.

Nem volt igaza abban Illyésnek, hogy éppen a felelősség nevében?...

Persze, hogy igaza volt; azért is vállaltam el a dolgot. Az igazság előtt általában leteszem a fegyvert. Valóban nem volt a pályán másvalaki, aki erre nálam alkalmasabb lett volna, mert én az egész területet át tudtam tekinteni, kívül álltam a különféle pártcsoportosulásokon, ahogy mondtam, a népieseken, az urbánusokon, de egyéb csoportosulásokon, és ahogy már az eddig elmondottakból is következik, át tudtam tekinteni az egész területet. Ennek például nagyon sok komoly orvos, természettudós ismerősöm is volt, hiszen az Eötvös Kollégiumban is voltak mindig „dögészek”; ott így hívták a természettudósokat. Ennek következtében át tudtam tekinteni a területet. De egy kikötésem volt, mikor elfogadtam a hivatalt: az, hogy szakminiszter leszek. Tehát nem politikai.

És sikerült is annak maradni, hiszen az általános iskoláknak, a dolgozók iskolájának a megalkotása, ami ugyan nem pártosság nélküli dolgot jelent...

Bocsánatot kérek, hogy itt közbeszólók! Én mindig elkötelezett embernek éreztem magamat; az a kérdés, kinek vagyok elkötelezve. És én mindig valahogy a magyar népnek érzem magam elkötelezve. Nem egy pártnak, vagy egy érdekcsoportnak. Furcsa dolog, hogy ezt itt én mondom, aki szeretem a pontos fogalmazást. És ezen, hogy magyar nép, rendkívül sokmindent értettek már. Számomra a magyarság térben és időben való szolidaritását jelenti minden válságával, ellentmondásosságával együtt. És én ennek érzem magam elkötelezve, de úgy, hogy ezt a magyar népet csak az emberiség kapcsolatában tudom igazán komolyan elfogadni. Ennek az érdekében igyekeztem a magyar művelődést újjászervezni; olyan módon, ahogy az Eötvös Kollégiumot újjászerveztem. Azoknak az eszményeknek a jegyében, amikről az Eötvös Kollégiummal kapcsolatban már beszélünk. Persze az, hogy egy mindig élesebben politizáló korban én szakminiszter akartam lenni, hangsúlyozottan szakminiszter –, mert a képviselőséget sem voltam hajlandó elfogadni... Ebből nagyon különös, komikus történetek is keletkeztek. Jelen voltam pl. a parlamentben egy szavazásnál, amikor ülve maradtam,

pedig az ellenzéknek kellett ülve maradnia, és erre az ellenzék megtapsolt, mert ülve maradtam.

Nem lévén képviselő.

Nem. Meg kellett tehát magyaráznom, hogy énnekem ott nincs szavazati jogom. Mondom: hasonló dolog sokszor előfordult. De elképzelhető, hogy valóban utópisztikus dolog, egy kicsit igazán utópia volt, hogy egy olyan mértékig politizáló korszakban valaki szakminiszter akart lenni. Azért mondta egyszer valaki: történelmi szükségszerűség volt, hogy az Eötvös Kollégium is megszűnjön. Lehet. Bár... bár, nem tudom...

Lehettek kicsit indiszkrét? A miniszterségnek ez a vége milyen emberi érzéseket keltett?

Rettentő boldog voltam. Sose fogom elfelejteni. Feleségemmel együtt meg voltunk hívva Vorosilovnak a nagyestélyére, éppen akkor, amikor végre leköszönhettem; és életemben olyan boldogan nem táncoltam a feleségemmel, mint azon az estélyen. És mindenki nézett bennünket: örültek ezek, hogy most, mikor Keresztúryt végre sikerült kihajózni a kormányból, most ezek ilyen boldogan táncolnak.

Rendkívüli hatásúnak érezte a miniszterségtől való megválást?

Nem. Én igyekeztem a munkámat becsülettel elvégezni. Nem is szégyenlek semmit, amit akkor végeztem, vállalom most is, amit akkor tettem. És az, hogy – miután lehetetlenné vált a dolog – letehettem a hivatalt, rendkívüli megkönnyebbüléssel töltött el.

Melyik évben volt ez?

Ez 57-ben volt.

47-ben.

Pardon, 47-ben. Igen. Utána...

Utána tudjuk, az első nagy hősiesség évek után eléggé kétarcú évek következtek. Ugyancsak nagy évek, de nagyon nehéz évek is. A személyi kultusz nagyon sokunk életében törést jelentett, Keresztury Dezső életében is. Úgy tudom, a tudományba vonult vissza.

Nem. Hadd vessek közbe előbb valamit, ami lezárja egy kicsit ezt a miniszteri pályát és szereplést. Én... egyesek költőnek is tartanak, egy kicsit én is magamat annak. És az az érzésem, hogy az ember legpontosabban versben fogalmaz. Ez hozzátartozik a dolog lényegéhez. Versben nem lehet hazudni, nem lehet fölösleges szavakat mondani, mert az azonnal kilátszik. Én, már lemondott miniszterként, irtam egy verset, otthon a Balaton mellett, az a címe, hogy A Badacsony lábánál. Ebből szeretném, ha Sinkovits Imre elmondana egy részletet.

*Kék ég, zöld víz között a sziklás parton,
rezzenő szívvel, mint az üldözött,
elnyúlsz egy szemhunyásra s köréd zárul
erő gyümölcscsel telten a Dunántul
mély békéje a lány lankák fölött.*

*Szülőfölded: derűs tündér-ragyogvány
fényben fürdő dombhullámok színén;
szülőfölded: fulladt iszap a mélység
hideg ölén, gond, iszonyú szegénység,
szolga-törődés, láz, szikár remény.*

*Nő visszanyelt panasza, de tapasztalt,
óvatos szemmel lát s mér még a nép.
Vad erő, néma mag: ha nem tud bátran
s bölcsen élni a megnyert szabadsággal,
részvétlen malmán szétörli a lét.*

*Tudod-e mért dobott fel s merre tarts, ha
szédülve fenn a zeniten megállsz?
Hogy milyen végzet délkörei várnak,
milyen fény gyémántporát hordja szárnyad,
ha, honnan jöttél, a mélybe leszállsz?*

*Nézd, az öreg hegy meleg lejtőjére
gyümölcsöst, szőlőt raktak dédeid;
pincére présház, romra templom épül:
olvasd a táj sugalló betűjéből
a történelem feljegyzéseit.*

*A tiéd s te övé vagy oldhatatlan,
magára rántva hanyatlik alád:
mert elvesztél benn, van rajta hatalmad;
test, lélek csókja oszthatatlan annak,
ki úgy győzött, hogy megadta magát.*

*S ha több nem lehetsz, légy a tiszta szándék
emléke. Felvillantál, mint ezüst
hal, bár egy percre: tündökölve;
s névtelen siklasz újra elemedbe,
elmúlni benn, mint viharban a füst.*

Nemcsak a miniszterséget hagyta ott, de bizonyos értelemben a közéletből is kikerült. Milyen érzéssel vette ezt tudomásul? Mi volt a menedék, mi volt az erő, ami ezután is a munkához adott energiát, adott kedvet?

Hát a . . . bennem lévő életerő, ami utat keres minden körülmények között. Mondom, én nagy megkönnyebbüléssel léptem ki a miniszterségből. Sokkal nehezebben léptem ki a Kollégiumból; hogy a Kollégium megszűnt, az életnek azokhoz a sebeihez tartozik, amik ma sem hegedtek be. De hadd idézzem itt, ezzel kapcsolatban Arany Jánosnak egy megjegyzését, amit élete legnagyobb dolgainak az elsíratásakor írt egy töredékének a végéhez, hogy „nagyon fáj, nem megy”.

Ez nem a miniszterségre, ez csak a Kollégiumra szól?

Ez csak a Kollégiumra szól. A miniszterségtől én boldogan vonultam vissza; mert csak a munkába vonultam vissza.

Az eredeti területre.

Vissza az eredeti területre. Először visszavonultam a Kollégiumba, s a Kollégium után visszavonultam a magam még szűkebb területére. Az, hogy nem egy ország figyelt rám, hanem esetleg csak tíz ember, az nekem nem túlságosan sokat számított, mert nekem az a tíz ember elég volt, s ha az a tíz ember sem volt, akkor elég volt az az egy, aki mindig, minden körülmények között mellettem volt, a feleségem.

Két őszeköz segített: a munka és az emberi közösség.

Egy emberi közösség. Igaz, hogy a feleségem elég kivételes teremtés, aki-

től nagyon sokat tanultam emberileg is, tudományban is, mert nemcsak em-
beri, nemcsak művészi partner volt . . .

Tudtommal ő zenész volt.

Zenész; orgonista, ami nem mindennapi dolog . . . Kodály Zoltán tanítványa volt, testvére Seiber Mátyás, a világhírű zeneszerző, sajnos túl korán és szerencsétlenül halt meg. De feleségem tudós felkészültséggel is partnerem volt. Megemlíthetem, hogy professzor Wolfnak – a nagy zenetudósnak – volt kedvenc tanítványa Berlinben, tehát szakmailag és filológiaiilag is képzett, fölkészült ember; amellet jó kritikus, adott pillanatban hidegvérű, nyugodt élettárs. Ezt itt különben szeretném vele kapcsolatban néhány nőismerősömről általában elmondani. A legnehezebb időkben ott voltak velünk. Azt, hogy a magyarság sokmindent túlélte, hogy mi is sokmindent túlélünk, nőknek köszönhetjük. Nemcsak szülnék bennünket, nemcsak ölükben ringatnak bennünket, de adott esetben meg is védenek bennünket, el is igazítanak bennünket a maguk természetes ősi ösztönével. Feleségemnek mondtam is egyszer, ha régebben éltél volna, borsó-szalmán égetnének meg, mint boszorkányt; olyan hallatlanul biztos ösztöne volt emberek fölismerésére; egy kézfogásról megismerte, hogy az illető igaz ember, vagy nem igaz ember. Nekem ezt mindig meg kellett valahogy fogalmaznom magamnak.

De hadd szóljon ezeknek az éveknek lényegéről megint egy vers, amit Gombos Katalin fog elmondani.

*El ne feledd soha, amit ígértek
szülők, barátok, költők, iskolák:
hogy kedves, okos, szép, igaz s tiéd lesz,
mit álmaidba szőtt a szomju vágy.*

*S a gúzst se aztán, a lárvája-tépett
valót, az ellened-rideg világ
kezét: bírákul a gonosztevőket,
a kést, mely hited erét metszi át, –*

*de azt se, hogy volt pár pillanatot,
mely a lét mocskából felragadott
a mindenséget hordó csillagokra,*

*s az orvos időt, mely emlékké oldja,
amit a kín lelkedbe égetett.
Különben nem bírnád az életet.*

Azokban az években, amelyekről Boldizsár Iván „Halálaim” címmel írt egy könyvet, én „Életeim” címmel írnék. Mert konkrétan is feladták nekem az élet-halál alternatívát. Menjek el az országból, katedra vár x, y államban. Itthon esetleg a börtön, vagy még súlyosabb dolgok. És akkor én minden habozás nélkül ezt mondtam: Itthon maradok, engem az isten, ahogy Eötvöst forradalmi embernek nem, engem az isten nem teremtett emigránsnak. És azt, hogy a népem szolgálatában, úgy ahogy ezt már jeleztem, hol és milyen körülmények között halok meg, ezt a szabadságot adja meg nekem az isten, s ezt a választást fönntartom magamnak. Tehát, hogy egész nyersen fogalmazzak: jogom van ahhoz, hogy a hazámban akasszanak föl.

Ezért volt nekem nagy melegség és menekülés az, hogy visszatérhettem a magam tudományos munkájához, ahol azokkal a kérdésekkel foglalkozhat-

tam, amelyekkel különben nem tudtam volna. Hogy pl. Batsányit az ismeretlenségből jóformán kiástam, kedves és általad is ismert tanítványommal, Tarnay Andorral együtt, vagy, hogy átvehettem Arany kritikai kiadásának a szerkesztését, amelyben te két kötetet csináltál, ez igen nagyjelentőségű dolog volt számomra. Nemcsak azért, mert egy ilyen szövegkritikai kiadás óriási paszsiót is jelent, sokszor detektív munkát. Az pl., hogy Batsányinak egy kézirat-töredékéből vissza lehetett következtetni igen fontos dolgokra, vagy ahogy Aranynak a kéziratai árulkodók igazán, nem a szövegei, hanem ahogy fogalmaz, ahogy javít, ahogy változtat, ahogy az egyiket leírja egyből, a másik kézírás olyan, mintha hangyák nyüzsögnének rajta, mert tele van javítással! Szóval ez nagyon nagy dolog volt. A másik nagy dolog pedig az volt, hogy azért én mégse hagytam magamat félre tolni, mert érzésem szerint igen fontos nemzetnevelő munkát végeztem – ezt idézőjelbe teszem –, mert csináltam legalább 10–12 olyan nagy országos kiállítást, amelyet azelőtt nem csináltak. Egyet külön kiemelek, amit Esze Tamással csináltunk együtt: a nagy Rákóczi kiállítást. Meggyőződésem, hogy a Horthy-korszakban, vagy akármilyen más korszakban ezt a kiállítást nem lehetett volna megcsinálni a Nemzeti Múzeumban; mert abban bent voltak a Rákóczi-kincsek is, de bent volt a Rákóczi imádságos könyve is. A teljes élet és mű, tiszta egységében. Ugyanílyet tudtam csinálni Vörösmartyról, Balassiról, Aranyról, Csokonairól, azután megcsináltunk az akkor még gyerekcipőben lévő Petőfi Múzeummal együtt egy országos emlékhálózatot. Badacsonyan, Füreden, Kiskörösön, Válon és egy csomó helyén az országnak; s ezek a kis emlékházak óriási nevelőhatással voltak.

Azaz visszatértünk a történelemhez. Egy nemzet sem élhet meg történelme nélkül. Ugye ebbe a sorba tartoznak a képeskönyvek is, a Magyar Zene Képeskönyve, a Magyar Irodalom Képeskönyve?

Erre vonatkozólag hadd idézzek egy Vörösmarty-sort: „Emlékek nélkül népeknek hire csak árnyék.” Ezeket az emlékeket megőrizni . . .

Közkinccsé tenni.

És közkinccsé tenni; de egyáltalán megőrizni . . . Emlékszem rá, az első új nagy nyilvános előadásom – ami elég nagy visszhangot vert, és amit Király tanár úr elkért tőlem a Csillag számára és ott közölte is – az épp ezekről szólt; hogy próbáljuk megőrizni nemcsak a síremlékeket, hanem az emlékházakat, emlékműveket, egyéb ilyenféle ereklyéket; tehát a nemzet emlékeit, hogy a nemzet emlékezetét ilyen változó időkben valamilyen módon megerősítsük. Ezeket a kiállításokat, persze, elfújja a szél, eltűnnek, széthordják, visszarakják a helyükre . . .

De az élményt nem.

Az élményt nem viszi el a szél. Számomra pedig hozott ez a munka egy nagy eredményt, azt, hogy meg tudtam csinálni a Magyar Irodalom Képeskönyvét. Ennekem ez egyik legkedvesebb könyvem. Nahát ehhez csatlakozik voltaképpen a magyar drámák körül való . . . hogy is mondjam csak – ügyeskedésem, vagy ügybuzgalmam. Mert a magyar drámairodalom klasszikus repertoárja igen szegény klasszikus értékekben: jóformán marad a Csongor és Tünde, a Bánk bán és Az ember tragédiája. Evvel nem lehet egy nemzeti repertoárt fölépíteni. Ezért próbáltam meg, – akit különben is nagyon, különösképpen kedvelek – Madáchot ébreszteni, Madáchcsal egy kicsit jobban foglalkozni. Megvallom őszintén, barátaim löktek bele a színházi vállalkozásba, és csak azután kíséreltem meg komolyan; és én voltam legjobban

meglepve, mikor a Mózesnek ilyen félelmetes sikere lett. Ebben igen nagy része van persze a színház embereinek, ebben az esetben főleg Sinkovits Imrénének, aki óriásit alkotott; igaz, hogy színészi pályájának az ormára is lépett ezzel, de valami igen nagyot hozott létre. És ami ezután esetleg ilyen vonatkozásban következik, az mind ennek a szolgálatában áll: valamilyen módon a hiányzó nemzeti drámát megteremteni!

Ezért nemcsak egy ember érdekel engem – én nagyon szeretem Arany Jánost, az életem olyan része, mint a mindennapjaim, de nemcsak őt szeretem – és ezért tudtam újraéleszteni Madáchot, mert a magyar reformkornak jóformán minden rezdületét ismerem. Élmény; „véremmé tanultam”, ahogy Arany mondta.

Nemzeti dráma, nemzeti repertoár, ugyanakkor Keresztury Dezső nem ragaszkodott ahhoz, nem szűkítette be a látókörét, hogy csak magyar dolgokkal foglalkozzék, hanem mindig szívesen tekintett ki második kultúrájára, a német kultúrára, de egyáltalán egész Európára. Ma is úgy tudom, az európai, Duna-völgyi népeknek a történetében meglehetősen otthonos, járatos, szívesen kutat benne. A nemzetközi Lenau-társaságban rendkívül fontos szerepet játszik; Közép-Európának egyik legfontosabb tudományos kutatási központja ez a Lenau-társaság. Erről valamit.

A mi ifjúkorunknak, nemcsak az enyémenek, de az egész nemzedékem ifjúkorának nagy gondolata volt ez a kelet-európai gondolat. Hogy a mi kiányított kezünkre nagyon sokszor pofonok érkeztek válaszul, még azt is elviseltük.

Mi is adtunk.

Mi is adtunk. Sajnos, nem mi . . . engedelmet kérek, mert megkülönböztetést teszek. Mi írók sohase adtunk pofont. Mi írók csak kezünket nyújtottuk. Olyanfajta sovinizmus . . .

Engedtesse meg, hogy vitába szálljak. Mikor Jókai azt mondja egyik regényében, hogy a kocsmá előtt három ember és két tót hempergett . . .

Bocsánatot kérek: Madách is irt egy olyan drámát, amit nem adatnék újra elő; a Civilizátort, pedig kértem rá, hogy frissítsem fel. Nem tettem; azért, mert ott a magyar mint a többi nemzetiségek gazdája szerepel – s ez így nem igaz. Amiről te beszélsz, az régen volt; én a saját nemzedékemről beszélek, a saját nemzedékem nem adott vissza pofonokat, csak kapott pofonokat, itthon is és a szomszédoknál is. Kezdve Bartók Bélától, akit még mi a saját nemzedékünkhöz számítottunk, mint nagy őst.

Ez a kelet-európai gondolat rendkívül fontos, de még egy másik dolog is fontos. A múlt csak akkor lesz igazán része az életünknek, ha része lesz, tehát ha a saját vérünkkel tápláljuk, mint a halottak szellemeit, hogy megint panon hagyományokra utalják. Az én lakásomat sokan múzeumnak nevezik. Nem úgy van, ez egy lakás. Mert ezek a műtárgyak, amik itt vannak . . .

Ezek nem műtárgyak, hanem élő . . .

Ezek az én életemnek élő részei . . . Minden könyvemnek, pedig elég nagy a könyvtáram, minden könyvemnek el tudom mondani a történetét, minden műtárgyhoz valami személyes emlék kapcsolódik, egy barátság, egy-egy találkozás, valamilyen személyes kapcsolat. Vigyük ki ezt kicsit a nagyobb világba, s érthető lesz kapcsolatom hozzá. Az én életemet is keresem benne, ez a meggyőződés. Ezt keresem – hogy Madách-hoz visszatérjek – az akkori reformkorban. Persze, mi is egy igen nagy reformkort élünk át. A magyarságot századok óta nem változtatták meg egész közösségi életében ilyen erősen.

Azért legyünk ezzel tisztában, mert újra meg kell teremtenünk a modern nemzetet. Nekik se semmiből kellett teremteniök, mert voltak azért bizonyos előzmények . . . De meg kellett formálniuk az új, a saját koruknak megfelelő magyarság-képet. Nekünk is meg kell formálnunk – teljesen változott körülmények közt – azt a magyarság-képet, amely új bár, de a legfontosabbakban azonos azért azzal a történelmi magyarsággal.

Azt hiszem, azzal mélyen egyetérthetünk, hogy minden kornak meg kell telelnie a nemzet kérdéseire; meg kell formálnia a saját nemzettudatát. Nincs örök nemzet-tudat, hanem minden korszakra jellemző a magáé.

Mint ahogy nincs örök nép se, nincs örök nemzettudat sem, mint ahogy a nyelv sem valamilyen merev valami, hanem változik, alakul és nem egymagában hordozza a nemzetet.

Megint egy végtelen témához jutottunk.

Megint, megint nem lehet valamit, valakit csak önmagában nézni. Hadd emlékezzem vissza veled együtt kollégiumi óráimra. Hogy mit vitatkoztam veletek a tiszta fogalmazásért, a tiszta kifejezésért, bármilyen modern színű-izű fogalmazásért is! Hadd idézzek itt egy Batsányi-mondatot. Batsányi a színházról írja: „A teátrum a nemzeti nyelv és karakter iskolája.” Tehát a nyelv egymagában nem élteni a nemzetet. A nemzeti karakter élteni a nyelvet is. Pontosabban: kölcsönös társas viszony köti össze őket egymással. Ma is az a helyzet: ezt az új magyar valóságot, ami körülöttünk kialakult – szükségképpen kialakult –, ezt meg kell fogalmaznunk, s úgy, hogy megállhasunk a múlt előtt is. Itt az író nagy feladata; s a magamfajta írónak a történelem szemével is néző, történelmi távlatlaltól ítélő írónak ez a leckéje, hogy ezt meg próbálja csinálni, s ezt csak akkor tudja megcsinálni, ha Európa felől, illetőleg a világ felől nézi, az emberiség felől nézi nemzetét, népét.

Magyarország felől Európát, Európa felől Magyarországot.

Nekem ez a, ez a – hogy is mondjam – ez a jó körülmény, lehetőség megadatott. Ezért is volt számomra olyan fontos, hogy hosszú ideig Berlinben éltem, ahol az egész világ magyarságának, tehát az emigrációnak is, a nem Magyarországon élő magyarságnak is minden szellemi terméke összefutott, és én egyszerre kívülről-belülről, tehát kellő távlatlaltól nézhettem az egészet. Európai élményekkel. Mert mikor én hazajöttem, akkor nekem itt voltak az idegeimben a szovjet filmek, a nagy francia filmek, Brecht drámái, a társadalmi ismeretek, a nemzeti tapasztalatok, a természettudományos értesülések stb.

Kerécszury Dezső ifjú korától a versírásnak elkötelezett író. Elsősorban a versírásnak. Nemrég jelent meg egy szép kötete, és úgy tudjuk, hogy hamarosan egy másik, egy összefoglaló kötete jelenik meg. Megkérdezhethetnénk erről, milyen lesz az a kötet?

Most adtam át ennek a kötetnek gépiratát; ennek a nagy részét az elmúlt egy-két évben írtam. Egy barátom azt mondta, ezek a te Ószikéid, amire azt feleltem, hogy jó, elfogadom, de olyan értelemben, ahogy Arany Ószikéit is értelmezem. Nem öregkori fegyverletétel az, nem az öregkori melankóliának a kifejezése, épp ellenkezőleg. Egy élet tapasztalatainak a segítségével kinyilvánítani azt a hűséget, amellyel saját magam azonosságát őrzöm és annak az eszménynek az azonosságát, amihez ifjúságom óta elkötelezettnek érzem magamat.

E váratlan virágzás fő oka, hogy sokkal jobb a közérzetem, mint régebben volt. Az az érzésem, hogy odafigyelnek rá, amit mondok, kívánják, hogy elmondjam életem értelmét, vagy mit tartok fontosnak, elmondásra valónak.

Az az érzésem, hogy ez a mostani beszélgetés is voltaképpen arra volt jó, hogy – ahogy ezt manapság mondják – valamilyen „üzenetet” intézzek a nemzet-hez. Az én üzenetem nagy része talán ez a kötet lesz. Ebből a verskötetből, amit most letettem az asztalra, mondjon el egy verset Sinkovits Imre, a másikat szeretném én magam elolvasni.

AJÁNLÁS

*Mint dallamban a hang, héjban a mag: pihen,
zeng, száll, hull az idő forгатagán a lét.
Onsúly a fényсуhanás: összefonódva ránt,
forгат, tép az örök folyam.*

*Mit vet partra? Korall tébolya, sebre zárt
kagyló méhe milyen vérszinű ágbogat
sarjaszt s gyöngyszemet? Oh, mit szül a változó
árban megmaradó varázs?*

*„Hervad már”? Dehogysis! Magvait érleli
termő fánk. Tüzesebb lángtalanúl a szív.
Vágy, kín, csend: gyönyörű örület életünk.
S teljes, bár töredék a dal.*

AZ ŐS HASZNA

*Micsoda burjánzás ez! Mennyi
új sarj tör a fénybe magát emelni;
egymást hogy fojtogatva
csap új csapat új csapatra!*

*Élnek öreg platánfák:
árnyuk még néhányan áldják;
de sokáig éljenek bár
rájuk is korhadás vár.*

*Az új erdő új, de olyan lesz,
mint a régi; lehet, magasabb lesz
lehet, hogy csenevészebb;
bizalommal nézd az egészet.*

*Csak tedd, amíg tudod a dolgot,
töredékeid bár behordod,
ne kérdezd, hetven éved
ugyan hova és kié lett?*

*Ne ős-ta légy te, csak lecke:
jó utód hogy fejtegesse;
ne másolja: küzdje ki újra.
Az ős táplálja, ha tudja.*

A szavak hatalma

*Szék,
hintaszék,
hintaló
(és a többi, amire fértimód is büszke lehetsz)*

Csak váltig a varázsigéket

*Aztán, ha észrevétlenül tágulni kezd a rés,
s mint a héj, elválnak emez amaztól,
kezed még búcsúként odainthet a Dél Keresztje felé*

*Körözhetsz újra a kiszáradt óceánok felett,
ahol már nincs szárazföld, se kikötő*

Kabbalisztika

*Bizonyos, hogy lehetne; de a páratlan számok
mindig közbejönnek.*

*A páratlan években valahogy semmisem úgy sikerül.
Vártam, hogy tavasz lesz; és megint csak tavasz lett.
Vártam, hogy netán a szél, de az is csak ugyanúgy.
S a fák is.
A szeretkezés is.*

*Később üzenet jött, hogy baj van a matematikával;
s bár a művelet bonyolultnak ígérkezik,
mégis bizni kell, hogy a siker nem marad el:
a páros a zérusba vette be magát.*

*Ez csakugyan hadiállapot;
de a fanfárok nyugodtan rákezdhetnek –
itt nem lesz se vesztes, se győztes.
De valami bizonyosan, ami igazolni tudja magát.*

Werther, átképzés után

*Hamuszin gyülekezet, pisztolycső a tarkón –
„... így bánunk el azokkal a kurva létmozzanatokkal!”
Cserébe nárcizmussal gondolunk a saját halálunkra is.*

Emlékére

*Ez a kései napsütés,
s a csönd, ahogy igyekszik minden megjátszani magát*

*Már levett kalappal a tündöklő kórók között,
elbódít ez a csontig csigázott nász*

*A repedések mentén
páncélos bogarak mértani gyöngyfüzére,
a táj pontos menetelésüktől izzik*

*S fönt, a rég elmúlt jövőben,
akár egy végső zápor,
az óriás labdaként hullámozó kiszáradt hangyatojások*

Öntőmunkások

Feljegyzések egy szocialista brigádról

Négy hónapja ismerkedünk. Brigádgyűlésen, üzemben, kiránduláson, sörsüvegek mellett. Ennyi idő alatt be lehet járni egy földrészt, szerelmeket és háborúkat lehet megnyerni–elveszíteni. Húsz emberrel csak ismerkedni lehet. De jelen esetben a húsz ember sikeres közösséget alkot, s ha külön-külön homályos is róluk a kép, a kollektiva erővonalai négy hónap alatt felismerhetően kirajzolódtak. Néhány személyes arcél is kivált a többi közül. Az itt következő feljegyzésekben hét találkozásról esik szó, azzal a szándékkal, hogy ami a találkozások mögött van, a közösség formálódása, erejének, örömeinek és gondjainak forrása, története és mostani állapota is kitűnjön.

A BRIGÁDVEZETŐ BEMUTATJA A BRIGÁDOT

1974. április 17. délután 4 óra. Belépek a pécsi Technika Háza földszinti előadótermébe.

– Ott lesz a brigádvezető, akiről beszéltem, összeismertetek benneteket – mondta Géza tegnap. Becsöngetett értem, vele jöttem.

Géza és a brigádvezető között foglalok helyet. Az előadóval együtt teszünk ki egy tucatot. Rajtam kívül mindenki ugyanonnan jött, a Mecseki Ércbánya Vállalat Szolgáltató Üzemének Öntödéjéből. Az előadás témája az öntöde rekonstrukciója. A pécsi gépipari hetek rendezvénysorozat részeként a városban élő–dolgozó szakembereknek szólna. Hol lehetnek? Az öntöde vezetője beszél. Színesen, közvetlen hangon, mintha az irodájában ülnék.

Jegyzetfüzetet veszek elő, a mellettem ülők tudják, hogy nem „idegen szakember” vagyok, adjuk meg a módját. Amikor harmadszor hallom, hogy homokelőkészítés, porleválasztás, öntvénytisztítás, ivfényes kemence, indukciós kemence, úgy figyelek, mintha tudnám, miről folyik a szó. A táblára rögzített rajzra meredek, azon mutatja az előadó, hogy mit, hol, miért. Aztán a körülöttem ülők arcát, ruháját veszem szemügyre. Vajon ki kicsoda? Ki a munkás, ki a főnök? Semmire se jutok. Akkor sem, amikor megszólalnak. Akit vezérigazgatónak nézek, arról kiderül később, hogy öntő, akit munkásnak, arról, hogy mérnök.

Géza, lakatos az öntödében. Amikor szóvá tettem neki, hogy szeretnék megismerkedni a brigádjával, őszintén tiltakozott.

– Gyenge brigád a mienk, nem való kirakatba!

– Éppen azért. Az újságok mindig a kiváló brigádokról írnak.

– Azok valók oda. Minek a szennyest lobogtatni? Ha akarod, szívesen összeismertetek az öntöde legjobb brigádjával. Most nyerték el a vállalat kiváló brigádja címet.

Nem értettem Gézát. Arról nevezetes, hogy kertelés nélkül megmondja véleményét az üzemben. Miért tiltakozik most? Mit takargat?

– Nem annak az okát kellene inkább kinyomozni, hogy miért gyengékedik a brigádod?

– Kicsi üzembrész a miénk. Az ott dolgozó négy brigád munkája szorosan összefonódik. Mindenkit ismerek. Ha valakik éveken keresztül kiemelkednek, az nagyon meglátszik, azt el kell ismerni. Ha hiszed, ha nem, mi, az utolsó brigád is büszkéek vagyunk rájuk. A mi tagságunk egyedeiben meg sem közelíti őket. Pedig a lényeg fele ezen múlik. A másik fele a brigádvezető személynén.

Géza nem nagyon győzött meg, de vele jöttem a Technika Házába. A képzeletbeli irodát családi asztallá kerekítem, az otthonos közvetlenség kíváncsivá tesz. Előadás után a brigádvezető mellett maradok. Beülünk ismerkedni az Elefántba. Sörözünk.

Most jegyzem meg véglegesen a brigádvezető nevét: Szuper József. Ősz haját és gömbölyödő pocakját nézve jó negyvenesnek véltem. Beszéd közben egyre fiatalabb lesz. Szavaiban lendület és érc van. Első mondatából kiderült, hogy palóc. Ipolytárnócon született, negyvenkét éves.

– Mióta él Pécsen?

– 1957 óta. A csepeli öntödében kezdtem 1950-ben. Ott tanultam ki az öntőformázást. Pécsen hét évig a Sopiana Gépgyárban formáztam, 1964 óta a jelenlegi munkahelyemen dolgozom. Húsz évig voltam formázó, de egészségügyi okokból abba kellett hagynom. Azóta az öntödei raktárt vezetem.

– Család?

– Feleségem is az öntödében dolgozik, magkészítő. Brigádomb tagja. Két gyerek van, iskolások.

– Szépeket hallottam a brigádjáról, szeretnék közelebbről megismerkedni vele.

– Kérem, semmi akadálya. Szívesen látjuk.

– Hányan hallgatták meg a brigádból az előadást?

– Hatan. A közönség fele mi voltunk.

– Hány tagja van a brigádnak?

– Húsz, de két asszony gyerekgondozásin van. Az aktív tagság tizen-nyolc fő.

– Mit csinálnak?

– Formázunk, öntünk és ami vele kapcsolatos. Néhány szellemi munkás is van köztünk. Laboráns, technológus, gépiró, meős. Az egyik műszakvezető is nálunk tag. Kezdetben mind formáztunk, később lettünk „komplex brigád”. A szellemiek tevékenysége szorosan összefügg a fizikai munkával, nem formázhatunk, önthetünk nélkülük.

– Mikor alakultak?

– 1964-ben. Akkor indult az öntöde, s mi majdnem mind a Sopianából jöttünk át. Nevünk Zalka Máté brigád. Azért vettük fel ezt a nevet, mert az alakuláskor két emigráns görög elvtárs is volt köztünk, és a nemzetközi munkásmozgalomra akartunk utalni a névvel. Az egyik görög ma is velünk van. Kezdetben nagyon nehéz volt. Új üzem, sokféle ember. Mi, sopianások hiába tartottunk össze, hiába igyekeztünk, ha nap mint nap bedöglött a kemma, lerobbant a generátor. Egyszer, mert nagy adagokkal kísérleteztek, másszor, mert rosszak voltak a gyári tekercsek. Gyerekcipőben jártunk.

A munkakiesés a zsebünkre ment, ezért gyakran bent maradtunk munkaidő után, segíteni amiben tudtunk.

– Társadalmi munkában?

– Igen. Minél gyorsabban kijavítottuk az üzemzavart, annál előbb kezdődhetett a termelés.

– Mióta vezeti a brigádot?

– 1965. január óta.

– Mikor lett a Zalka Máté brigád szocialista brigád?

– 1966 januárjában, egy év múlva. Azóta folyamatosan az. Hatvanhétben brigádzászlót, azután bronz, ezüst, arany brigádfokozatokat kaptunk. Fokozatosan vezetett az út a nemrég elnyert kiváló címig.

– Hányan maradtak meg az alapító tagok közül?

– Hatan. Ez a törzsgárda. Úgy is mondhatnám, hogy a motor, az összetartó erő és a norma. Tekintélyük rég túlnőtt a brigádon, nevük elválaszthatatlan az öntöde fejlődésétől.

– Kik azok?

– Bundasz Vaszilisz, a görög. Olvasztár, szakszervezeti bizalmi, ötszörös kiváló dolgozó. Oláh Imre meős. 1965 óta végezte el a technikumot, majd a marxista középiskolát. Formázóból műszaki ellenőr lett, de a brigád tagja maradt. Pártvezetőségi tag, négyszeres kiváló dolgozó. Romvári István művezető. Őt is az alakulás utáni években „emelték ki”, formázó volt. Marxista középiskolát, munkásőr parancsnokképzőt végzett. Tizenkilenc kitüntetése van, pártvezetőségi tag, népi ülnök, munkásőr parancsnok. Ő a brigád „öregje”, emberi és munkahelyi problémák főfő megértője és megoldója. 47 éves. A negyedik Simon Ferenc. Ő ma is formáz. A marxista középiskolát szintén elvégezte. Négyszeres kiváló dolgozó, pártvezetőségi tag. Ötödik Herzsenyák József kemencekezelő, kiváló dolgozó. A hatodik én vagyok. Én is elvégeztem a kohóipari technikumot. A marxista középiskolát most fejezem be. Szakszervezeti vezetőségi tag, munkavédelmi felügyelő vagyok. Négyszer kaptam meg a kiváló dolgozó kitüntetését. Szabad időm jelentős részét labdarúgópályán töltöm, játékvezetőként.

– A többiek mióta tagok?

– Két-három éve. Néhány kivétellel. 1972. január elsején nyolc új embert vettünk fel, most januárban kettőt. Ma már kiszemeljük, megválogatjuk az újakat. Ha valaki jelentkezik, hónapokon át figyeljük, hogyan dolgozik, hogyan viselkedik. Utána döntünk. Schwáb János két éve az öntödében dolgozott, többször kérte a felvételét, de mi csak most, a tavalyi év második felében történt megváltozása után vettük fel. Meleg szavakkal köszönte meg, hogy bejutott közénk. Nézze, nálunk a normát a törzsgárda jelenti, évek óta mi vagyunk az öntöde legjobb brigádja. Ezt mindenki elismeri, nem adhatjuk alább. Húzóerő és igény van a brigádban.

– Kizártak már valakit?

– Nem célunk. Mindent elkövetünk, hogy megtartsuk, megneveljük, akit felvettünk. Itt van a Tóth Pista, a darus esete. Hatvanhét óta tag. Harmincnyolc éves, egyedül él, munkásszálláson lakik. Egyszer csak elkezdett inni. Ha a fizetését megkapta, napokig be se jött, elitta. Utána meg szégyellte magát, bújt előlünk, nem mert megjelenni a brigádgyűlésen. De fizetéskor újra kezdte. „Mi van veled?“, kérdezem tőle. „Tönkre mégy, ha így folytatod, kizárunk a brigádból.“ „Bánt az életem sorsa. Bánt az életem sorsa.“ Egyre csak ezt mondogatta. Úgy határoztunk, hogy külön-külön mindenki beszél vele.

Igy történt, és Pista visszazökkent a régi kerékvágásba. Négy elemije volt, beiratkozott a dolgozók iskolájába. Elvégezte nemrég az 5–6. osztályt, most kezdi a hetediket.

– Mitől lesz egy munkabrigád szocialista brigád?

– Szocialista módon dolgozik, tanul, él.

– Ez a jelszó! De hogy lehet szocialista módon dolgozni? Mitől lesz szocialista a munka, amit a bérért mindenképpen el kell végezni?

– Év elején szerződést kötünk, amelyben pontosan leírjuk, hogy hány százalékkal fogjuk túlteljesíteni az öntöde tervét, mennyi lesz a maximális selejtünk satöbbi, satöbbi. Vállalásunknak mindig illik magasabbnak lennie az előző évi teljesítésnél. Ha sikerül megvalósítani, valamicske többletet nyújtottunk. Többletet az üzemnek, az országnak. Ebben az is benne van, hogy oda kell figyelni, ismerni kell az üzem célját, terveit, lehetőségeit, az új műszaki megoldásokat. Másképpen nem megy. Nem mellékes, hogy többet is keresünk, de a lényeg nem az. Otthon akarjuk érezni magunkat. Ezért verünk rá, ezért újítunk, ezért igyekszünk selejt nélkül dolgozni. Látom, azt hiszi, leckét mondok, de higgye el, ez az igazság.

– Mennyi pénzt kaptak a kiválóságért?

– Harmincezer forintot. Húszan.

– Hogyan osztották el?

– Mindenkinek adtam egy papírt a teljes névsorral. A nevek mellett ott volt a bizalmi, a műszakvezető és az én javaslatom. Három névnel kevésnek tartotta a tagság, kettőnél soknak a javasolt összeget. Véleményük szerint változtattunk.

– A közös akciók az öntöde falain túl is folytatódnak?

– Igen, de az már a szocialista módon élni, tanulni kérdése. Illetve szorosán összefügg az egész. A „szocialista módon élni” teljesítésébe beletartozik az is, hogy a munkahelyen példaadóan, szorgalmasan dolgozzunk, s az is, hogy megtanuljuk az új műszaki eredményeket, fokozzuk általános műveltségünket, hogy jobban és könnyebben dolgozhassunk.

– A brigád életére leszükítve mit jelent ez?

– Lehetőleg teljes létszámmal részt veszünk a párt-, KISZ- és szakszervezeti gyűléseken, a termelési tanácskozásokon. Patronáljuk a Jókai utcai Általános Iskola egyik osztályát. Ott, továbbá az Építők utcai óvodában, a Mecseki Kultúrparkban és a munkásörtségben tavaly 401 óra társadalmi munkát végeztünk. Meglátogatjuk a beteg munkatársakat, megtartjuk a névnapokat, a brigádgyűléseket. Moziba, színházba, múzeumba, kirándulásra járunk közösen. Közösséget alkotunk.

– A jó közösség hasonlít a jó családra, ahol az egyéni célokat alávetik a kollektívának. Ha valaki bajban van, a többiek a segítségére sietnek. Így tanítják az iskolában. Így van ez maguknál is?

– Valahogy így. Tavaly Juhász Jánosné gyereket nem vették fel az óvodába. Ő a laboránsunk, mindnyájan szeretjük, jó kollega. Előző évben lett a brigád tagja. Közösen elhatároztuk, hogy felkeressük az óvoda vezetőjét, felajánljuk neki segítségünket. Bizonyára akad ott valami javítani, festeni-való. Akadt. Szerződést kötöttünk, s délutánonként játékokat, berendezéseket festett-javított, játszóteret rendezett az egész brigád. Mindenki eljött. Nyár volt, meleg volt, elfogyott a brigádpénztárból néhány százás hűsítőre, de Juhászné gyereket felvették. Másik eset. Fekete Istvánné brigádtagnak életveszélyessé vált a lakása. Azonnal költöznie kellett. Mentünk és új lakásba

költöztették. Ezek múlt évi példák, régebbiekkal folytathatnám. Feketénéről még annyit, hogy nemrég itt hagyta az öntödét. Kevéssel azelőtt, hogy a kiváló címmel járó jutalmakat felvettük. Neki 1100,- Ft-ot szavazott meg előzőleg a brigád, de távozása után megvontuk a jutalmát. Betettük a brigádpénztárba. Sajnáljuk, nem értettünk egyet gyors távozásával.

– Említette már a törzsgárda tanulását, iskolai végzettségét. A többiek hol tartanak?

– Egy diplomás, négy középiskolai végzettségű brigádtagunk van. Ketten, a feleségem és Károlyfi János most végezték el az általános iskola 8. osztályát. Csak öt brigádtagnak nincs meg a nyolc általánosa, de közülük Tóth István a hetedikbe jár, Herzsényák József ősszel kezdi el a nyolcadikat. Győri Mihály tavaly kimaradt a hetedikből, nem akarja folytatni. Javaslat hangzott el brigádgyűlésen, hogy emiatt vizsgáljuk felül Győri brigádtagságát, s zárjuk ki. Egyelőre türelmi időt kapott. Harminckilenc éves, tanulhatna még. Két cigány munkatársunk, Petrovics Ferenc és Petrovics József négy osztályt végzett valaha. Sajnos, vidékről járnak be, őket nem kényszeríthetjük. Iskolai végzettség dolgában a brigád így is magasan az országos átlag felett áll. Ide tartozik, hogy pártoktatásra hét, szakszervezeti oktatásra szintén hét brigádtagunk jár, s három asszony szabás-varrás tanfolyamot végzett a télen.

– Magyarországon ma körülbelül másfél millió dolgozó vesz részt a szocialista brigádmozgalomban. A munkások 30⁰/₀-a, 120 ezer brigád. Azt olvastam valahol, hogy akadnak gazdasági vezetők, akiket a mozgalomból csak a termelés érdekli, ezért sok brigád a munkaversenyt tartja legfontosabbnak, az élni-tanulni fejezetet csak tessék-lássék teljesítik. Előfordul, hogy csak a brigádnaplóban. Mi erről a véleménye?

– Én másokról nem beszélek, de mondtam már, hogy szívesen látjuk. Jöjjön el holnap háromra a negyedévi brigádgyűlésünkre. Jöjjön el az üzembe. Ismerjen meg bennünket, majd meglátja.

BRIGÁDGYŰLÉS, CSALÁDI KÖRBEN

MÉV Szocialista Brigádok Klubja, Uránváros. Alagsor, félhomály, időgáló, hangosan társalkodó alakok. Gézával, aki ezúttal is kalauzomul szegődött, a ki tudja, hányadik alagsori kanyar után érkezünk meg a Zalka Máté brigádhoz. A helyiség valahonnan természetes fényt kap. Körbetekintek, köszönök. „Jószerecsét!”, hallom a válaszokat. Szuper József siet elénk, bemutat a jelenlévőknek. Három asszony szorgoskodik, szendvicseket készítenek. Kenyér, szalámi, vaj, uborka, paprikasüritmény áll össze kívánatos sörkorszolyává. A brigádvezető és Simon Ferenc segítkeznek az asszonyoknak, hordják a törpe asztalokra a szendvicses tálakat, sörös, colás, jaffás üvegeket.

– Mi lesz itt, bankett? – kérdezem.

– Családi kör – mondja Szuper József. Hellyel kínál és kezembe nyom egy sörösüveget.

Három órakor huszonöten ülünk az egymás végéhez érő dohányzóasztaloknál. Jelen vannak a vetélytárs brigádok vezetői, a szakszervezeti titkár, a diszpécser. Eszegetünk-iszogatunk, miközben Romvári István megnyitja a gyűlést, s felkéri Koszorús Pált, hogy „első napirendi pontként, a gyakorlatnak megfelelően” tartsa meg a politikai beszámolót. Téma az életszínvonal. Nominálbér, reálbér, nemzeti jövedelem, természetbeni juttatás, röpöknek

a szakkifejezések. Koszorús, a brigád diplomás tagja, az öntöde technológusa, vékony, szőke fiatalember. Mérnöki oklevele mellé a brigád tagjaként szerezte meg közgazdász képesítését. Mindent okosan, alaposan megmagyaráz. Egyik kezemben szendviccsel, másikban sörösüveggel élvezem az életszínvonalat. A hozzászólások közhelyek:

– Nemcsak azt kell nézni, hogy mit kapunk, hanem hogy honnan indult az ország.

– Azt se felejtjük el, hogy a kapitalista országokban sokkal nagyobbak az egyes társadalmi rétegek közötti életszínvonal-különbségek. Nálunk nem nyomorog senki . . .

Szuper József áll fel. Pontról pontra haladva összehasonlítja a szerződésben vállaltakat a negyedévi eredményekkel. Mindent teljesítettek, túlteljesítettek. 108,7%, jegyzem fel gyorsan. Nevet nem említve megrója a szakszervezeti tanfolyam valamelyik résztvevőjét, aki a következőképpen akart hatni szomszédjára: „Ne szólj hozzá, mert akkor nem érjük el a buszt!” Kéri, szavazza meg a brigád, hogy az értékelő bizottság elé küldendő jelentést ezzel a záradékkal fejezzék be: „A tervet maradéktalanul teljesítettük.”

Romvári István hozzászólásra buzdítja a közönséget. Cigányképű, nyúlánk férfi kezdi, a Nagydobszáról bejáró Petrovics József. Segédmunkás, de amit mond, nemcsak egyéni gond, szinte mindenkit érint:

– A rekonstrukció során ismeretlen, új gépeket állítanak üzembe. Szeretném, ha továbbra is a homokmalomnál maradhatnék.

– Maradhatsz, ha vizsgát teszel – szól közbe Romvári. Petrovics témát vált.

– A szakszervezetnek szeretném megköszönni, hogy tavaly ősszel, amikor építkeztem, akárhová fordultam, segítséget kaptam. A brigádnak meg azt, hogy pénzhányomban, iskola-ügyben, hűsvétra támogatást adott. Nagyon köszönöm ezt a „kisegítséget”. Kislányom kórházban van, minden két hétben látogatásom, de szakszervezeti jegyet kaptam, így csak ötszáz forintomba kerül az út. Ennyit akartam mondani, elnézést, ha valamit eltévedtem.

– Petrovics levizsgázik és marad. Remélem, újak is jönnek – veszi át a szót Simon Ferenc. – A személyek nagyjából mindig megvannak, a felszerelések nem mindig. Nemcsak a magunk, hanem az üzem érdekében is folyamatosan biztosítani kellene a felszereléseket.

– Megrendeltük, ami kell – válaszol a diszpécser. – Több éves rendelésünk is van az üzemnél, nem adják. Más rendeléseket kihúznak. Talán az a baj, hogy nincs anyagbeszerző csoport. Persze, elfekvő szerszámokkal tele a raktár. Légdöngölőkkel, például. Nem azt küldték, amit rendeltünk, nem tudjuk használni.

– Lesz-e béremlés április egytől? – kérdezi a nemrég felvett Schwáb János, a szakszervezeti titkárnak címezve szavait.

– Lesz! Az üzemegység jelentős bérfeljesztésben részesül. A művezető, a szakszervezeti bizalmi, a brigádvezető fogják elosztani. Más ne szóljon bele!

– Miért van az, hogy aki egy éve van itt, annak magasabb az órabére két-három forinttal – hallatszik újra Petrovics József hangja –, mint az enyém, aki három éve itt vagyok? Én vagyok a legalacsonyabb bérben, amikor egy munkát végzünk.

– Lengyel jobb munkás, mint te! – mondja Romvári.

– Jobb, jobb!? Én tizennyolc évet ledolgoztam a vasútnál, háromszor voltam kiváló dolgozó. Én mindig megtettem a munkámat.

– Az ember munkáját – szólal meg a diszpécser – mindig más bírálja el. Ugye, akik itt vagyunk, mind frankó gyerekek vagyunk?

– Ugy van! Ugy van! – hallatszik több felől.

– Na látjátok. Az eszével, a tehetségével mindenki meg van elégedve, a fizetésével nem mindig.

Velem szemben markáns arcú, öszülő férfi ül. Evésre-ivásra buzdít, cigarettával kínál. Ő kel kerülő úton Petrovics védelmére. Lassan formálja a magyar szavakat, könnyen kiderítem, hogy Bundasz Vaszilisz, a görög.

– Az alapbérnél meg kellene nézni a szociális helyzetet is, például a a nagycsaládosoknál. Petrovicsnak öt gyereke van.

– Még mit nem!?! – szólal meg a szakszervezeti titkár –. Azért kapja a családi pótlékot. Szociálpolitikai vonatkozásban a világ élén vagyunk. A felterjesztésben nem lehet ilyen módon differenciálni, s különben sem fogunk. A szakmunkásoknak egységesen négy, a többieknek három forintot javasolunk.

Juhász Jánosné, a szélső asztalnál ülő négy nő egyike, szerény javaslatot ad elő:

– Nekünk asszonyoknak eddig mindig bonbont, vagy likórt vett a brigád névnapunkra, Nőnapra. Adjanak inkább könyvet, az öt év múlva is könyv lesz.

– Nagyon helyes, – mondja Szuper, aki miután a tagság megszavazza a beszámolót, kéri, hogy csatlakozzanak a vállalat 21. sz. brigádjának, a Tancsa-brigádnak a jubileumi munkaverseny felhívásához. – Vállalásunk hármassá válik. Szocialista munkaverseny, jubileumi és pártkongresszusi verseny. Ezért az éves terv egyszázalékos túlteljesítése helyett vállaljunk 5⁰/₀-ot! – Ismerteti az „élni-tanulni” vállalás módosítását is. A többség egyetért, helybenhagyólag hallgat. Az ötszörös túlteljesítés gondja csak Juhásznét és Bundasz Vasziliszét fakasztja szólásra. Romvári vitázik velük:

Juhászné: – A balesetet másképpen fogalmaznám. Úgy, hogy lehetőségeink szerint, vagyis a mi hibánkból nem lesz kettőnél több három napon túl gyógyuló baleset.

Romvári: – Tessék odafigyelni, és akkor nem lesz!

Juhászné: – Törött lombikokkal nem lehet vállalni.

Romvári: – Kockázat kell!

Bundasz: – Ha vizes a lemez, az kinek a hibája?

Romvári: – Száritsd meg!

Bundasz: – Hol száritsam meg? Három ember nemcsak véletlenül, hanem büszkén is meg tud ott égni.

A vita abbamarad. A szakszervezeti titkár szóváteszi, hogy még nem tudni, mit vár az üzem a brigádtól, „azt nem célszerű megelőzni”. Egyelőre annyit jelentsenek, hogy csatlakoznak a felhíváshoz.

Negyed hatkor Romvári István bezárja a gyűlést, de folytatódik a beszélgetés. Hat órákor tizenegy férfi még mindig jelen van. Hatvanhat üveg sör, öt üveg cola, két üveg jaffa fogyott el.

– Miből fizetik a „családi kört”? – kérdezem Szuper Józseftől.

– A brigádpénztárból. Nemrég hoztuk a döntést, hogy akinek háromezer alatt van a fizetése, az havonta tíz forintot, akinek háromezer felett, az havonta tizenöt forintot köteles befizetni a pénztárba. De ez csak az egyik forrás. A kiváló címmel kapott jutalomból, és egyéb jutalmakból is jelentős összegeket teszünk be a kasszába. Tegnap említettem már, hogy az eltávozott

Feketénének megszavazott jutalom, 1100 forint, egészében a pénztárba került. Többezer forintunk van most is. Nemcsak az ilyen megszólalásra bátorító italok árát fizetjük belőle, hanem a kirándulások költségeit, a névnapi ajándékok árát s egyebeket. Rászoruló brigádtagjainknak, például Petrovics Józsefnek rendszeresen kölcsönt adunk.

UTAM A KEMENCE KÖRÜL

A szolgáltató üzem vezetőjének irodájában ülünk. Beszélgető társamat újra meg újra telefonhoz hívják személyesen keresik. Arról folyik a szó, hogy előző napon az ifjúsági parlament fórumán egy fiatalember alaptalanul megvádolta a vezetőséget. Megkérdezem, mi volt a vád.

– Egyesek félreértik az üzemi demokráciát. Az összefüggéseket nem értik, de követelőznek, hözöngenek.

– Nem azért, mert elmarad a szükséges tájékoztatás?

– Másról van szó. Ahelyett, hogy megszólalás előtt utána járnának a tényeknek, innen-onnan szerzett „tájékozottsággal” támadni kezdenek. Szerencsére, kevés az ilyen. Persze, szurkolók mindig akadnak. Most azonnal összeül a vezetőség és behívja, megkérdezi a felszólalótól, honnan vette, amit mondott. Legjobb melegében elintézni azilyent.

– Ön szerint milyen a vezetők és a beosztottak kapcsolata az öntödében?

– Erről inkább az öntödevezetőt kérdezze meg. Ő van velük napról napra.

Bizonyára rosszul tettem fel a kérdést. Búcsúzunk. Kapok két kísérőt és elindulunk a vállalat kocsiján az öntödébe. Az öntödevezető nincs az irodájában, alaposan körülnézek. Faragott, klasszicista íróasztal, rajta három telefon. Azt mondják, az asztal valami özönvíz előtti hivatalból került ide. Többször ki akarták dobni, de mai gazdája nem engedte. Modern virágpalc a falon. A vörös szőnyegen lábnyomok. Az öntöde megtekintése után magam is szaporítom. Lehetetlen letörölni az öntödei port. Amikor a vezető belép, kék köpenyben tíz évvel idősebbnek tűnik, mint amennyinek elegánsan, nyakkenődösen a Technika Házában megismertem. Néhány szó után megemlítem neki az ifjúsági parlamentben felszólaló fiatalembert.

– Igen, van néhány hangadó – mondja –, aki a munkában elmulasztottakat, a lógást és egyebeket szövegeléssel igyekszik pótolni. Legtöbbször a megszólalni nem merők öröme, bátorítása közepette. Rendszerint azért lőnek túl a célon, mert nem ismerik azokat a munkaterületeket, azoknak a teljesítményét, akiknek szószólójául szegődnek.

– Ismerik-e a munkások az üzem terveit, céljait? Tudják-e, hogy mit, miért kell csinálniuk?

– Termelési értekezleteken, szakszervezeti gyűléseken mindent elmondunk. Meghallgatjuk a véleményüket. Minden javaslatukra szóban is, írásban is válaszolunk kell.

– S közben, a szürke hétköznapokon milyen a kapcsolat?

– A fürdőben mindent megbeszélnek. Aztán, ami ott elhangzik, azt hamarosan megtudom. Itt is előfordulnak olyanok, akik ha valamit hallanak, szaladnak hozzám. De ha gondja-baja van valakinek, bármikor bejöhet. Nézze a nyomokat a szőnyegen. Néha én hivatok be embereket. Magam is ki-bejárok az öntőcsarnokba. Most is onnan jöttem.

– Hallottam, hogy a munkásoknak itt több mint tíz százaléka cigány. Azt is, hogy mennyire szeretik, becsülik önt.

– Tizenhárom cigány munkatársunk van. Kettőt én tanítottam meg írni-olvasni, mert mindig keresztet rajzoltak a fizetési jegyzékre. Azzal „cukkolnak” a többiek, akiket a cigányok „fehérlábúaknak” neveznek, hogy azért vettem ide ennyi „sárgalábút”, hogy ne kelljen fizetnem a zenészeknek, ha a lányom férjhez megy. Alig van velük baj, szépen dolgoznak. Többségük segédmunkás, de szakmunkás is akad köztük. Akad, akit börtönbüntetése letöltése után vettünk vissza. Jobban megbecsüli magát, mint azelőtt.

– Hány százaléka munkájának a pedagógia?

– Azt kérdezze inkább, jut-e idő a szakmára. Arra jóformán semmi. Néha otthon. Beállít hozzám minap az egyik: „Fének úr! Mikor dolgozunk mi már csekkentett munkaidőben?” El kellett magyaráznom neki számtani alapl műveletekkel, hogy régóta.

– Tanulnak-e?

– A rekonstrukció során új gépeket állítunk üzembe, át kell képezniünk a dolgozókat. Ahogy ismerem őket, bízom bennük. Sokkal nagyobb gond az utánpótlás. Ma öntöket sehol sem képeznek Magyarországon. Ha mi tanítunk be fiatalokat, bizonyítványt nem adhatunk nekik. Legfeljebb nálunk dolgozhatnak. Most is vannak itt, akik bizonyítvány nélkül szakmunkási besorolásként dolgoznak, de ha elmennek, kezdenek újra segédmunkásként.

– Mi a véleménye a Zalka Máté brigádról?

– Válogatott társaság. Magam is hozzájuk kérném a felvételemet. Szuper katonás, rámenős brigádvezető. Az a fajta, akit ha kidobnak az ajtón, bemegy az ablakon. Fegyelmet, pontosságot követel munkatársaitól, de fölfelé is kinyitja a száját. Kiköveteli, kikényszeríti, ami a brigádnak megjár. Nekem is gyakran „beolvas”, de jó szíve van, készséges, szereti az embereit. Ők viszont. Nem véletlen, hogy a brigád kiemelkedett a többi közül. A fontos dolgokat mindig megoldjuk. Közösén. A piti ügyeket sem én, sem ők nem tudják megoldani. Hányszor szóváltatték, követelték például, hogy a fürdőbe, a síkos műanyagpadlóra tegyenek lábrácsot. Nem megy. Nem addig, amíg valakit baleset nem ér. Marhászkodnak, elcsúsznak. Vagy itt a bakancs-kérdés. Nem adnak kettőt. Ha lerohad, és elviszik talpalni, akkor a korábban más által használt, feljavított bakancsot adják helyette. Nem mindenkinek olyan a lába, hogy a másik enne róla. Vonakodva húzzák fel. Igazuk van. Látja, ilyesmit nem tudunk megoldani.

Megérkezik Szuper, megáll a vörös szőnyegen. Elnézést kér, hogy egész délelőtt lótnia-futnia kell, most van egy kis ideje, induljunk az öntödébe.

Megtorpanok a csarnok ajtajában, hirtelenjében nagyon kicsinek érzem magam. A daru sínen gurul, de a sín fönt van a magasban. A levegő nem mozdonyfüsttől, hanem az olvadó vas és a lángvágó pisztolyok gázaitól terhes. Vasak, gépek, öntőformák, öntvények mindenfelé. A tompa morajból a daru gördülő nesztét szűröm ki. Amerre megyünk, frissen felsöpörve a föld. A formázógép előtt állunk. Nézem a kemény formává paskolt homokot, amely a kívánt alakra és méretre fogja össze majd a folyékony vasat. Nyolc-tíz munkás tartózkodik a csarnokban. Ketten a formázógépre rakják fel, veszik le a homokkal teli mintákat, ketten kézzel formáznak, ketten a daru kampójára akasztanak valamit, egy ember a kemence kapcsolófala előtt ül. Fakókék munkásruhájuk egybemosódik a csarnokbeli tárgyak, eszközök színével. Három kísérom és én, utcai öltözetünkben messze kivirítunk a környezetből.

Innen is, onnan is vizsgáló tekinteteket érzek, de az arcokat nem tudom azonosítani. A felénk közelítő Romvári István ritkuló hajáról és mosolyáról ismerem meg. Szupert, alighogy beléptünk, elhívták valahová, Romvári veszi át a kalauzolóást.

– Kezdjük a kemencéknél – mondja. Lépcsőkön lépkedünk fölfelé, mire felérünk, hagyományos kemence-képzetem összeomlik. Kerek nyílás mellett állunk meg. Vasrudak nyúlnak ki belőle, mint üstből a fakanál nyele. Alsó részük megolvadt, lassan süllyednek lefelé.

– Acélt öntünk – magyaráz Romvári István. – Villanyárammal hevítjük föl az ócskavasat és az ötvözőanyagokat 1600–1700 fokra, attól függően, hogy milyen az anyag összetétele, milyen öntvényt akarunk. Átlagban másfél óra szükséges az olvadáshoz.

– Hogyan állapítják meg, hogy önthető-e már?

– Műszerrel, de tapasztalt olvasztár a massa színéből megmondja. Tesék, nézzen bele ezzel a szemüveggel.

A kapcsolófalnál Szenász György kemencekezelő. Néha megnyom egy gombot. Komoly, ránk se néz. A kapcsológombok mellett fekete tábla, rajta az elmúlt vasárnapi NB I-es labdarúgó eredmények. Két kapcsolás között azt szuggerálja. Két esztendeje tagja a brigádnak. Valaha kombájnos volt, szakképzettsége mezőgazdasági gépész. 34 éves, 2600 forintot keres. Azt mondja elégedett, mégis megkérdem:

– Mi lenne szívesen, ha életét újra kezdené?

– Hentes – válaszolja, s elfordít egy gombot.

A másfélezer fokból huszonötöt-harmincat ha érzek. A kemence szigetelve van. Mégis ő itt az úr, minden hozzá igazodik. Ha elromlana, szabadságra mehetne a kemencekezelő, a homokelőkészítő, a formázó, a darus, a magkészítő, az öntőürítő, a mintaraktáros, a laboráns, a meós, szinte az egész brigád. Volt erre is példa. Bejegyzés a brigádnaplóban 1965. III. 31-én: „A generátort ismét szét kellett szedni, és így szabadságra kellett menni.” 1965. X. 25-én: „A mai napon nem dolgoztunk, mert a kemencét nem készítették el. Ezt a napot majd rádolgozzuk a hátralévő időben”.

– Saját kudarcainkból tanultuk meg, hogy a kemencét nem szabad siettetni – mondja Romvári István. – De a kapcsolódó munkákat az ügyesebbje gyorsabban is el tudja végezni. Legtöbben ismerik a szomszédos munkaterületeket. Így lehetséges, hogy néha ketten-hárman „társadalmi munkát” végezzenek munkaidőben. A többi helyettesíti őket.

– Miféle társadalmi munkát?

– Az öntőde rekonstrukciójával kapcsolatosan nagyon sok a tennivaló. Falakat bontunk, építkezünk, szerelünk. Tavaly 1371 óra ilyen társadalmi munkát végzett a brigád. Üzemvezetői dicséretet, pénzjutalmat kaptunk érte.

– „Munkaidőben végzett társadalmi munka?”. Furán hangzik.

– Nézze, elvégeztethetné az üzem a rekonstrukciót bérért is, erre a célra felvett munkásokkal, de az a nyereség rovására menne. Így megmarad a pénz, nekünk is több jut. Ismerjük a rekonstrukció és az üzem céljait. Ha befejeződik, többet tudunk termelni, jobb körülmények között. A mi ügyünkről van szó, azért segítünk.

– Mi lenne, ha teljesítménybérben dolgoznának? Akkor az egyik ember nem normázhatna a másik helyett.

– Akkor munkaidő utánra kellene szerveznünk az ilyen munkákat.

Közben a homokkeverőhöz érünk. Romvári lehajol, fölemel egy marék

homokot. Morzsolgatja, s azt mondja, tiz százalékos a víztartalma, szárítani kell. Utánozom, de csak a nedvességét érzem. Rátapad a kezemre. Bekanyarodunk a magkészítő műhelybe. Szemben egy újabb tábla: „Olcsón szórakozhat a Mákvirág Presszóban. Egy dupla 1,80. Hűsítő italok. Hitel nincs! Üzletvezető: – né.”

– Kaphatnék egy duplát? – toldom meg a köszönést. Szuper Józsefné válaszol.

– Ebéd után, igen.

– Mit csinálnak itt?

– Az öntvények lyukait – mondja, s mosolyog. – Homokból lyukakat. Azokat a „magokat”, amiket az öntőformába raknak, hogy az öntvényben üreg, lyuk maradjon.

– Minek ahhoz kesztyű? – nézek a kezére.

Kinyit egy sütőajtónál jóval nagyobb vasajtót, s kivesz egy vasformában keményre sült, füstölő „magot”.

– Meleg?

Lehúzza a kesztyűt, s nyújtja, hogy húzzam fel. Azbeszt. Szuperné becukja a „sütő” ajtaját. Hallgatunk. Tudom, hogy Szuperné otthon hét tagú családról gondoskodik. Férje és két fia mellett idős szüleit látja el, s eltartanak egy öreg nénit. A kisebbik gyerek 95 százalékos halláshibás, a tanévet budapesti intézetben tölti, de hazulról ruházzák, pénzelik. Havonta látogatják. Szuperné azt szeretné, ha a gyerek szobafestőnek tanulna. Értelmes, ügyes gyerek. A nagyobbikat műszaki pályára szánja. Tőle is megkérdezem, mi lenne, ha mindent előlről kezdetne. „Női fodrász”, hangzik a válasz. 39 éves, betanított munkás, négy éve dolgozik itt, keresete 1800 Ft.

Előkerül a férje. Megint mérgelődik, hogy éppen most hordja-viszi mindenki a raktári anyagokat. Fa-, vas-, alumínium minták a mintaraktárban. Állványokon, földön, katonás rendben. Rajtuk feliratok, a megrendelő vállalatok neve. Ha befut az újabb rendelés, viszik a formázógéphez, a kézi formázókhoz, döngölni beléjük a homokot. Megemelek egyet, legalább ötven kiló.

– Ezeket kézzel hordják ki innen?

– Kézzel.

Az öntőcsarnok oldalhajója a „puцерáj”. Itt vágják le az öntvényekről lángvágóval a felesleges darabokat, a túllöntést. Itt távolítják el az öntvényre égett homokot. Hegesztőpisztolyok, köszörűk, sörétes dobok sorakoznak, s újabb kemencék, ezek az öntvények edzésére. Itt az utolsó állomás. Géza brigádja dolgozik itt. Az olajhajó végén Szuper József raktári naplóira és elszállításra vár a kész termék. A csarnok másik oldalán kultúrterem. Közepén ping-pong asztal, a fal mellett székek. A falon, képek társaságában a „Vállalat Kiváló Brigádja” oklevél.

– Itt is szoktunk brigádgyűléseket tartani – mondja Szuper. – A röpgyűléseket, sürgős megbeszéléseket mindig itt tartjuk.

Kilépünk a csarnokba. Éppen öntenek. A daru láncán hatalmas kondér lóg, csurgatják bele a kemence tartalmát. Két ember egyensúlyozza kétoldalt, villa alakú vasrúddal. A daru az öntőformákhoz libegteti. Az azbesztköpenyes öntőürítők megbillentik a százkilós edényt, s folyik a vas befelé a lyukon. Másodpercenként fröcskölve kivág. A beléje szorult gázok vascseppeket szikráztatnak több méteres körzetbe. Sietni kell, mert a vas ezer fokon „megfagy”.

- A nadrágszár? Nem fedi földig a köpeny – szalad ki a számon.

- Hát, néha kiég.

Bognár József fogja a „villa két ágát”. Pár hónapja dolgozik itt. Korábbi munkahelyén magas beosztása volt. Üzemvezető, osztályvezető. Közben elvégezte a gépipari technikumot, a három éves marxista esti egyetemet. „Feletteseivel történt nézeteltérései” miatt ott hagyott csapat-papot, eljött öntőmunkásnak. Ez eredeti szakmája. Amikor belépett az üzembe, azonnal, „megfigyelés” nélkül felvették a brigádba. Az alapító brigádtagok valaha együtt dolgoztak vele a Sopianában. Negyvenhárom éves, fizetése 3000 forint. A forró vas mellett akar ismét bizonyítani, a brigád egyenrangú tagja akar lenni. Továbbra is vezetésre alkalmasnak érzi magát.

- Mire fordítja a szabad idejét? – kérdezem.

- Van kétszázharminc négyszögöl szőlő-gyümölcsösöm Cserkúton. Legszívesebben ott teszek-veszek, pihenek. Nagyon szeretem a természetet. Azonkívül munkásör parancsnok vagyok.

Ebédjegyet kaptam Gézától, elindulunk Szuper Józseffel az ebédlőbe. A jegy értéke 8,60, 3,30-at fizet belőle a munkás. Nyolc-tíz féle étel közül választhatunk. Menüt eszünk. Cukorborsó leves, tökfőzelék egy tükörtojással, szelet kenyér. Húszt fillért visszkapok. Gyorsan eszünk, közben beszélgetünk.

- A brigád teljesítményét nem lehet külön értékelni, annyira összefügg a többiekével. Miben nő a többi fölé a Zalka Máté?

- A formázási átlag és a selejt mérhető. A mi formázási átlagunk tavaly 128,7⁰/₀ volt. Legjobb az öntődében. Fekete selejtünk 0,43⁰/₀. Azt vállaltuk, hogy 2⁰/₀ alatt tartjuk. Ebben is vezetünk. Értékelhető továbbá az újítások száma, a vállalat műszaki fejlesztésében vállalt munka. Tíz év alatt több mint húsz elfogadott újításunk volt.

- Kik újítottak legtöbbet?

- Romvári, Oláh, Simon, Koszorus és én.

- A baleseteket is meg lehet számolni.

- Igen. 1973-ban egyetlen, három napon túl gyógyuló balesetünk volt, szemben az 1972. évi hárommal. Két munkavédelmi őrvigyáz a brigádban, hogy ne legyen baleset. Én munkavédelmi felügyelő vagyok.

- Mondja, megszüdték már magát a feletteseiei?

- Ajaj, nem is egyszer.

- Jogosan?

- Néha jogosan.

- Melyik irányban nehezebb, fölfelé vagy lefelé?

- Erre is, arra is. Mostanában mégis inkább lefelé. Szerencsére mindig kéznél van az iránytű, a versenyvállalás, papíron. Azt a brigád hagyta jóvá, nincs mese. Teljesíteni kell, ha meggondolja magát valaki év közben, ha nem. Szerződéskötés előtt minden részletet megbeszéltünk, tudhatja a tagság, mire vállalkozott. Az egyén a közösségnek felel, senkit sem hagyunk lazsálni.

Ebéd után elválunk. A vállalat kocsiában gördülünk ki a kapun. Törpességem, amit a csarnok ajtajában éreztem először, nem akar elmúlni. Illetlenül hallgatok.

(Folytatjuk)

Balsejtelem

*Ott kezdődött, mikor a mérei búcsún
megláttam D. J. osztálytársamat.
Rózsaszín arccal állt az árokparton,
a sátrak és a Csapó kocsmá mellett,
tekete bársony-nadrágban, akár egy
eleven Hitler-Jugend plakát.*

*Csodálkozón és hitetlenül
lopózkodtam mögéje.
De hiszen
soha senki se mondta róla... és
nem is erről a környékről való!*

*Vakon tapogatóztam
a rejtély vaskapcsán, mihez csak
jóval később pottyant a kulcs:
hogy d e m o n s t r á c i ó,
meg ö t ö d i k h a d o s z l o p.*

*Közben az Internátus
üvegházában napról napra
a gyanus egyveleg:
a S i g n a l mázas lapjain
Narvik, Gigant, Stukák,
s az Arles-i híd.
A vezetékes rádióból
Zarah Leander hangja minden este,
gúnydal Dünkirchenről, az angolokról
S a dióhéjból főzött titkos
teák mellé
egy mézes ének:
„Lent Mexikóban, úgy nyár elején...”*

Őrködő tolvaj

A futballpályán rangadó volt.
A parasztpárti rendőrkapitány
aznap mutatta meg a feleségét.

Fehéren repdesett a blúza:
barna fejek közt ideges szírom.

Ünnep is volt. A falu bírása
kaputa mellől mondta a köszöntőt.
Beszédét én írtam. Habogva kezdte
s akár az elakadt lemez,
újra meg újra nekiiramodva,
nem tudta betefejezni.

Aztán a tánc az alkonyi hegyek
hűvöslő égi sátrai előtt.
Szoknyád bokrába kavarodva
forogtam veled a réten.
Szomjaztató és lángverő kehelyként
forogtak mind a rokolyaharangok.

S egyszercsak vége. Ott állt
az igazi legény, –
meredek pántok ikszei közül
magasodott elém a váll.
– Szabad lesz? – mondta udvariasan.

És most, negyedszáz év után,
pavilonok, autók között, a forgó
idő letarlott szinpadán,
hol az a tánc és hol az a legény?

Csak a szemek meleg zománca régi,
de már nekik se szólhatok
a nagy kifosztatásról,
hogy míg körötted csupa veszteség,
szemérmes tolvaj módra én
még mindig mindent őrizek.

Üdvözet

*Vén leszel, szellem-rágta pocok,
gyiknéző, madárleső*

s hát gyűjtögető

*hunyorítasz bejáratodnál,
véges-végig sárgul-e még a mező,
s ökulás potád előtt,
rovar árnya, a tél
hűs cirma-víziója hussan –*

*lebballagva, hisz a MINDNYÁJUNK
HALÁLA BENNEM föliratú,
régii naptárról akkor letépted*

*apródonként megkeresed
s egyberakod
a maradék
kánikulai leveleket.*

Két kis kép, ugyanarról

(MŰLTÁN)

*Fölsír a fülemben függő harang.
Tél űz át emlékezetemnek
megmálló tűfokán havat s szelet –
alma-arc azon már be nem jut.*

(HEGYIEK)

*Eltávoztak érzékeink.
Még palackban képzeletünk –
a másik, nem édeskori.
Kezdjük pók-lombból hántani.*

A család hívó szava

3.

Valamire való polgár nem nyugszik bele egykönnyen, hogy a virágzó üzlet, benne az elődök munkája, veritéke, az élet tulajdonképpeni értelme, gazda híján ebek harmincadjára jusson. Az üzlet fölött a cégtáblán ez a szöveg volt olvasható: – Böhm Alfréd, hentes és mészáros. Így kapta örökségbe megboldogult apjától. Időről időre megújította a festést, hogy helyrehozza az eső meg a szél pusztítását. Legnagyobb gondja Böhm mesternek az volt, miként hagyhatná boltját az utókorra.

Hosszú házasságuk folyamán Böhmékhez egyetlen egyszer köszöntött be a gyermekáldás. A kislányt azonban fiatal korában elvitte valamilyen gyógyíthatatlan betegség. Ha nem hal meg, Gyurka sorsa sok tekintetben másként alakul, a lánykát ugyanis, vele az üzletet, neki szánták.

Most, hogy a tékozló fiú megtért és Böhm mester a félelmi távollét idején megerősödött abban a tapasztalatában, hogy Gyurkához fogható segédet, következképp az üzlet öröklésére méltóbbat aligha talál, a két öreg összedugta a fejét, hogy kisüssék, miként láncolhatnák magukhoz minél szorosabban. Ehhez egy lányra volt szükség, a fogadott fiú mellé fogadott lányra.

Következő évben Böhm átlátogatott Ausztriában élő öccséhez és a sok unokahúg közül – mert fiú abból a házasságból csak egy származott – magával hozta a tizenöt éves Wilhelminát, egyelőre vendégségbe, de azzal a hátsó gondolattal, hogy ha a két fiatal összeszokik, magához veszi a lányt.

A kétnyelvű Böhm, aki német beszédébe magyar szavakat, a magyarba viszont német szavakat kevert, elmulasztott tájékozódni. Sopronban derült ki, hogy a csinos, gusztusos, szorgalmas lányka, egy kukkot sem tud magyarul. Gyurka ugyan pöntyögött németül, mivel azonban magyarul is szófukar volt, nem erőltette a lány kedvéért a német beszédet. A két fiatal néha össze-összemosolygott, szélesebben a lány, aki gyanította, mi a tét, vékonyabban a fiú, aki nem gyanította.

Elmúlt a nyár, az első világháború javában tombolt. Wilhelmina megcsalott reményekkel utazott vissza apjához, Ausztriába, fölajzott reményekkel ment férjhez két esztendő múlva egy osztrák lakatoshoz és jutott hadi-özvegyiségre röviddel azután, áldott állapotban.

Az első balul sikerült manővert nem követte második. Az aggályokat, reményeket, terveket egyetlen csapással széttiporta a leghatalmasabb, legkiszámíthatatlanabb sorsformáló erő, a történelem. Alighogy tizennyolcadik évét betöltötte, Gyurka megjelent a sorozóbizottság előtt, ahogy mindmáig szokás, pucéron. Az alacsony termetű, de az átlagnál sokkalta izmosabb legényt a tüzérek közé osztották be. Az utászok mellett a tüzérek vették legtöbb hasznát a testi erőnek, az ágyúkat lovak vontatták, bajosan megközelíthető terepen viszont a lovakat kifogták, az ágyút alkatrészeire szedték s ezeket a legénységnek kellett a kijelölt állásba fölcipelnie s ott a szétszedett ágyút összeszerelni.

Három hónapi gyorstalpalásszerű kiképzés után az orosz frontra küldték, a Kárpátokban fekvő 1353 méter magas hegyre, amelyet emlékezetem szerint Hryinkhof-nak hívnak. A térképen ilyen nevű helyet nem találtam. Az alakulat négy ágyúból és hatvannégy főből állott. A parancsnok nyilván értette a dolgát, mert útegeit a hegygerinc alatt állította föl, egy félkör alakú mélyedésben s olyan szögben, hogy a hegyvonulaton elhelyezett orosz útegek a magyarokat képtelenek voltak belőni. A gránátok vagy az állás előtt néhány méterrel vagy mögötte csapódtak be.

Csaknem álló esztendeig táboroztak e kitűnő műszaki ésszel kiválasztott harci állásponton, anélkül, hogy haláleset vagy sebesülés történt volna. Annál hiányosabb volt az ellátásuk. A bőséges koszthoz szokott mészáros legény iszonyún szenvedett, „ez alatt az év alatt – mondta –, többet éheztem, mint a legutolsó sintér legutolsó kutyája. El is határoztam hamarosan, hogy nem kínlódom tovább, megszököm”.

Ami a közvetlen környezetet illeti, a körülmények kedveztek a tervnek. Társat is talált a vállalkozáshoz egyik bajtársa, egy magas, csontos, ugyan-csak nagyétkű molnárlegény személyében, aki vadul káromkodva fogadkozott, hogy inkább a halál, mint a koplalás.

Megnevezni ugyan senki sem tudta a forrást, de az a hír járta, hogy az oroszok jól bánnak a hadifoglyokkal, hátra küldik őket, hogy dolgozzanak a katonának behívott férfiak helyett. Szükség van rájuk, mint a falat kenyérre, hiszen a földek szántatlanok, a faluk üresek . . .

– Az ágyak is! – vetette közbe valaki, mire fölharsant az éhes, nyerítés-szerű kacagás.

- Aki dolgozik, annyit ehet, amennyi belefér.
- És addig hentereghet, ameddig győzi szusszal.
- Nem szusz kell oda, öcsém, hanem . . .

Lőszer-, élelemfelvételezés alkalmával suttyomban hangzottak el ezek a legszigorúbb hitelességre számot tartó értesülések. A két szökni készülő, a mészáros legény meg a molnárlegény lassankint egy álomvilág bűvöletébe merült, úgy készültek az arcvonal túlsó felére, mint a paradicsomba.

Az oroszok a Kárpátok tetején foglaltak állást, a megkopasztott hegy-
orom mögött. A magyar állások előtt ugyancsak sivár terület húzódott, egészen a harsogón zöldellő erdőig, amely a túlsó hegy lábánál kezdődött. Innen az erdő pereméig az utászok letarolták az erdőt, hogy az ellenség rajta ne üthessen az útegeken. Egyszerűnek látszott a szökés. Ha sikerül észrevétlen kikúszniok az ágyú mellől és észrevétlen eljutniok az erdőig, tulajdonképpen megmenekültek. A hegycsúcson az orosz ágyúk előtti tisztáson már nincs más dolguk, mint fehér zsebkendőjüket lengetve, fölemelt kézzel felhívni magukra az oroszok figyelmét. Két embertől egy úteg nem ijed meg, eszközben sem lesz rájuk löni, megtapogatják őket, nincs-e fegyver náluk, aztán máris mehetnek hátra, biztonságos helyre, hiszen Oroszország nagy ország.

Nehézséget az időpont megválasztása okozott. Az oroszok sűrűn támadtak, olykor tüzérségi előkészítéssel – ez mintegy bejelentette a támadást –, olykor váratlanul, szuronyrohamban. Többnyire éppen a borús, holdtalan, tehát szökésre alkalmas éjszakákon. Néha az orosz gyalogság annyira megközelítette az útegeket, hogy a tüzérek gránát helyett srappal lőttek rájuk. Sőt az is megesett, hogy a tőlük jobbra beásott székelő gyalogezred rajvonalaiba parancsolták a tüzéreket, hogy segítsenek az orosz támadást visszaverni. Vadul kattogtak a géppuskák.

Becsvágyó, kegyetlen, de nagyszerű katona, remek szervező volt a székelők parancsnoka, rangja szerint ezredes, félelmetes hírű, félelmetes bátorságú. Alighogy az orosz támadás megtörtént, már osztotta a félliter rumokat, aztán élükre állott katonáinak, maga vezette az ellentámadást és rendezett iszonyú vérfürdőt a rendetlenül menekülők között. Ellentámadások után mindig sok fogollyal tértek vissza. Hozták saját halottaikat is, sátorlapban. Agyagos volt a talaj arrafelé; sárga; a sátorlapból kiborított hullák agyagbáboknak látszottak, igazi emberségükből kivetkőztette őket a halál és a testükre tapadó, formáikat megváltoztató agyag és sár. Ezeknek a katonás rendben egymás mellé fektetett „hősi halottaknak” a szívfacsaró látványa megerősítette a két lázadó tüzérben a szökés szándékát.

Megállapodtak a napban. Vastag felhőréteg tapadt meg az égen, összefüggően, súlyosan és takarta el a holdat meg a csillagokat. Előző nap verték vissza az orosz gyalogság rohamát, úgy számítottak, hogy a veszteségek után közvetlenül nem rohamoznak újra, tehát ez az éjjel a legjobb alkalom. Valaki azonban, aki ugyanúgy gondolkozott, mint ők, megelőzte őket és rajta vesztett.

Saját bajtársai fogták el a szökevényt, aki a borult ég leple alatt akart átosonni az oroszokhoz. Ettől az eseménytől volt hangos az egész hegyoldal. Kiáltások, figyelmeztető lövések, újabb kiáltozás.

– Most kéne! – bökte oldalba Gyurka a molnárlegényt.

– Most? – kérdezett vissza amaz bizonytalanul.

– Most, hogy azzal vannak elfoglalva, aki megszökött. Az ördög sem figyel ránk.

Azzal kikémlelt a tüzelőállás mögül, nem rejt-e veszélyt a sűrű, szinte tapintható sötétség. Nem látszott semmi, kéznyújtásnyira sem, csak a zajok lyuggatták az éjszaka testét, a székelő ezred felől áradó tompa hangok, amelyeken a félelmetes ezredesnek a sok parancstól, a tömérdek orditástól színét vesztett rekedt torokhangja úgy úszott, mint a tenor a zenekari kíséretben.

– Az áruló bitangoknak halál a fizetsége!

– Agyonlövök – suttogetta a molnárlegény.

– Gyere. Ha most nem, akkor soha.

Válasz helyett a molnárlegény behúzódott az ágyú mögé. Másnap reggelig szót sem ejtett. Akkor csak annyit mondott, sűgva:

– No, látod.

Gyurka még ott maradt egy darabig, farkasszemét nézett az áthatolhatatlan éjszakával. Gondolatban nyomon követte azt a kanyargós utat, ami az ütegtől az erdőhöz vezetett, s amin napközben annyiszor jártatta a szemét, hogy fejből ismert minden gödröt, vízmosást, kiugró sziklát, facsonkot, minden akadályt, amin át kell hágnia, amit meg kell kerülnie, ha a túloldalra akar jutni, hogy ne csikarja többé a gyomrát az éhség és ne lássa a sárga agyag borította, sorba fektetett hullákat.

Másnap reggel volt a kivégzés, reggelit sem osztottak, hogy az elrettentő látvány annál hatásosabb legyen. Kivezényelték a gyalogságot, ki a tüzéreket. A sírhelyet előre megásták. Szemben a sírral, már készenlétben állott a kivégző osztag, önként jelentkezők.

Homok Dániel, úgy hívták a szökésen kapott honvédet, frontszolgálatban megviselt zubbonyában, borotvátlanul is gyerekeknek látszott, még nem töltötte be a húszadik évét. A halálfélelem szélfúttá, napszitta arcán nem látszott, csak riadt mozdulatai üzentek felőle. Ügyetlenül állott meg a gödör előtt, nem

vette azonnal észre, kis híján beleesett. A kivégző osztagot maga az ezredes vezényelte. Száraz torokhangja megtöltötte a teret, nyomban utána eldőrdült a hat puská, a lövések zajával a visszhang még eljárt egy ideig, hegytől hegyig dobálta. Az ezredorvos megállapította, hogy a halál bekövetkezett. Egy intés és már zuhantak a lapát földek a még meleg, fiatal testre, melyből elszállott az élet, mielőtt megszokhatta volna.

Ekkor mondta a molnárlegény, hogy no, látod. Egy öreg tüzér viszont, akihez közel vezették el előre megásott sírjához a szökevényt, azt állította, hogy vele közölte utolsó akaratát:

– Azt írtatok a fejfámra, hogy Homok Dániel, született Temes megye . . .

A falu nevét nem értettem. Meg hogy értesítsük az édesanyját.

– Nem tudta, hogy a katonaszökevénynek nem jár fejfa.

– Honnan tudta volna!

– Ha tudja, akkor sem nyughatott volna.

Megint fölarsant egy parancsoló hang, ezúttal rekedtesen mély:

– Reggelihez sorakozó!

A bő ételhez szokott s a kárpáti nyomorúságban szakadatlanul szenvedő Gyurka nem nyúlt az ételhez. Görcsbe szorult a torka, nyomasztó súly nehezedett a mellére. Nem a csajkába nézett, hanem maga elé meredt, a halált, a kivégzést idéző agyagos, sárga talajra, amelyet a bakancsok összevissza bahrázdáltak. A gödör kísértette, óriásira tátott sárga száj: őt is elnyelhetette volna, a jószerencse óvta meg. A „halál szérűje”, egy öreg paraszt nevezte így a teret, ahova a sátorlapokból kiborították a holtakat – most üres volt. Estére ismét ott sorakoznak majd a hús-sár bábok, formátlanul, felismerhetetlenül, beledermelve az agyag uniformisába.

Maga elé borította a csajka tartalmát.

Többé nem bújtak össze a molnárlegénnyel, hogy a szökés módzatait megtárgyalják. Szorosan voltak, az ágyú körül nehezen kerülhette ki egyik a másikat, a molnárlegény mindent elkövetett, hogy ne maradjon négy szem között Gyurkával. Sunyított, hol így, hol úgy, ahogy a körülmények megengedték. El-elkomorodó arckifejezése tanúsította, hogy valami mardossa belülről.

Egyébként a szökés, ami azelőtt viszonylag könnyűnek, csak merészség dolgának látszott, most hogy Bruszilov megindította nagy nyári offenzíváját, elsorolhatatlanul sok akadályba ütközött. Befellegzett a huszáros rajtaütéseknek, történelmünk egyedüli gyöngyszemeinek, a székelyek rettenthetetlen parancsnokát elsodorták a meg-megújuló rohamok. Az osztrák–magyar hadsereg ellenállása a keleti fronton megtört, a félmillió fő veszteség csak a németek beavatkozása jóvoltából nem okozott végleges katasztrófát.

Számos csapattestet, köztük a Gyurkáét hátra vonták, a monarchiában divó kifejezés szerint retablrungra. Miután a legénység testi-lelki állapota, úgy ahogy helyreállott, a monarchia Olaszországban próbálkozott a hadiszerencse megfordításával. Ebben az offenzívában, amelynek során az osztrák–magyar hadsereget csak a Piavénál állították meg az olaszok, mint Julier írja: „A hadművelet olyan zsákmányt szerzett eleségben és egyéb, a központi hatalmagnál már hiányzó anyagban, amilyenre példa nem volt. Olaszországi arcvonalunk két hónapig ebből a zsákmányból élt.”

Öröm és iszonyat váltakozott előnyomulás közben, öröm, amikor a katonák rábukkantak egy-egy hatalmas olasz katonai raktárra, kunyhónagyságú boroshordókból kötélre erősített vederral mérték a bort, az élelmesebbek, köztük Gyurka talyigát szereztek s megrakták félmázsás sajtokkal, pezsgővel,

csokoládéval, pálinkával, bőven kárpótolták magukat a Kárpátokban töltött sanyarú napokért. A „talyigások” abban a reményben halmozták egyre magasabbra a terhet s kötözték át innen-meg-amonnan kötéllel, hogy mindazt, amit a katonai raktárakból szereztek, meg amit a magánházakból raboltak, békésen hazaviszik. Púposra rakott taliga, dagadozó hátzszak, kenyérzsák, teli kulacs, a katonák roskadozva tartottak a Piavé völgye felé, miközben minden gondolatuk nem is a visszaúton kalandozott, hanem már odahaza alkudoztak a szabóval, hogy mennyiért alakítja át az olasz tiszti köpenyt télikabáttá, vagy a handléval, hogy mennyit ad érte. A talyigán, a hátzszakjukban a jövőjüket cipelték, a szebb életet, amiért alaposan megszenvedtek.

Bassano környékén újabb katonai raktárra bukkantak, a lóhalálában menekülő olaszok azt is elmulasztották kiüríteni. A legénység hurrázva rohanta meg. Elvben a tisztek rossz szemmel nézték a fegyelem rovására menő mohóságot, de határozottan föllépni ellene már csak azért sem akartak, mert maguk is kivették részüket a koncból.

Ebben a sötéten-tágas, óriási borpincéhez hasonló raktárban találkozott szembe a sorssal Gyurka, szerénynek látszó dilemma formájában. Valójában mindennel el volt látva, mégis eltűnődött néhány percig, aztán hirtelen kidobálta hátzszakjából a szardíniás dobozokat, sajtokat, helyükbe leveles dohányt tett.

Ömaga ugyan ment volt ettől a szenvedélytől, de odafönt a Kárpátokban, retablirungon a hátországból s az olaszországi hadjárat folyamán százszor tapasztalta, hogy a dohányos gyakran az ételről, az italról is szívesebben lemond, mint a pipáról, a cigarettáról. Ösztönből cserélte ki a rakományt. Nem gyanította, milyen hivatást tölt majd be pályájában a dohány, amit a bassanói katonai raktárban zsákmányolt. Efelől egy ádázul ellenséges arc hirtelen megenyhülése tudósította.

Szükség volt pálinkára, borra, pezsgőre, mindenre, ami bódít, kábít, el-tompítja az érzést, az érzékeket. A gyönyörű olasz tájon az előnyomulók minduntalan szembe találkoztak a „hősi halál” változatos formákban mutatkozó látványával. Emitt szétlőtt házak, fák, közöttük emberi testrészek: nemrég lezajlott ütközet nyomai. Másutt dagadt hasú döglött lovak százai oszladoztak iszonyú bűzben az úttesten, mellettük emberi hullák, ugyancsak oszladozva. Egyik kilométerkőnél olasz katona ült mozdulatlanul, természetes testtartásban, vállán a fegyvere, szájában cigaretta.

– Ne löj, marha! Nem látod, hogy halott!

Az olaszok még hagyján, hiszen ők az ellenség, bármennyire borzasztotta a jobb érzésüket a látvány, megkönnyebbülés társult hozzá, a holtak nem ártnak, nem lőnek vissza, nem ejtenek csapdába. A Tagliamento nádasában azonban már az övéiket látták. Döbbenet állottak meg.

Vagy árvíz pusztított, vagy szándékosan árasztották el a nádas. A parton a nyomok, csakúgy mint a nádszálakon megakadt levelek, fűszálak jelezték milyen magasan folyt a víz. A katonák holtan feküdtek a nádasban, épebben az egyik, szétmarcangoltan a másik. Sűrűn nőtt a nád, eltakarta őket, inkább csak sejlettek, mint látszottak. A kép olyankor tisztult meg és mutatkozott teljes borzalmasságában, amikor a szél bevágott a nádasba és hosszú nyiladékat hasított benne. Ahány szélroham, annyi iszonyodó felhördülés. A hullákon patkányok lakmároztak, ki-bejártak a lerágott bordák között, volt akinek az arcát, a szemét, az orrát rágcsőlták. Amelyikük észrevette a katonákat, egy-egy másodpercig remegő bajusszal figyelt, aztán vagy elsurrant vagy nyugodtan tovább táplálkozott.

Az első iszonyat után Gyurkában föléledt az a rémület, ami a Fertő-tóban fogta el, amikor gyerek fejfelé gyalog akart átgázolni a soproni partra.

– Nem akarom így végezni – morogta magában.

– Ki akarja így végezni? – kérdezte a bajtárs, aki mellette állt. – Ezek sem akarták így végezni.

– De én nem is fogom! – mondta Gyurka, az állát előre szegte.

Szemben ezzel a látvánnyal erejét vesztette az elrettentő példaként kísértő másik látvány, a sárga gödörbe zuhanó Homok Dániel, akit úgy kapartak el, mint egy kutyát. Nincs más megoldás, szökni kell. Az adott körülmények között egyébiránt nem sok sikerrel kecsegtetett a vállalkozás.

Valamelyik pihenő alkalmával, az ütegparancsnok toppant elébük, hogy azonnal indulniuk kell a nyugati arcvonalra, erősítésül a németeknek. A minden jóval megrakott talyigára még egy búcsúpillantást sem vethetett, máris a vasútállomás felé fordultak, elől a parancsnok lóháton, nyomában az ágyúk. Hat-hat pár ló vontatott minden ágyút, minden pár ló egyikén tüzér ült, a löszerkocsin négy, amögé csatolták az ágyút. Azon nem ült senki.

Hasztalannak bizonyult a nagy sietség, késő estig vártak, míg végre beva-gonozták őket. Feje alatt a borjú, a borjúbán a szőke leveles dohány, Gyurka átaludta az éjszakát. Reggel, hogy a marhavagon ajtajában ült a bajtársak között, elábrándozott a békés tájon, amelyet még nem fakított meg a hőség. Egy pillanatra megfordult a fejében, mi történne, ha se-szó-se-beszéd, leugrana a vonatról és eltűnne az eperfától eperfáig nyúló girlandok között, amelyek jó szőlőtermést ígértek, következésképpen jó bort, jó törkölyt, grappát, ahogy az olaszok mondják. Kevés a férfi, nyilván itt is szükség van a munkás kézre.

A szomszédjára kacsintott, a nagy melák tüzérre, mintegy kérdezve a szemével, velem tartasz, koma, vagy itt akarsz megrohadni?

Amaz tompán nézett vissza rá, tekintetében a gyávaság, az öntudatlan makacsság, a nehézfejűség, a lassú észjárás keveréke, az ősi renyheség, a meg-mozdíthatatlan tunyaság. Gyurka hegyeset köpött a vékonyka ösvényre, amelyet a gyalogosok tapostak ki a pályával párhuzamosan.

Nem, itt semmi nem emlékeztette a háborúra, semmi a nádasban felzabált, húscsafattá szaggatott hullákra, ide mintha nem érkezett volna el a halál lehelete. Vidám júniusi nap simogatta a mezőket, a réteket, a völgyekben sűrűsödő zöld foltokat. Ez az a világ volt, amit Isten megteremtett, nem az, amelyiket az ember megcsúfolt.

Eleinte gyorsan haladtak a „nyugati frontnak” nevezett ismeretlen felé, kevés helyen vesztegeltek tolatás, vízfelvétel, mozdonycsere miatt. Szembe jövő forgalom egyelőre nem volt. A tájjal együtt azonban a vonatok rendje is megváltozott. Ők az arcvonalba tartottak, övük volt az elsőbbség, de egyre több visszafelé tartó vonattal találkoztak. Azoknak az ajtajában ugyanúgy lógatták a katonák a lábukat, mint ők. Átintegettek nekik négy-öt sín-pár távolságból. Semmi válasz.

– Rohadt németek! – bökte ki valamelyikük.

– Hazamennek, a házukba, az asszonyhoz. Nekik kéne integetniök.

– Hiába szövetségesek, mégis rohadtak.

– Nem is örülnek, hogy hazamennek.

– Hát emberek ezek?! Fújj!

Egy állomáson, már német földön, a véletlen úgy rendezte, hogy az ő szerelvényük egy hazatérő vonattal szomszédos sín-páron állott meg. A németek ezúttal sem vettek tudomást róluk.

– A mocskok! – tört ki az egyik tűzér.

Hirtelen csöndesedtek el, mintha parancs fojtotta volna beléjük a szót. Figyelmesebben szemügyre vették a szembenlévőket. Valami megragadta és egyben elbizonytalanította őket. Németekre valló fegyelmezettséggel ültek, váll-váll mellett, egyenes háttal, a szokottnál magasabbra emelt fejjel, üres tekintettel.

– Te – suttogta Gyurka a szomszédjának – te, ezek vakok.

– Azok, szegények – hagyták helyben a többiek.

– Azok.

Több szó nem esett. Elsőnek Gyurka emelkedett föl s ment be a vagon belsejébe. Néhányan követték, az a kettő, aki az ajtóban maradt, felhúzta a lábát, két térdét átfogta és arccal befelé fordult.

Hiába menekültek, a vagon megülte a gond, vastagon, mint a piszok a padlót. Néhány pillanatra mintha tengermélyi csöndbe merültek volna, ezt azonban hirtelen fém kongás törte meg, harangzúgáshoz hasonló. Vasutasok vizsgálgatták kalapáccsal a vonatok kerekeit. Rekedt német szavak pattogtak, civil parancsok katonai parancsokkal váltakozva. Valahol egy öreg mozdony lihegett asztmásan.

Megteltek tartalommal a gáztámadásokról szállongó riasztó hírek. Egy sem akadt a vagonba zsúfoltak közül, aki ne lett volna szentül meggyőződve, hogy a vakok a gáztámadások áldozatai.

– És mi még szidtuk a nyomorultakat.

– Ezért nem intettek vissza.

– Nem látták, hogy mi integetünk.

– Szegény világtalanok.

– Mehetnek koldulni.

– Minket oda visznek, ahonnan ezeket hozzák – szólalt meg Gyurka.

Csönd támadt. Döbönt csönd. Egyikük sem gondolt erre. Egy sebhelyes arcú, komor tekintetű tűzér levonta a következtetést:

– Mi is ott hagyjuk a szemünk világát.

A nagy melák tért először magához, arcát elborította a düh vöröse:

– Honnan veszed, a kurva istenedet?

– Onnan, hogy így van.

– Mondd meg az anyád kurva istenit!

– Ne szidd az anyám, mert kitaposom a beled.

Már-már ölre mentek, a káplár az utolsó pillanatban szökkent közéjük, egyiket jobbra, a másikat balra lökte. Tántorogva hátráltak a vagon faláig. Aztán hirtelen megfordult bennük a düh. Mintha összebeszéltek volna, két felől közeledtek a káplárhoz, a szemük, a testtartásuk elárulta szándékukat.

Egy idő óta meglazult a fegyelem, megtört a legénység morálja. A szuromroham, de jóformán minden más előnyomulás módot adott az egyéni bosszúra. Megesett, hogy a baka nem az ellenségre, hanem a törzsörmeisterre lőtt, eltalálta. A tiszt úgy tett, mintha nem látta volna, mert félt, hogy legközelebb ő lesz a cél. Amióta a vakok felbukkantak, az amúgy is puskaporos hangulat még feszültebbé vált. A tizedest, akkori neve szerint a káplárt, nem szerették, apró, de annál nagyobb szájú legényke volt, ha kellett, ha nem, csak úgy szórta a parancsokat.

Most ott állott védtelenül a vagon közepén, arcán rémület és tanácstalanság. Egyetlen mentség az lett volna, ha kiugrik a vagonból. Nem jutott eszébe. Ide-oda kapkodta a fejét s nem határozott semmit.

Jön a hirig, – gondolta Gyurka s a többiekkel együtt élvezettel várta a cirkuszt, ami következik. Az agya azonban nem maradt tétlen. Egy másodperc és átlátta a helyzetet. Ha a verekedés zaja odacsalja valamelyik nagyfejűt, pláne ha emberhalál történik, Isten irgalmazzon nekik. Ha a tizedelést megússzák, holtbiztos, hogy az első vonalba küldik őket. Onnan pedig nincs visszatérés.

Utálta a káplárt, legszívesebben laposra verte volna, most mégis melléje szökkent:

– Ne féljen, káplár úr!

Miután ilyenformán megváltoztak az erőviszonyok, a káplár hangjára lelt, legélesebb, fülhasogató fejhangján kiáltotta:

– Nyughassanak, emberek. Nagyon megjárhatják, ha nem nyughatnak.

Az, akinek az anyját szidták, egykedvűn megállt, majd kiült a vagon ajtajába. A melák tüzért, azonban fűtötte az indulat.

– Te meg mit avatkozol a mi dolgunkba? – kérdezte fenyegetően.

Gyurka a másik szemén, az arcán, a mozdulatain látta, nem olyan ember, aki a szóból ért. Hirtelen mozdulattal megpenderítette, aztán hátulról elkapta, a magasba emelte a hatalmas testet, s úgy földhöz vágta, hogy az egész vagon beleremegett. A kétmázsás disznókat is így terítette le. A melák tüzér egy mázsát ha nyomhatott. Most hanyatt feküdt a mocskos padlón, arcán bamba döbbenet, Gyurka közvetlen mellette, hogy ha folytatni akarná a verekedést, kihasználhassa a megszerzett előnyt. Az izmok szinte megszólaltak a karjában, annyira vágyott rá, hogy szétverje ezt a kifejezéstelen arcot.

Mikor látta, hogy a melákból elpárolgott a harci kedv, Gyurka gyöngéden oldalbarúgta:

– Fölkelni!

Amaz lomhán engedelmeskedett.

Odakintről a tisztelgők vasalt bakancssarkainak csattogása jelezte, hogy tiszt közeledik. Nemsokára látták is a hosszú, csontos arcú német ezredest, amint peckesen ellépdelt a két sínpar közötti téren, gépiesen viszonzva a tisztelgéseket.

Mintegy visszhangul a gondolatra, oroszlánszelidítői német szitkok, vezényszavak, parancsok hasítottak bele az állomás egybefolyó zajaiba. A vagon ajtajához rohantak, hadd lám, mi történik. Három-négyszáz méterre tőlük, másik szerelvény vesztegelt, előtte a csontos arcú német ezredest, bíborvörösre gyulladt fejjel, vadul integetett karjával:

– Los, los, los!

A vagonból osztrák–magyar katonákat lökdöstek ki német katonák, s hajtották el őket, mint a barmokat, az ezredest mutatta irányba.

Ha egy pillanattal később teríti le a melák tüzért – most minden bizonynyal őket hajtánák birkamódra ilyen vagy amolyan végzet felé. Talán ekkor érezte először a háborúban, hogy lehet beleszólása a tulajdon sorsába, nem tehetetlen báb, gally, melyet ismeretlen cél felé sodor a folyam. Gyurka mélyen, valamelyest elégedetten felsóhajtott.

– Mi történhetett? – kérdezte valaki.

Puskalövések lyuggatták a levegőt.

– A fronton vagyunk?

– Már hogy lennénk!

– Élesse lőttek.

– Háború van. Mi az isten csodájával löjnek?

Vezényszavak pattogtak, mint a jégeső, a hosszú szerelvény tunyán megmozdult, mozgása fokozatosan gyorsult, majd a szokott sebességnél megállapodott. Az ajtónál váltogatták egymást az emberek. A hangulat nyomott volt, bárhonnan indult a beszélgetés, előbb-utóbb szóba hozta valaki a gáztámadásokat, ilyenkor elhallgattak és valamennyien arra gondoltak, hogy talán megússzák élve, a szemük világát azonban elveszítik. Megfagyott szájukban a szó.

Akadtak a vagonban olyanok, akikkel Gyurka együtt szolgált az olaszországi hadjáratban, a többséggel azonban itt a vagonban ismerkedett meg. Azt már tudta, hogy nem megy birkamódra a vágóhidra, de úgy érezte, nagyobb biztonságban van, ha nem egyedül szökik. Amióta a melákot látványosan földhöz teremtette, a becsülete megnőtt, tartottak tőle. Az adott körülmények között nem bízhatta magát az árvaságban kifejlődött ösztöneire. Ezúttal nem az emberek jóindulatát kellett mérlegelnie, hanem az elszántságát, az ügyességét, a leleményességét és ezekre a tulajdonságokra a kedves mosolyból vagy a gonosz tekintetből nem tudott következtetni.

Egyszer egyikkel, egyszer másikkal beszélgetett, hogy kitapogassa, kiben mi lakozik. Ezenközben egyre közeledtek a fronthoz, az állomásokon, amelyeken megállottak vagy keresztül futottak, mind örültebb zürzavar, fejtelenség fogadta őket, a bomlás megannyi jele. A távol fenyegetőn morajlott, percről percre közeledtek a rekedten ugató ágyúkhöz.

Egy júniusvégi este, alighogy a vonat befutott az állomásra, légi veszélyt jeleztek. Kikapcsolták a villanyvilágítást. elhunytak a fények, az állomás eltűnt az éjszaka fekete vattájában. Odafönt már berregtek a támadó gépek, idelent már robbantak az első bombák, a riadt futkosásba narancsszín lobbanások hasítottak.

Gyurka szótlanul ereszkedett le a vagonból a földre és elindult a szinte ellenálló vak sötétben arra felé, amerre jövet a tehervonatokat látta, mozdonyok az övékkel ellenkező irányban, tehát bizonyára hazafelé indítják a szerelvényeket. Lassan haladt, – majd hogy a szeme megszokta a sötétséget, gyorsabban. Mások is járkáltak a sötétben, szorongott, nehogy járőrbe ütköznek. Talán mégis jobb lett volna a vagonban, ott nagyobb biztonságban van, ha gázbombákkal támadják őket.

Innen-onnan tolatások töfögése hallatszott, remegve bújt át egy vagon alatt, hátha megindítják, és ott leli halálát.

Epen mászott ki a vagon alól, néhány lépés és elérte a kiszemelt tehervonatot. Vakító fény gyúlt, bomba robbant a közelében, egy másodpercre az egész környéket bevilágította. Embert nem látott, csak a szerelvény hosszú testét, a rendetlenül váltakozó nyitott és zárt tehervagonokat. Az állomás felől lóttek, a torkolatúztek vöröse meg-megvillant az épületek és a vonatok fölött, de szinte azon nyomban eltűnt.

Nyitott vagonba mászott, onnan könnyebb a menekülés. Felhúzódkodott, majd lábbal is fölragott a vagon peremére, ülve megfordult rajta és óvatosan bebocsátkozott valami puha, omlós anyagba, amely azonnyomban megindult alatta, mint az ingovány, s félig-meddig beborította. Páni félelmében, alig bírta visszatartani a rémület kiáltását. Karját ösztönösen széttárta, tenyere megtelt száraz, szemcsés anyaggal. Ahogy morzsolgatta, ráésmélt, hogy alighanem búza.

Beletúrta magát, feje alatt a borjú, oldalt fordult, hogy mig biztonságban van, kialudja magát. A támadó gépek eltávolodtak, az állomás megélenkült,

a közvilágítást ugyan még nem kapcsolták be, a sürgés-forgás azonban arról tanúskodott, hogy ki-ki végzi a maga munkáját. Néhány erőteljes rázkódás tudósította, hogy a szerelvény elindult.

– Hova? – egyenesedett föl ültében.

Bizonyos csak afelől volt, hogy a tehervonat, távolodik a fronttól. Ez a bizonyosság sem tartott sokáig, visszaemlékezett, hányszor tértek ki hol erre, hol amarra idejövet, milyen kacskaringós úton értek oda, ahonnan ő meglépett. Lehet, hogy a búzát valamelyik katonai központnak szánták; ha ott elfogják, semmi sem menti meg az agyonlövéstől, de az sem kecsegtet sok jóval, ha a polgári lakosságnak küldik a zsákmányt, valahol Németország közepe táján.

Nyugtalanul várta a hajnalt. Néhol megsűrűsödtek a zajok és a fények, ilyenkor állomáson haladtak át, a kerekek lassú, egyenletes ritmusban kattogtak. Kisütött a nap és egyidőben a felhőket széthasító fényel, újabb nehézségre eszmélt. Ahhoz, hogy szemügyre vehesse a környéket, lábra kell állnia, ami igen veszedelmes kockázattal járhat. A vagon egyik oldalán két deszka nem illeszkedett pontosan össze, a résen kukucskált át, egyelőre mezőkkel váltakozó fenyeveseket látott. A másik oldalon semmi repedés nem törte meg a vagon falát. Megpróbált lyukat fúrni bele a zsebkésével, beleizzadt az erőfeszítésbe, a fa kemény volt, millimétereket nyert csupán. Úgy érezte magát, mint a csapdába zuhant vadállat.

Harmad- vagy negyednap megállott a vonat. Német földön, mint kiderült a közelben járkalók beszédéből. A jelek, a zajok, a tolatás, a töfögés mind arra mutatott, hogy nagy állomáson vesztegelnek. Időnkint, ha a lábdobogásokból úgy vette ki, katonák közelednek, járőrben, belefúrta magát a búzába – arcát azonban szabadon kellett hagynia, különben megfullad –. Ezután csak arra vigyázott, hogy kívülről ne láthassák meg.

Újra tolattak, a levegő megtelt éles fojtott jajgatással, a tagolatlan panaszokba magyar szavak keveredtek, értelmes mondatok. Sebesültszállító vonat, magyar sebesültekkel! Ha van vonat, amin hazaérhet, ez az.

Föltérdelt a búzában, a vagon pereme fölött óvatosan szemügyre vegye a környezetet. Rézsút marhavagon állt, ajtajában vak katona üldögélt, világatlan szemét a semmibe függesztve, mögötte fekvő betegek. Egyetlen lendülettel átvette magát a korláton és minden feltűnés nélkül helyet foglalt a vak mellett. Amaz tudomásul vette jelenlétét, de fáradtabb, törődőttebb volt, semhogy megszólaljon.

Orvos híján, az egészségügyi őrmesterre bízták a szállítmányt. Néhány napi zötyögés után a szerelvény bedöcögött Bécsbe, ott mellékvágányra tolattak, az őrmester pedig bement a városparancsnokságra utasításokért. A sebesülteknek szigorúan meghagyta, hogy a helyéről senki ne moccanjon.

Ismét válaszüton, Gyurka szíve szerint megszökött volna. Borzalmasan érezte magát a maródiak között, akik jajgattak, hörögtek, félrebeszéltek. Két állomás között a súlyos sebesültek közül mindig meghalt néhány. Indulás előtt a hullákat a pálya mellé fektették, eleinte sátorlapra, utóbb a puszta földre.

Kicsattanón, feltűnően egészséges volt, s ez föltűnt a megviselt, elgyötört betegeknek és föl az őrmesternek, akinek ugyan egyenkint számolták le a maródiakat, a kísérő okmányokkal egyetemben, nem győzte azonban emlékezetével, keveset ismert a rábízottak közül névszerint és a súlyos sebesülteket nem számítva, a különféle nyavalyák felől sem volt kellőképpen tájékozódva.

Gyurka, akinek az ágyúzástól csakugyan megromlott a hallása, a valóságos bajt túlozva, süketséget színlelt, ami nem csekély önuralmába került.

A belső vitát – hogy maradjon-e vagy odébb álljon –, végül az odakünt cirkáló járőrök döntötték el. Nemegyszer tanúja volt, amint a sinek között elkaptak egy-egy csellengőt, közrefogták és a parancsnokságra kísérték. A messziről büzlő, jajgatásoktól hangos betegszállító szerelvényt a járőrök elkerülték.

Délután visszatért az őrmester, ezúttal orvos kíséretében. A maródiakat nagysietve kétfelé osztották. A súlyosabb betegek Bécsben maradtak, a többieket útnak indították Nagydisznódra, Szeben mellé. Ez alkalommal derült ki, hogy Gyurka talán csakugyan süket, papírjai azonban nincsenek róla. Az őrmester arcát előntötte a méreg, fogát vicsorgatva üvöltötte:

– Gazember, hazaáru!ó szökevény, főbe lövtelek, hogy úgy rohadj meg, mint a kutya!

Gyurka vigyázzba vágta magát, és engedélyt kért, hogy levegye a hátáról a borjút, mert abban vannak a papírjai. Félig nyitotta ki a borjút, épp annyira, hogy az őrmester szájában összefusson a nyál, a szöke, olasz levelesdohány láttára. Biccentett s roppant hivatalosan intett Gyurkának, hogy kövesse a vonat elejére, ahol a megejtett, különösen körültekintő igazolás során, Gyurka bátyám teljes jogú tagja lett a hazai tájak felé induló maródi csapatnak, gazdagabban a megfelelő papírokkal és szegényebben öt kiló szűzdohánnyal.

Még néhány nap várakozás, tehetetlenkedés, ordítózás, aztán mindazokat, akiknek az erőnléte valószínűvé tette, hogy az utazást kibírják Nagydisznódig, beparancsolták egy másik szerelvénybe. Továbbra is nyomasztó volt a zsúfoltság, de kibírhatóbb.

A súlyos sebesülteket Bécsben hagyták, tehát az éjszakákat nem verték föl többé halálhörgések, zihálások, jajgatások, és mivel hátra tartottak, nem előre, a legtöbben olyanforma hangulatban utaztak, mintha kiránduláson vénének részt. Kórházba menni, távol a fronttól, már-már egyet jelentett a hazatéréssel.

Kolozsvárt az állomáson hirtelen megszólalt Gyurkában a család hívó szava, kiugrott a vonatból, átfutott az állomáson és az állomás előtt bevetette magát az utolsó fiákerbe. A kocsis megpattintotta az ostort:

– Gyí!

Ekkor egy magas, éles fejhang álljt parancsolt. Tiszti hang volt, nem lehetett kétség. Ha járőr, vége van, hiába ugrana ki, hogy meneküljön, futásközben lőnek le. Előbb még lustán elterpesztkedett, most behúzódott az ülés egyik sarkába, készen arra, hogy védekezzen.

Egy főhadnagy szállott be a kocsiba, Gyurka gépiesen tisztelt, amaz gépiesen fogadta, de egyikük sem szólt a másikhoz, holott nyilván kitalálták egymásról, hogy egy cipőben járnak. A konflis végig dőcögött a hajdani Ferenc József úton, átdobogott a Szamos hídján, ráfutott a Wesselényi utcára és még mindig nem esett szó. A Főtéren a főhadnagy megállította a kocsit, kiugrott és rámosolygott Gyurkára:

– Sok szerencsét, fiam.

A fiákeres tovább hajtott a Főtérré, majd az Unió utcán át a végcél, a Monostori úti Teutsch-ház felé. Itt már erősen dőcögött a fiáker, az úttestet apró, négyszögletű, egyenetlen gránit kövekkel rakták ki. Ahogy közeledett, úgy nőtt Gyurkában a szorongás. Azóta, hogy nagyanyja barátságatlan viselkedése visszaüzte Sopronba, nem fordult meg Kolozsvárt. Testvéreivel rend-

szeresen levelezett, de amióta az olasz frontról egyik napról a másikra áthelyezték a nyugati frontra, onnan viszont megszökött, minden összeköttetés megszűnt közte és testvérei között.

Lenyomta a hatalmas kapu kilincsét, néhány lépéssel nagyanyja lakása előtt termett. Ott megállt, mintha letaglózták volna. A réztáblán a bejárati ajtón idegen név. Ami azt jelenthette, hogy legkedvesebb testvére, Ilonka nincs többé. Hisz annyi rokonát vitte el fiatalon a betegség. Tanácstalanul meredt a fehérre mázolt ajtóra, habozott, becsöngessen-e vagy sem. Ahogy álltában körülnézett, az udvar mélyén, háttal neki olvasmányába merült férfit pillantott meg. Ahogy jobban szemügyre vette, fölismerte, alighanem a bátyja, Bandi az. Nyomban megindult feléje.

A szöges, súlyos bakancs baljós kopogása az udvar macskakövein félreérthetetlenül jelezte, hogy aki közeledik: katona. Erre a jellegzetes zajra a másik katona: Bandi, önkénytelenül hátrafordult. Öccse láttára azonban nem ugrott föl, mint természetes lett volna, csak a vonásai üzentek öröme felől s a bocsánatkérő mozdulat: felpolcolt lábára mutatott.

Miután megnyugtatta öccsét, hogy mindannyian élnek, mármint a testvérek, nagyanyjuk időközben meghalt, miután tájékoztatta afelől, hogy Ilonka hozáment a háztulajdonos Teutsch Ernőhöz s az emeleti lakásban lakik, a harmadik fiú, Jancsi, mint szerelő biztonságos helyen dolgozik, hadiüzemben, végül miután beszámolt róla, hogy ő maga hogyan úszta meg viszonylag könnyű combsérüléssel, Gyurkának szegezte a kérdést:

- És te hogy kerülsz ide?
- Hogy? Hát úgy, hogy megszöktem.

Amióta a hadikórházból elbocsátották, Bandi folytatta félbemaradt jogi tanulmányait. A könyv, amelyben ügyszólván elmerült, jogi könyv volt. Önkénytelenül nyúlt ki feléje, mint a hajótörött a roncs után, ahogy a tenyere megtelt paragrafusokkal, a sokkhatás, amit öccse kijelentése váltott ki, valamelyest enyhült.

- Én erről természetesen nem veszek tudomást, - mondta komoran és határozottan.

- Nem is kell. Nem tartozik rád.
- Bizonyos tekintetben rám tartozik.
- Hogy? - kérdezte Gyurka elbizonytalanodva.
- Úgyis mint katonára, úgyis mint állampolgárra.
- Mint állampolgárra?

Bandi fölemelte a könyvet, amely érvek légióját tartalmazta, maga elé tartotta, mint egy pajzsot. Hosszú Klatrobetz-arcán, amelyről a pihenésben töltött hetek már letörölték a háborús szenvedések nyomait, valamilyen bajosan meghatározható örmesteri, néptanítói, főjegyzői kifejezés tűnt föl: a szemrehányás szószával lelőtyintve.

- Ha egy kicsit gondolkoznál, - folytatta, - magad is beláthatnád, hogy ezt kár volt közölni.

- Még mindig nem tudom, mire akarsz kilyukadni - szólalt meg Gyurka, hangjában árnyalatnyi türelmetlenség.

- Arra, hogy teljesen fölöslegesen alternatíva elé állítottál. Tudod, mi az, hogy alternatíva?

- Nem!

- Látod, itt van a bajok gyökere. Nem a te hibád, hogy nem művelődhetél, de a tény az tény. Hogy jobban megérts: választás elé állítottál.

Az öccsből kitört a türelmetlenség:

– Mi az istenből akarsz te választani?

Bandi iparkodott megőrizni nyugalmát:

– A törvényesség és a törvénytelenesség között. Nekem tulajdonképpen kötelességem volna jelenteni, hogy katonaszökevény vagy. De mint a bátyád, mint vér a véredből, ezt nem tehetem. Ha nem jelentetted volna be könnyelműn és felelőtlenül, hogy megszöktél, sokkal könnyebb helyzetben volnék. Nem kellene választanom.

Egy ideig nem esett szó, farkasszemet néztek, két hosszú Klatrobetaz-fej, hogy pontosabb legyenek, lófej, egyiken a törvényesség önelégültségének megbolygatott nyugalma ömlött el, a másikon az anarchia friss lángjai lobogtak, bennük az őszirózsás forradalom s ami utána következett. Kényszerű egyszerűsítés.

Igaz ugyan, hogy Gyurka bátyámat ekkoriban még csakugyan az anarchia fűtötte, de az eszmei zűrzavar és tanácstalanság mögött a maga szenvedte, maga vállalta elhatározások, tapasztalatok már megérelték azokat a tulajdonságokat, amelyek nélkül nincs kultúra és nincs civilizáció. Ehhez képest az a tény, hogy ha kérdőre vonják, miért szökött meg, mást aligha választolt volna, mint hogy „nem akartam hősi halott lenni” – vajmi keveset számít. Az idősebb testvér viszont, akit ugyancsak nem kényeztetett el a sors, nem vattában nőtt föl, de vattaközélen, viszonylagos biztonságban, a biztonság illúziójában ringatózó környezetben, a törvényességnek abba a formájába falazta be magát, amivel évtizedek múltán abban a változatban találkoztunk: – „parancsra tettem”. Gyurkának a háború előző egzisztenciájának szerves folytatása volt, Bandi bátyámnak különleges szenvedéseket követelő, különleges állapot.

Gyurka minden valószínűség szerint a Teutsch-ház udvarán találkozott először azzal a mentalitással, amelytől mindazok ész nélkül menekültek, akik fölismerték a veszedelmét – köztük én. Még nem látta, csupán megsejtette, mivel áll szemben. Hosszan forgatta a szájában a szavakat, nem akarta megsérteni a bátyját, bár nagyon jól esett volna. Ilyesmik jártak az agyában – „ha a tanultság azt jelenti, hogy az ember följelenti a testvérét, akkor én szarok a tanultságra”, vagy: „lehet, hogy te műveltebb vagy nálam, de hogy nagy marha vagy, az biztos”. Végül is megelégedett a legártalmatlanabb válasszal:

– Ha nem veszed tudomásul, amit mondtam, akkor minden rendben van?

Az idősebb testvér arcát kisímitotta a megkönnyebbülés:

– Itt vagy, megjöttél, itt lakol velünk, de senkinek sem mondd, hogy katonaszökevény vagy.

– Ha neked ennyi elég.

A fürdőkád leírhatatlan gyönyörűségei közepette már tiszta szívvel örült, hogy a vitában Bandival nem vesztette el a fejét, nem rontotta el a viszontlátás ünnepét. Mire Ilonka megjött a piacról, Gyurka már civilbe öltözött, lötyögött rajta Ernő bácsi viseltes ruhája, de az arca sugárzott. A fehérneműt az udvaron kifeszített spárgán szárították. Arra dobta föl az egyenruháját, hadd szellőzzön a napon. Pokoli bűz áradt belőle.

– Fölösleges közszemlére tenni – jegyezte meg Bandi kesernyésen.

– Hátra, a kertbe! – intézkedett aztán, s hogy Ilonka visszahőkölt a koszette csukaszürkétől, maga szedte le a kötélről. Undorodó ábrázattal ment a fürdőszobába kezét mosni.

Családi környezet, házikonyha, fürdőkád, Ilonka mindenre kiterjedő anyai gondoskodása, látogatóba jövő rokonok, köztük mi, Grandpierrék, néhány házzal odébb laktunk. Eleinte Gyurka valósággal lubickolt a szabadságban, aztán erőt vett rajta a nyugtalanság.

Hiába óvta Bandi, hogy ne mutakozzék, hiába ravaszkodott, hogy különféle munkákkal lecsapolja túltengő erőit. Gyurkának meg sem kottyant, hogy a padlást kitakarította, felhordta oda, aminek a háztartásban nem veték hasznát, sem az, hogy rendet teremtett a pincében, fát vágott, ki tudja hány ölet. Egy-egy ilyen herkulési próbatétel után úgy szaglászott ide-oda, mint aki nemhogy fáradt, hanem az unalom fojtogatásától szenved. Nem történt semmi, s ezt az állapotot Gyurka bátyám vérmérsékletével bajosan lehetett bírni. Még kevésbé a nő hiányt. Nemhogy test-vér-nő, de kukucskálni való is gyéren akadt. Dédanyám lakásába öreg házaspár költözött, a másikban, Kiss Izabella személyében eladó lány lakott, a szüleivel.

Kissék társaságában mi is gyakran eljártunk fürödni a Szamosra. Ilyenkor sohasem mulasztottam el orvul meglesni a vetkőző Izabellát.

Két mozzanat hatott rám megdöbbenő erővel, egyfelől Izabella hátuljának kiterjedése, másfelől a színe, Izabella feneke ugyanis lila volt. Olyan lila, mint a füzeteimbe ejtett tintapacák. Ezt közöltem édesanyámmal, aki mérgesen hallgattatott el.

Izabella, úgy hírllett, sok mindenre hajlandó, azzal a föltétellel azonban, hogy feleségül veszik. A két fiatal között szemlátomást szövődött valami, aminek a pártaviszketegség volt az egyik mozgatója, a másik a frontkatona nőéhsége. Amolyan „utánam az özönvíz” alapon Gyurka házasságra is hajlandónak mutatkozott, azonnali engedmények fejében. Izabella azonban leszerelte, hogy majd a háború után, semmi kedve a hadiözvegységre. Erről mind hallottam, arról azonban semmit, hogy Gyurka bátyám eljutott-e odáig Izabella testének ismeretében, mint én a Szamos parton hátulról megejtett szemlélődéseim során.

Végül minden józan meggondolás dacára Gyurka kimerészkedett az utcára a kalotaszegi gyönyörű cseléd lány után, aki a mi ugyancsak gyönyörű kalotaszegi lányunknak nemcsak földije, hanem bizalmas barátnője volt. Bandi csak azért nem tájékozott emiatt, mert időközben törvénytisztelőn és példás engedelmességgel visszatért a frontra.

A következmények nem sokáig vártak magukra.

Nő okozta Gyurka lebukását, azaz inkább fölfedeztetését. A Rákóczi kerti cselédkorzón sétálgatott vasárnap délután a kalotaszegi lánnyal, akkor tűnhetett föl valami rosszakarónak, aki följelentette. Harmadnap járór kereste a Teutsch-házban, Ernő bácsi mérhetetlen izgalmára. Ő is törvénytisztelő volt, akárcsak Bandi, sőt több maligán fokkal erősebben és ezuttal szerzett tudomást róla, hogy katonaszökevény bújkál a házában. Széthízott, szőke, puha ember volt, az erősebb indulatok működésre indították a verejték mirigyzeit. Úgy izzadt, mint a versenyló, miután végig futotta a távot. Ártani nem akart, Ilonkát megbántani – Isten ments! Vergődött.

Hogy folytassam, nő okozta Gyurka lebukását, nőnek köszönhette viszont – egy másiknak a szomszédból, akit a kerítésen át meglesett vetkőzni, majd megismerkedett vele és meglátogatta – a menekülését is. Végeztével a sikeres légyottnak, épp át akart ugrani a kerítésen, amikor megütötte a fülét a szöges bakancsok jellegzetes kopogása a Teutsch-ház udvarán. Szemét a két deszka közötti résre tapasztotta, bár onnan nem látott be az udvarra.

A párbeszédnek Ilonka és a katonák között, csak az egyik felét hallotta, de annyi elég volt, hogy megértse, Kolozsvárt tarthatatlanná vált a helyzete.

Megvárta míg besötétedik, akkor átugrott a kerítésen, és Ernő bácsi mérhetetlen megkönnyebbülésére, Ilonka őszinte bánatára bejelentette, hogy odébb áll.

– Hova? – kérdezte Ilonka aggódva.

– Nem mondom meg. Mert még nem tudom. Meg aztán jobb, ha ti nem tudjátok.

Alig ismert magára, mikor a tükör elé állott, az agyonviselt egyenruha, mintha új lett volna. Nem lesz ez feltűnő? – fordult meg benne az aggodalom. Azt már tudta, hogy katonavonaton legbiztonságosabb a szökevénynek. A frontra induló kocsira kapaszkodik, meghalni kikupálva küldik a katonákat. Virágot tűzött a sapkájába, kifelé így indultak a háború kitörése óta. A szál virág messziről hirdeti, hogy a csatatérre tart.

Több vonat vesztegelt az állomáson, járőrök is cirkáltak, de a virág eleget tett a hozzáfűzött reményeknek, nem igazoltatták. Némi kérdezősködés után, hogy melyik vonat hova megy, felkapaszkodott arra, amelyet Pestre indítottak. Úgy tervezte, meglapul a nagyváros sűrűjében, míg be nem köszönt a béke. A nagycsarnokba ment, ott természetben fizettek a munkáért, nem fenyegette az éhezés. Szorgosan és megbízhatón trógerolt mézárósnak, zöldségesnek, halasnak, virágosnak, ahogy az alkalom adódott, míg egy járőr el nem fogta és be nem kísérte a Margit körüti hírhedt házba.

Nemcsak őt, szakasznyi szökevényt tereltek be aznap, s hogy mi vár rájuk, hamarosan kitalálták. Sortűz csattanása szaggatta meg a csöndet.

Emlékezetében megint a sárga gödör kísértett, a sárga hantok és a laposra taposott föld a fiatal holttestek fölött. Most a hősi halálnál csúfosabb és gyötrelmesebb pusztulás fenyegette.

Az erjedés, a bomlás fokonkint megtörte a lelkek, az akarat, az életkedv ősi tunyaságát. Az első emeleti teremben, ahova bezsúfolták őket, egyetlen ember sem szólt a szökés ellen. Úgy szöktek, ahogy a régi regényekben, fölhasogatott lepedőkből kötélszerűséget csavartak, aztán lepillantottak az ablakból, hadd lám, alkalmas-e a pillanat. Az őrzés észrevette őket, de nem fogott puskát rájuk, csak intett, mire sebtében lebocsátkoztak a flaszterre. Ki-ki, mihelyt földet ért a lába, futvást indult erre vagy arra. Az őrzés egy darabig ámuldozva nézte a nyugtalanító rajzást, aztán hirtelen elhajtotta a puskáját:

– A бүdös kurva úristenit, én sem rohadok meg itt!

Okult tapasztalataiból és Sári néninek, a távoli rokonnak, a Kálvin téri kifözde tulajdonosának szót sem szólt arról, hogy katonaszökevény. Az öreg-asszonynak jól fogott az ingyen segítség, bevásárolni maga vásárolt, tekervényes utakon-módokon, mert ekkor már húshoz, liszthez, kenyérhez, zöldséghez csak összeköttetések révén juthatott. Sári néni számos magasrangú tisztviselőt kosztoltatott évek óta, azok a kezére jártak.

Gyurka meg behúzódott a konyhába, krumplit, zöldséget pucolt, mosott-mosogatott, fát vágott, begyújtott, egyszóval minden munkát elvégzett cserében, hogy biztonságban lapulhat. Ki sem tette a lábát az utcára, míg szét nem fröccsent a boldogító hír, hogy vége a háborúnak, kitört az őszirózsás forradalom.

(Folytatjuk)

Vonzások

1.

*Becsicsegnek a madarak
a telefonba. Rögeszmén
az írógép harkálykopogása.*

2.

*Kérdések, kérdések, kérdések
drámája a csontokon.
S meztelenre kell énekelni.*

3.

*Ó, hogy dobálódtak a mellei,
fénytől árnyékig, szabadra
eresztett kiáltozások.*

4.

*Lefekszel-e velem, a meggyötört
kéziratokra, súgja
Árgyelusné Tündér Ilona.*

5.

*A cigányasszony hanglejtéseiben
talált utat a honvágy,
a csontoké, haza, haza.*

6.

*Bűn lenne minden, amit nélküled
cselekednék. Kizárna
a föld igeidőiből.*

Dal

*Jó veled hallgatni, a szótár
rendjénél sivárabb
mozgású mondatok közül kiszökve.*

*Beszélni jó veled, változni
szavamból szavadba,
mielőtt a már föltedezhetetlen
fogalmakban szétúsznak csontjaim.*

Jó veled a lét mondatszerkezete.

Világ bohóca

*Az első köd,
az első lepedék,
megül a város mindent taló torkán.
Bajusztalan halak:
személytelen buszok
úsznak az aszfalt-pálca köré
sikerített libabőrös vattacukorban,
és a cirkusz utáni
elvékonyodó ragyogásban
világ bohóca a legárvább,
ahogy ott áll,
kitárt kezéből
szélnek eresztve a semmit,
a kipuffogócsövek
otromba vastapsában,
pirosan, sárgán,
álommá merevedve.*

A szó, szegény

*Vasgyúró éjszaka markában
a váróterem hamutartó:
a tegnapi csikk,
a holnapi parázs,
összeszorul.
A szó, szegény, csak gubbaszt
az aktatáska alján,
tölösleges,
akár a vacsoramaradék,
gyülik torokherélő hallgatás,
és készülnek
a lövészárkok ráncok
savanyú katonái:
a holnapi dacok.*

Szerep

*Már régóta ki-bejárkál a
véletlen
s e lassú menetben eljuthatunk a lap széléig*

*csak semmi lelkesedés
mindig a szerep szerint*

*– nem tudom megfigyelte-e kedves
a jelzés a fontos s ilyenkor
belenézünk a másik abbamaradt arckifejezésébe*

*meg kellene próbálnunk még egyszer
az utasítás szerint*

Szavaink félénken

*Szavaink félénken csápolnak emlékeink
és képességeink szerint kötődünk múltunkhoz
e védekezésben magunkra ne maradjunk*

*és változó természetünk csapdái oly igen
bonyolultak sem minthogy győzhetjük
elmével*

*s miképp magunk irányában hasonlóképpen
másokhoz legyünk elnézőek
mivel hát látnivaló a menekvés útjai
s a mögöttük rejtőző szabadság
áldozatot követelnek*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

HÉTKÖZNAPOK MŰVÉSZETE

Ha művészetről esik szó, többnyire csak azt értjük rajta, amit a nagy élmények pillanatai szentelnek meg: a múzeumok templomi áhítatában őrzött remekműveket, a műemléknek kijáró bámulattal körüljárható épületet, a kiállítások izgatott és előkelő vernisszársa mögött tarkálló képeket és szobrokat. Ettől a művészetet körülvevő szakrális pompától, amely az arisztokrácia művészeténél még természetes volt, a polgárnál már talmivá és kulisszává silányult, a mi társadalmunkban pedig lassankint értelmetlenné fakult, sokszor már szabadulni szeretnénk. Egyre inkább hangot kap az az óhaj, hogy jobb lenne, ha a múzeum áhítatos csendjét a művészettel való ismerkedés játékos műhelyének zaja törné meg. Az meg már megszokottá vált, hogy műemlék-épületbe lakásokat vagy közintézményeket helyezünk el, hogy visszaadjuk az életnek őket, mert ma ezt tekintjük igazi megbecsülésüknek. Az is gyakori, hogy forgalmas előcsarnokban rendezünk kiállítást, mert még a siető ember pillanatnyi rácsodálkozását is többre tartjuk, mint az ünnepélyes, de néptelen kiállítótermet. És egyre többet emlegetjük azt a meggyőződésünket, hogy a művészet nemcsak szakrális pillanatokból és egyszeri remekművekből áll, hanem az élet folyamatosságának, hétköznapijainak is szerves és állandó tartozéka lehet.

Ez a meggyőződésünk azonban egyelőre még inkább csak elméleti jellegű. S nem csupán azért, mert belénk gyökerezett előítéleteinktől nem könnyű szabadulni, hanem főként azért, mert életünk, hétköznapijaink körülményei, valóságos környezetünk nemigen igyekeznek ezt a meggyőződésünket szilárdítani és előítéleteinket oszlatni. Nem az a legnagyobb baj, hogy építészeti környezetünk sokszor elavult és felújításra vár; belátjuk, hogy ennek korszerűsítése és megszépítése nagy erőfeszítést és sok pénzt igényel. Sokkal többet kaphatnánk azonban közvetlenül környezetünk megszépítésére a saját erőnk-ből is beszerezhető tárgyakból: praktikumot és szépséget, célszerűséget és esztétikumot egyesítő fogyasztási cikkekből – egyszerű, de nemes formájú evőeszközökből, tetszetős és kényelmes bútorokból, változatos, minden igényt kielégítő textilanyagokból, a mai ember kényelmét és szépérzékét egyformán kielégítő használati tárgyakból.

Azt, hogy az ilyen igények kielégítésére megvan az egyik feltétel, meggyőzően tanúsították a múzeumi hónap kiállításai: ezeknek a gerincét ugyanis most az iparművészet néven számon tartott művészeti ág termékei és alkotói képezték. Tisztázzuk az első félreértést: iparművészet voltaképp csak kettő volt ezekből – az egyik egy norvég kiállítás, a másik a Képcsarnok bemutatója. Az iparművészet ugyanis – és ezt még sokszor el kell magyarázgatni – a hagyományos egyedi műtárgyak gyűjtőneve: a kézi munkával készült és művészi igénnyel megformált „használati tárgy” – váza, ékszer, faliszőnyeg, de bútor és kávéskészlet is. Az utóbbi a ritkább; épp azért teszem idézőjelbe

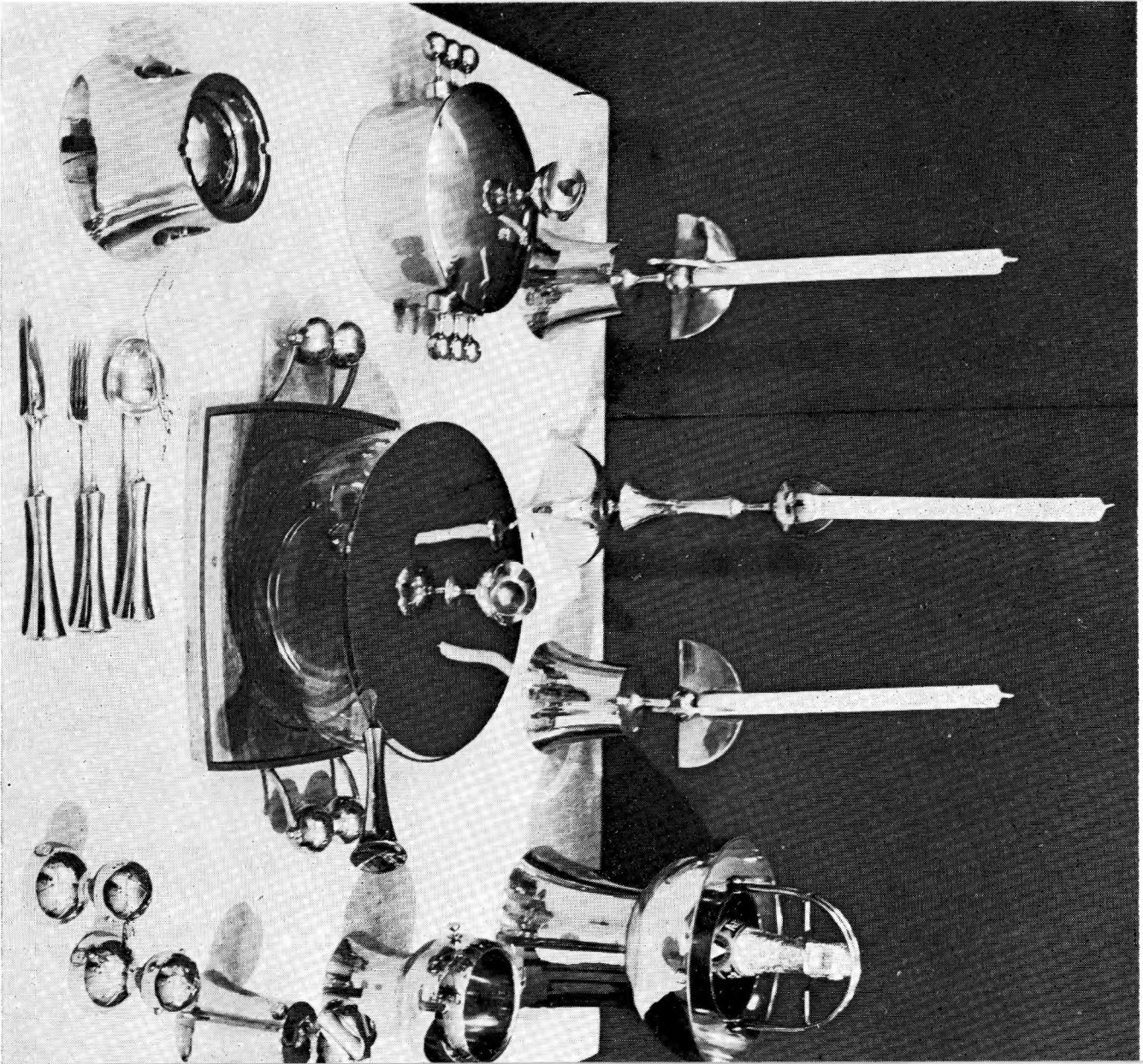
„használatukat”, mert azt értékük többnyire korlátozza – funkcionálisan korlátozott a váza „használat”, hiszen voltaképp dísznek szolgál; szociálisan korlátozott az ilyen bútor „használat”, hiszen csak kevesen engedhetik meg maguknak beszerzését. Nos, czeken a ténylegesen iparművészeti bemutatókon nem láttunk semmi különöset: a dísz tárgyak művészete lényegében azonos értékű, akár Norvégiában készülnek, akár nálunk. Kulturált formák, ötletes és játékos anyagfelhasználás tehetősebbeknek való dekoratív tárgyak létrehozására. S ezen még az sem változtat, hogy a norvégok saját állításuk szerint ezt az ipari termékek uniformizáltsága elleni védekezésnek fogják fel, a mi iparművészeink pedig az ipari termékeknél különb tárgyakat hoznak létre manufaktúrában.

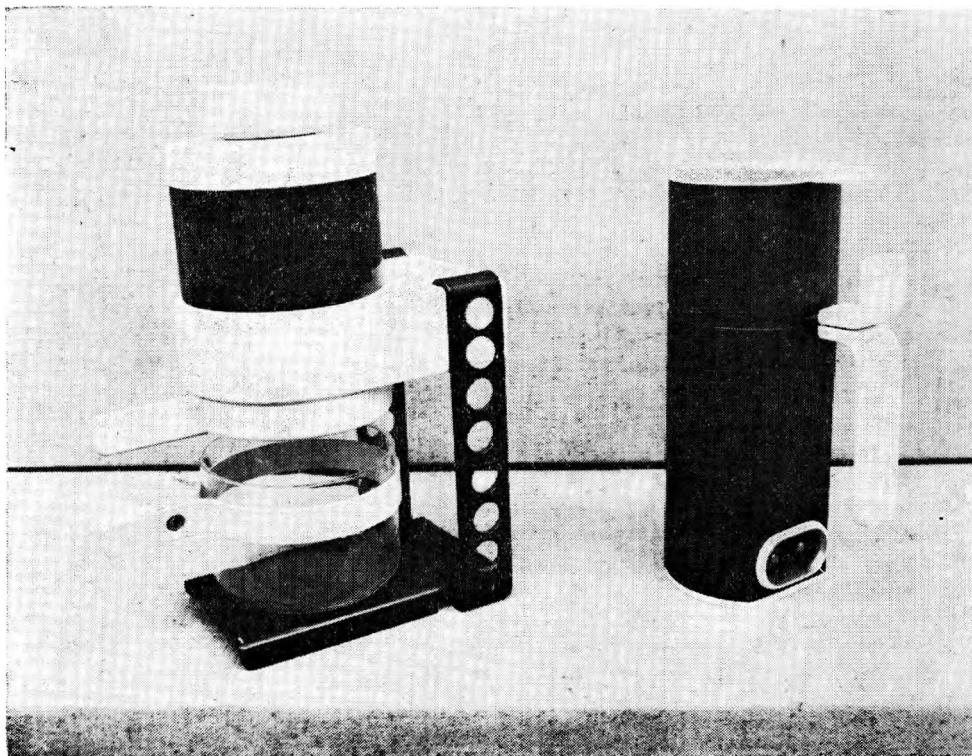
A múzeumi hónap többi kiállítását ebben az ágban csak a nehezen kiírt-ható szóhasználat emlegette „iparművészet” néven. S éppen ezek voltak azok, amelyek a hétköznapi szépség kielégítésére szolgáló egyik feltételt dokumentálták: azokról a bemutatókról van szó, amelyek lakástextilt, ülőbutorokat és egyéb berendezési tárgyakat, porcelángyári munkákat mutattak be. Vagyis a nagyipari úton előállított, sokszorosított, de művészi igényvel megformált használati tárgyakat és fogyasztási cikkeket: ezt nevezzük ipari formának. Praktikusan ma már minden használati, berendezési tárgy és fogyasztási cikk nagyipari termék, szériában készül – s ha ez a viszonylag olcsó (az iparművészeti tárgynál feltétlen olcsóbb) termék nem csak gyakorlati szükségletet elégít ki, hanem esztétikusan is meg van formálva, akkor azt az igényt, amit az iparművészet csak keveseknek és még funkcióban is korlátozva szolgál ki, ez képes tömegesen ellátni, a környezetszépítést tudja demokratizálni. Ezek a kiállítások éppen arról vallottak, hogy megvannak a művészei ennek a szakmának: ipari formatervező művészeink, textil- és bútortervezők, porcelán- és üvegtervezők, belsőépítészek ötletes és korszerű termékek prototípusait alkotják meg az ipar számára.

Méltán sorakozott ezek mellé a kiállítások mellé a szakmai utánpótlás neveléséről gondoskodó Iparművészeti Főiskola kiállítása. A negyedszázados

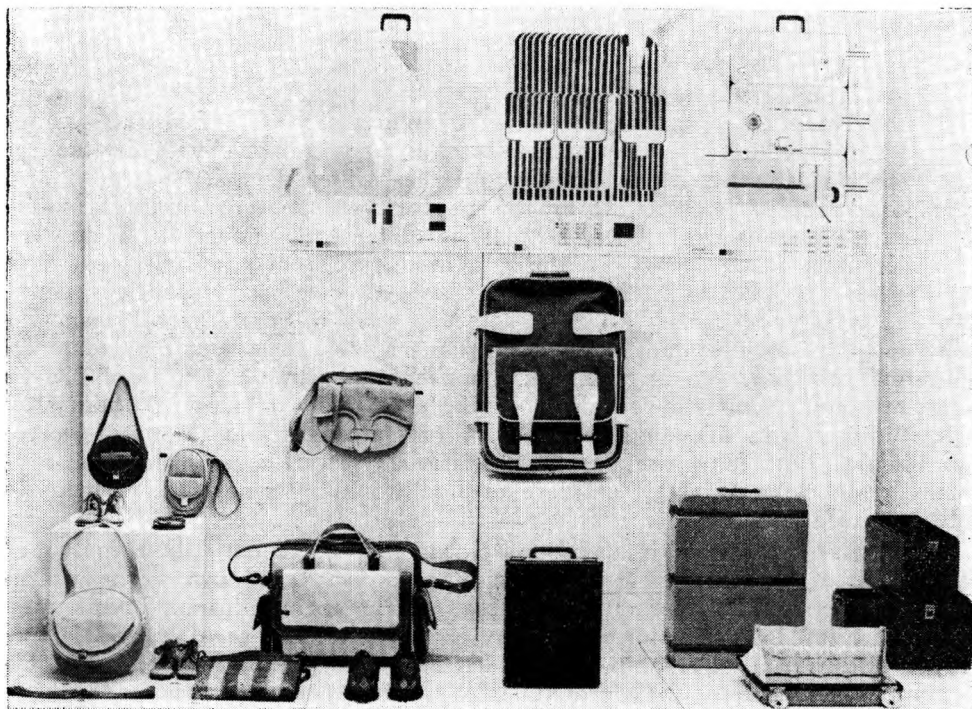

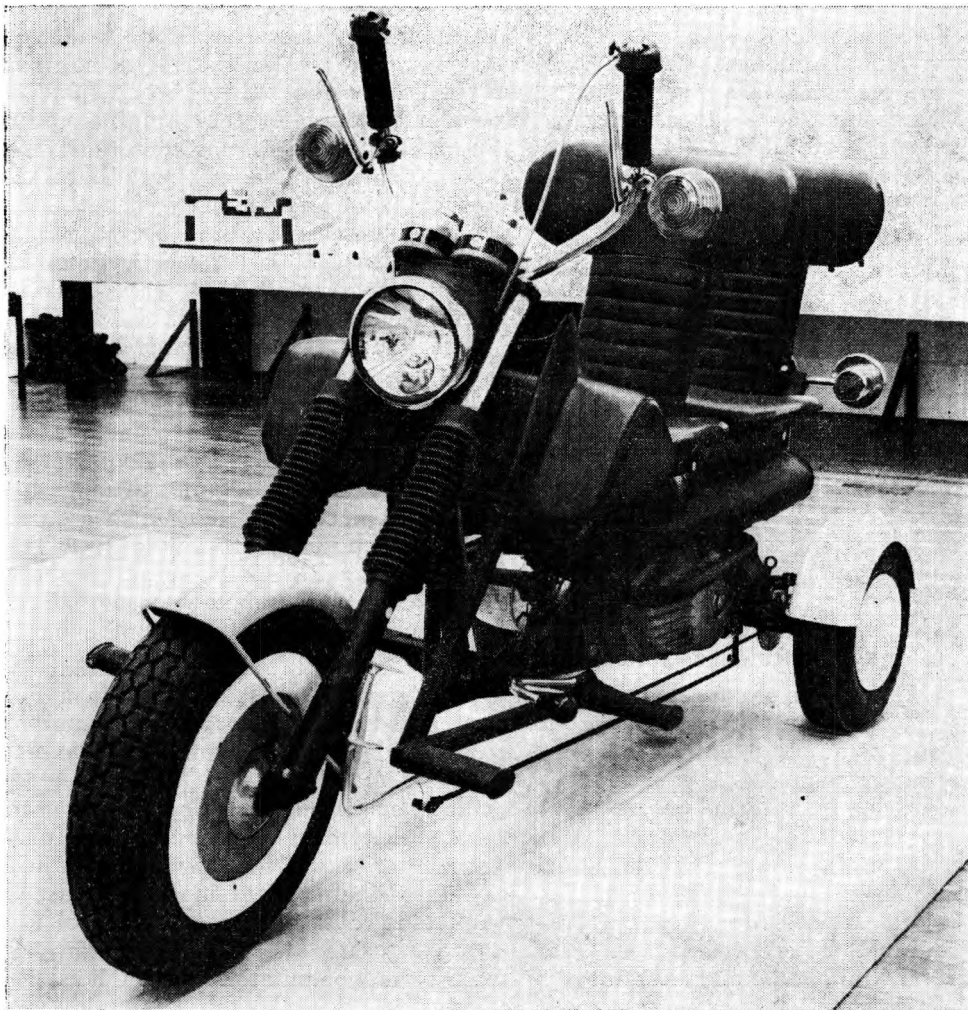
jubileumát ünneplő oktatási intézmény ugyan már nem főiskola, csak nevében, mert egyetemi rangot kapott, és – s ez még fontosabb – nem is „iparművészeti”, mert voltaképp nem iparművészeket, vagyis nem egyedi dísz tárgyakat készítő mestereket képez, hanem teljes egészében az iparilag előállítható termékek korszerű és esztétikai igényű megformálására képez ipari formatervezőket. Egyik tanszéke ugyan az „ipari formatervezés” nevet viseli, de ezen a tradicionális néven éppúgy túllépett az idő, mint a főiskola nevéen és rangján: azt az időszakot őrzi, amikor ez az elnevezés még csak a gépek, szerszámok, közlekedési eszközök külsejének megszépítésére vonatkozott. Természetesen megtanítják itt a mesterségek manuális részét is, és nem csak történeti stúdiumként, hanem az anyagoknak alaposabb megismerése céljából. De az Ernst-múzeum termeiben bemutatott anyag egészében arról tanúskodik, hogy a fő stúdiumok ma a nyomdaipar, a textilipar, a szilikátipar (kerámia, porcelán, üveg), a bútorigar, a műanyagokat használó vagy fémekkel dolgozó, háztartási gépeket vagy orvosi műszereket előállító ipar termékeinek a megszépítésére szolgálnak.

Pontosabban: nem is megszépítésről van itt szó, hanem valami másról és többről. Ez a „megszépítés” is egy régebbi gyakorlat terminusa, azé a korszaké, amelyben az ipari formatervezőt csak afféle kozmetikusnak hívták meg utólag, a termék „felöltöztetésére” vagy éppen dekorálására. A mai ipari forszépen dolgozott . . . Borsos talán csak két-három évig maradt a főiskolán. El-A pompás népviseleti ruhák, érdekes népi figurák. Éreztem, évek kellene az

matervező – legalábbis a fejlett országok gyakorlatában és a mi főiskolánk oktatási koncepciójában – nem dekoratőr, hanem egyenrangú partnere a konstruktőrnek és a technológusnak; azokkal egy „team”-et, munkaközösséget alkotva, együttesen hozzák létre a terméket, s az együttműködés biztosítása csak az lehet, ha a formatervező is tisztában van a konstrukció és a technológia elemeivel. A mai elvek szerint a szépségnek a tárgy anyagából és szerkezetéből szervesen kell következnie, hiszen csak így szolgálhatja célját tökéletesen.

A főiskolai növendékek anyaga arról is beszél, hogy miképpen sajátítják el az anyagok, technológiák ismeretét: konkrét feladatokban. Széket terveznek a munkaasztalhoz: ennél meghagyják a fa természetességét, s a bútort csupasz szerkezetét, de felszerelik vászonzsebekkel a munkaeszközök számára. A műanyagszék sima, dísztelen és könnyű: itt sem a kényelem a fontos, mint egy fotelnál, hanem az, hogy alkalmi nézőtér gyors berendezésére szolgáljon egy művelődési házban. Az orvosi rendelőbe való székek viszont masszívnak és könnyen tisztíthatónak kell lennie: csővázás műanyag lesz tehát. Kávéőrlő a növendék feladata: saját tapasztalatából is tudja, hogy a ma forgalomban levőknek kényelmetlen a fogása – újfajta fogantyút kísérletez hát ki rája. A grafikus eljátszik a felület nyomdai úton megvalósítható textúrájának és színvilágának a változataival, hogy majd egy készülő plakáton alkalmazza valamelyik eljárást. De kaphat konkrétabb feladatot is: tervezzen bélyeget; először a csöppnyi felület formai és színhatásait kísérletezi ki, foltok és vonalás szerkezetek játékát próbálgatja – s közben rábukkan egy szellemes embléma ötletére: a Magyar Posta kezdőbetűinek „blickfangos” kombinációjára.

A komolyabb feladatok megoldásánál viszont már a szakmának is, oktatásának is egy sor problémája fedezhető fel az anyagban. Sajátos probléma például az ötvösképzésé: a fémplasztika elsajátítása szükségképp kissé a szobrászat irányába viszi el. De ez a probléma az életé is: az ötvösség tradicionális felfogása nem találja helyét az új körülmények között; az ékszer és a szobordísz egyedi tárgy – az ipari termék viszont idegenkedik a szobrászati megformálástól, még ha térelem, építészeti tartozék funkciójába kerül is (ezt a plasztikai formálást sokkal jobban viseli el a kerámia épületdísz, mert ott az anyag igényli). A krómacél étkészlet ilyenformán reprezentatív lehet csak, tömegtermék nem.

A növendékek terveinek és kísérleti munkáinak egyik erénye az ötletgazdagság. Ezt bátorítani, táplálni a főiskolai képzés egyik legfontosabb feladata. Hasznos és egészséges irányban virágzik ki ez a tendencia a ruházati kiegészítő tárgyakkal nevezett munkák csoportjában: ügyes táskák, tetszetős

hátizsákok és cipők láthatók itt, csupa olyan tárgy, amit szívesen látnánk az üzletekben is. A játékosság, az ötletek próbálgatása a tervezői erények melegágya: ebből születik a bátran kezdeményező, újító szellem, amelyek sokszor még a technológiára vagy a kontstrukcióra is visszahat. De van egy fonákja ennek is, különösen az oktatás éveiben: a növendéknek nincs mindig módja ellenőrizni, a gyakorlatban kipróbálni az ötletet. A hatalmas méretű közlekedési eszközök, vasúti kocsik vagy közúti vontatók (trailer) modell formájában való elkészítése igen sok praktikus tényezőt hagy homályban: itt, sajnos, alig van lehetőség többre, mint a masina külső díszítésére. De ez a „kibic-pozíció” tovább hat és a játékosság felelőtlenségét is erősítheti. Jellemző példája ennek az anyag diszhelyén szereplő torzszülött: kétüléses, háromkerekű motoros jármű, akkurátus, jobb célra méltó gondossággal kivitelezve. Nem csak az a baja ennek, hogy konstrukcióban és funkcionálisan zagyva (ágas-bogas szerelvények éktelenítik, rövid útra való, de túlméretezett háttámlái vannak, három kereke nyilván öregek egyensúlyát akarja biztosítani, öregeknek viszont szűk és kényelmetlen), következésképp csúf is, hanem az is baja – s ez oktatási szempontból súlyosabb –, hogy nem szolgál reális társadalmi igényeket. A korszerű közlekedést a tömegközlekedés monstrumait kiegészítő ügyes, mozgékony mopedek szolgálhatnák, de ez felelne meg a hazai ipari struktúra lehetőségeinek is (kerékpár- és motorgyártásunknak). A Főiskola jó munkáját dicséri, hogy számos vizsgamunka elkél „lábon” – megveszi az ipar. Ezt a torzszülöttet azonban legfeljebb a jómódú polgár habókjait kiszolgáló kapitalista vehetné meg. Jó moped-ötletekkel viszont a hazai ipart is lehetne talán ösztönözni.

Az ipart azonban elég nehéz még jó ötletekkel is ösztönözni. Ha a Főiskola kiállítása azt a meggyőződésünket erősíti, hogy az ipari formatervezésnek nemcsak jelenlegi, hanem készülő gárdája is megvan, akkor a mai ember kényelmét és szépérzékét egyaránt kielégítő használati tárgyak termelésének, az ipari formatervezésnek megvan az egyik feltétele. Ez azonban csak az egyik feltétel: a személyi. A kérdés kétféleképpen is fölmerül: az Iparművészeti Főiskola növendékei azt kérdezhetik, hogy szükség lesz-e rájuk, alkalmazza-e majd őket az ipar? Vagy átképezhetik majd magukat maszek iparművésznek? Mert – s a kérdés másik oldalról, a közönség oldaláról így merül fel – a kereskedelemben található fogyasztási cikkek, használati tárgyak jórészt kiáltó ellentétet képeznek az ipari forma bemutatón és a Főiskola kiállításán látható tervekkel, prototípusokkal és modellekkel. Legyünk igazságosak: akadnak jó darabok, de bizony elég ritkán. Akadnak iparágak és üzemek, ahol már nélkülözhetetlennek tartják a formatervezőt, de inkább csak ott, ahol az exportigények kemény valuta árán tanították meg erre a gazdasági vezetőket. Az ipar ma még viszonylag nagyon kevés formatervezőt alkalmaz, s a szemléletben ma még nagyon sokszor találkozhatni azzal a nézettel, hogy a hazai fogyasztónak – eszi, nem eszi... – jó lesz a divatjamúlt külföldi termék satnya utánzata is.

A hétköznapi művészetének a megteremtése lényeges feltétele a kultúrált, értelmes szocialista életforma kialakításának. Ezt a fejlődésünkből származó komoly társadalmi igényt fogalmazta tudatosan átgondolt feladattá a közművelődési párthatározat. Az ipari forma reprezentatív kiállításai és az ipari-kereskedelmi gyakorlat közt mutatkozó kontraszt arra figyelmeztet, hogy ezen a téren még sok tennivalónk van, ha a közművelődés ügyét komolyan vesszük.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS KOLBE MIHÁLYAL

Aki Mohácsra érkezik, akár vonaton, akár autóbuszon, az első útja a Dunához vezet. A víznek nem lehet hátat fordítani. A városban, amely folyó partján terül el, másképp élnek az emberek, mint ott, ahol nincs víz, vagy ahol magas hegy emelkedik a közelben. Mohácsnak, ezt a látogató azonnal megérzi, sajátos hangulata, színe, íze, karaktere van. A víz maga az állandó mozgás, változás. Minden pillanatban más. A Dunán mindig történik valami. Itt a csönd is beszédes. Motoros komp indul a túlsó partra. Vezetője ügyes mozdulatokkal manőverezi szállítmányát, amikor kiköt. Lomha uszályok várnak indulásra. Egy bárkában halat mérnek. Egy férfi négy-öt pontyot visz neilonzacskóban a Szolnok nevű hajóra. A parton iskolásgyerekek álldogálnak, kavicsal dobálják a vizet, „kacsáznak”. A folyó felszíne olajosan csillog. A víz fölött párák lebegnek. A túlsó parton a lombjuk vesztett szigeti fák lila fénybe burkolóznak. A betonmellvédre dőlök. Nézem a vizet, az embereket, a fényeket. Mohácson ős van, Duna-parti ős.

Kolbe Mihály a mohácsi Duna-parton lakik, a Somogyi Béla utcában. Házak csak az utca egyik oldalán állnak, a másik oldalon a sétány és a betonmellvéd fut végig. Megállok az egyik földszintes ház előtt. Faláról nagy foltkban hámlik a vakolat. A kapuról pereg a feltáskásodott, megrepedezett olajfesték. A négyzet alakú apró udvart lakások veszik körül. Középen vízcsap. A csapra négy család jár vizért. A kapu alatti ajtón a festő kézzel írt névjegye. A lakásból a Dunára látni. Amíg beszélgetünk, az ablakon ki-kipillantok. A Duna fényei, színei, hangjai keverednek a szavak közé.

– Korábban többet lehetett látni – mondja a festő. – Amióta megépítették a második, magasabb betonfalat, csak a fák koronáit látom . . .

Kolbe Mihály 1907-ben született Légrádon. Víz mellett. A falu a Mura és Dráva összefolyásánál, a Dráva jobb partján fekszik; ma Jugoszláviához tartozik. Kolbe gyerekkorában hörvátul is megtanult. Szülei Zágrábban éltek, édesapja mozdonyvezető volt, a budapest-bécsi és a budapest-fiumei vonalakra járt. A család még az első világháború előtt felköltözött Pestre, s Kolbe gyerekkorát, iskolás éveit a fővárosban töltötte. A Baross téri vasutas bérházban, a Nyolcházban laktak. Kolbe pesti gyerek lett. A középiskola elvégzése után beiratkozott a budapesti Képzőművészeti Főiskolára.

Ugyanezekben az években tanult a főiskolán Borsos Miklós. Önéletrajzi emlékezésében (*Visszanéztem félutamból*, 1971.) írja:

„Glatz mester kedvesen, örömmel fogadott . . .

A Glatz-osztály három műteremben volt elhelyezve a szűk, a zsúfolt, nagy létszámú főiskolán. A nagy teremben negyvenen is voltak, főleg első-másodévesek, de felsőbb éves rajztanárjelöltek is. Volt egy középső terem, ott dolgoztak a jobbak, egy egészen kis teremben pedig négyen, a legkiválóbbak. Nagyon meglepett, amikor Glatz mester két-három hét múlva áthelyezett

engem a kis terembe, ahogy nevetve mondta: *a zsenik közé*. Hozzáfűzte: nyugodtan menjek oda, megbeszélte már a fiúkkal. Én aggodalmaskodtam, hogy első éves vagyok, nem hiszem, hogy szívesen vennék jelenléteimet. Nem tudtam meg soha, mit mondhatott a fiúknak, de nem éreztem, hogy kifogásuk volna az új fiú ellen. Valószínűleg Firenze varázsa fogadtatott el. Domanovszky Endre, Félegyházi László, Kákay Szabó György, Kolbe Mihály és én voltunk így együtt. Ezek a kollégák kedves, intelligens társaság volt.” Borsos pár sorral alább megjegyzezi, hogy akkor „Kolbe Greco modorában festett”.

– Milyen tanár volt Glatz Oszkár?

– Kitűnő pedagógus volt. A főiskolai tanároknak ahhoz a csoportjához tartozott, akik nem akarták ráerőltetni a maguk hangját, stílusát a növendékekre. Hagyta a tehetséget szabadon kibontakozni. Természetesen megkövetelte a rajztudás elemi fokát. De ez csak az alap volt. Azt mondta, ez legyen meg, aztán transzponálhat a festő. Sok mindent köszönhetek neki. A főiskola után is kapcsolatot tartott növendékeivel.

– És a „zsenik”?

– A főiskola jubileumára egy nagy kiállítást rendeztek. Minden osztály képviseltette magát. Egy angol lord, annak a bizonyos Lord Rothermere-nek a fia jött akkor Budapestre. Az ő díját én kaptam meg.

– Mikor volt ez?

– Mikor is? . . . Jaj, csak évszámokat meg neveket ne kérdezz tőlem. Ezekkel mindig bajban vagyok.

– És a többiek?

– Domanovszky abban az időben neoklasszikus stílusban festett. Nagyon szépen dolgozott . . . Borsos talán csak két-három évig maradt a főiskolán. Elment Olaszországba. Jól emlékszem Miklósrá.

– Találkoztatok azóta?

– Azóta? Nem, nem találkoztam Miklóssal . . .

– Amikor Janus Pannonius-szobrának fölállításakor Pécsen járt?

– Láttam távolról. De nem volt lehetőségem, hogy találkozzam vele.

– Hogyan kerültél Mohácsra?

– Pesti főiskolás voltam, amikor először Mohácsra jöttem. Glatz Oszkár nagy barátja volt a folklórnak. A nyári szüneteket mindig úgy intézte, hogy tanítványai találkozzanak a természettel, a néppel. Két művésztelepe volt, az egyik Mohácson, a másik Parádon. A nyári szünet előtt a nevem ki volt írva a hirdetőtáblán: az egyik művésztelepre én is elmehetek. Megállok, nézem a táblát, s közben jön egy kolléga. Azt mondja: – Te hová mész? – Éppen ezen gondolkodom. – Menjünk Mohácsra – mondta. – Minek? – Oda hajóval lehet menni. – Én akkor még nem utaztam hajón. Döntöttem . . . A hajó este indult, reggel érkezünk meg. Amikor kivilágosodott, körülnéztem. Az első benyomás meglehetősen lehangolt. Sivár táj, hiányoznak a hegyek, még valamire való dombot se láttam. Amikor tovább nézegettem, már többet találtam. Halászok szálltak csónakba, a parton mosóasszonyok sulykolóval ruhát szapultak, a vízen hajók, uszályok, halászbárkák jártak. A dunai élet sajátos jellege megfogott. – Hol lesz a szállásunk? – kérdeztem a társamat. Egy járványkórházban volt elhelyezve a művésztelep. Végig kellett menni az egész városban. Letettük a csomagokat, és megint visszajöttem a városba. Nem győztem bámulni a színeket, a ruhák gazdagságát. Itt akkor még népviseletben jártak az emberek. Magyarok, sokacok, svábok . . . Megértettem, hogy Glatz miért terelte a figyelmünket Mohácsra . . . Hát így kerültem először

ide... Másnap hozzákezdtem dolgozni. Nem győztem a benyomásokat följegyezni. Akkor kevés festményem született, de sok rajz és jegyzet... Ezután évenként jöttünk Mohácsra. Az utazás megisméltődött. Nagyon megszerettem a várost. Sok szépségét fedeztem föl. Macskafejes utcáit, régi házait. Akkor még volt egy kis romantika benne. Különösen a vasárnapok voltak szépek. A pompás népviseleti ruhák, érdekes népi figurák. Éreztem, évek kellene az élmény megemésztésére. Talán egy élet se elég...

– Mikor döntöttél, hogy Mohácson telepszel meg?

– Erre véletlenül emlékszem. 1931-ben. Akkor végleg kikötöttem itt. Mert nemcsak a folklór vonzott, érzelmi dolgok is belejártak. Megismerem későbbi feleségemet. Itt nősültem meg. Majd átköltöztünk ebbe a házba. Feleségem egyik rokonáé volt. Később államosították a házat. Több mint harminc éve lakunk itt. Családunk nincsen...

A műteremben beszélgetünk. A kétszobás lakás távolabbi zugaiból halk neszek szűrődnek át. A műterem az üvegezett verandáról nyílik. A műteremből a lakásba vezető ajtót zsúfolt könyvespolc torlaszolja el. Szép, kényelmes, fonott hátú székeken ülünk. Kettőnk között kartonlappal fődött asztal. Mögöttem heverő. A könyvespolc előtt festőállvány. A falakon három-négy Kolbe-kép. Fölfedezek a szobában még egy szép, intarziás kis asztalkát. Az utcán, a túlsó oldalon kettébe vágott kerékpárosok, gyalogosok haladnak el. Csak a felsőtestüket látom. Néha hajókürt hallatszík.

– Ez az én hálóhelyem, az ebédlőm meg a műtermem – mondja Kolbe, és körbemutat. – Hogy önálló műtermes lakásom legyen? Odáig sem tudok eljutni, hogy tatarozzák kívülről a házat! De folytassuk csak ott, ahol abba hagytam. Először az iparitanonc iskolában kaptam óraadó állást. Sok nehézség volt abban az időben. Nagy volt a nyomorúság. Jó pár év eltelt, amíg tiszta képet tudtam magamban alkotni. Idő kell a benyomásoknak, amíg lesz belőlük valami. Hogy milyen volt a tanonciskola? Tele volt jó törekvésekkel. Förstner Tivadar volt az iparoktatás országos főigazgatója. Megértő ember volt. Az iskolába mindenféle iparból jártak tanoncok. Tizenkét-tizenhárom-tizennégy éves gyerekek. Rajzot és technológiát tanítottam. Délután és este voltak az órák. Nehéz volt a tanítás, nekem is tanulnom kellett, meg kellett ismernem a mesterségeket.

– Azt hallottam, hogy Mohácson már a 30-as évek végén, a 40-es évek elején valamiféle művészeti élet alakult ki. Igaz ez?

– Itt élt Martinszky János barátom. Szimpatikus ember és intelligens művész volt. Ide került a polgári iskolába rajztanárnak. Pestről jött fiatalon. Két évre rá megnősült. Elvette a Rohacsek Annát, aki szintén festett. Roppant barátságos házaspár volt. Nagyon sokat jártunk együtt. Szegény János korán meghalt, tifuszban. Felesége az ő helyén egy ideig még tanítgatott. Aztán elment Pestre, s férje halála után három évre őt is eltemették. Amikor Pécssett emlékkiállításuk volt, én nyitottam meg... Kelle Sándor is itt élt rövid ideig. A gimnáziumban tanított... Mondhatnám, valósággal mohácsi „iskola” alakult ki. Mohácson virágzott a képzőművészeti élet. Nem irigyeltük a pécsieket. Mi rendeztünk először Mohácson kéпкиállítását. Itt addig nem tudták az emberek, mi az. Később a pécsiek anyagát is lehoztuk. Szóval csináltunk egy kis művészeti életet. Volt ebben valami. Érezték az emberek, hogy ez kedves és jó dolog. Sokrétű munkát végeztünk. Igyekeztünk. Felhívtuk az emberek figyelmét. Egy megnyitóra százötven-kétszáz ember is eljött. Meghívókat küldtünk szét. Akkor két napilap volt Mohácson... Martyn Feri igen szorgal-

masan látogatott bennünket, gondját viselte a festőknek. Valósággal számonkérte a munkát. – Mutassátok, mit csináltatok – szokta mondani, amikor jött.

– Később?

– Martinszky meghalt, Kelle elköltözött. Egyedül maradtam. De akkor már kialakult a pécsiekkel az állandó kapcsolat. A tanonciskola után általános iskolában tanítottam, és a városi képzőművészeti szakkört vezettem. Ennek a munkának is szép eredménye volt. Tanítványaim közül többen rajztanárok, művészettörténészek lettek. Volt év, hogy hat-hét diákot küldtem a pécsi művészeti gimnáziumba . . . Kiállításokat rendeztünk . . . Mindezt betetőzte egy remek dolog. A Janus Pannonius Múzeum és Hárs Éva jóvoltából Mohácson egy kis galéria jött létre. Az új mozi emeletén rendeztük be. Erre büszkék voltunk. A megnyitóra Martyn is eljött, megnézte, örült. A galériát remekül ki lehetett használni. Hogyan tanítson egy tanár művészettörténetet anélkül, hogy ne mutasson meg tanítványainak egy valódi képet? Itt megvolt Egry, Barcsay, mind a nagyok . . .

– Meg-volt? – megnyomom a múlt időt.

– Legnagyobb fájdalomkra a galériát a közelmúltban lebontották, a képeket elvitték, és az egészet megszüntnek nyilvánították. Most nincs semmi. De én ebbe nem nyugszom bele. Ebbe nem lehet belenyugodni. Ha beázás az oka, javítsák meg az épületet. Ha más, azt is küszöböljék ki!

A festő arca kipirul. Barátságos, kék szeme acélosan villan. Derűs homlokán összefutnak a ráncok. Most veszem észre, hogy a sötét-keretes szemüveget a beszélgetés idejére sem vette le szeméről. Kolbe haragszik. De érzem, nem ez az alaptermészete. Kolbe kiegyensúlyozott, derűs, nyugodt ember. Egy tiszta gyermek él benne. Csak a köz dolgai, nem a személyes sérelem tudja indultba hozni. Próbára akarom tenni:

– Hallottam egyik munkád történetéről . . . Arról, hogy itt Mohácson levakarták egyik freskodat . . .

Nevetve mondja:

– Ó, az régen volt . . . Még a háború előtt a mostani Béke Szálló éttermének a falára készítettem egy nagyméretű freskót. A Rákosi-világban történt, nevet nem mondok, egy pécsi díszletfestő kijött, és egyszerűen lekaparta a freskó egy különálló részét, és ő csinált oda egy rettentően primitív dolgot. De azóta már ezt is eltüntették. Egyszer már restauráltam a képet. Akkor visszakapta frissességét . . . De talán nem is freskó, inkább secco az a kép. Ennél a nedves vakolat mésztejjel van behúzva, erre jön a festék . . . – S már nem az egyéni sérelemről, hanem a készítés technikájáról beszél. Aztán a kép témáját idézi föl. – A jellegzetes mohácsi dolgok vannak ott megfestve. A szinpompás viselet. A dobóhálóval történő halászás a Dunán. A vízfordás. Abban az időben Mohácson a Duna vizét itták az emberek. A sokacok fekete korsóikban vitték haza a vizet. Otthon volt egy nagy edényük, az aljára rétegekben kavicsot, homokot faszenet tettek. Erre öntötték a Duna- vizet. Ezen a természetes szűrőn hatolt keresztül a víz. Amikor kicsöpögött, kristályosan tiszta, jó puha víz volt.

– Ezt úgy értsem, hogy ma Pécsen igen, de Mohácson nem a Duna vizét isszák az emberek?

– Mi nem a Duna vizét isszuk . . . Nagyon jó karsztvizet kapunk . . . Valami jó is kell hogy legyen ebben a városban – mondja nevetve a festő.

– Szép helyen laksz, dolgozol, megbecsülnek. Igazán nem panaszkodhatsz.

– Nem is azért mondom . . . De hol van már az a víz, amiből inni szok-

tunk, amikor fürödtünk? Nemhogy inni, de már fürödni sem lehet a Dunában, annyira piszkos. Országok szennyét hozza ide a folyó. Főként Dunaújváros csinálja a bajt. A hal, amit láttál a parton árulni, nem dunai hal. Tavi halak, elzsirosodott pontyok, tenyészhalak. Halastavakban fogják, és itt bárkákba teszik. De a Duna már nem tudja kimosni belőlük a tavi hal ízét... Eltűntek a macskafejes utcák, a régi, karakteres parasztházak. Az aszfalt, a panel meg a sok autó jött. Amikor én itt először megálltam, tele voltam élménnyel, motívumok sokasága vett körül. Ez mind elment. Itt most nincs csönd, csak a sok ronda autó meg fittyfene. Elvesztette karakterét a város... A régi sokacházakat messziről meg lehetett ismerni. Volt a ház, mellette a kapu, mellette a góré, aljában az öregeknek, a tunáknak egy szoba. Most a régi, apró ablakok helyére háromszárnyas ablakot rakatnak, olyant, amilyen minden faluban megtalálható. Jó, hogy bejön a sok napfény, ha egyáltalán főlhúzzák a redőnyt, de hová lesz az arány, a mérték, a szépség? A legjobban fáj, hogy eltűnt a népviselet. Már csak a temetőben látni egy-egy öreg bákót, aki a régi ruhát, a varrottással díszített fehér inget hordja. Nemcsak Mohács volt számomra érdekes. Jelentős hely volt Báta, közel van a Sárköz. Népművészeti értékben gazdag volt ez a vidék. Hangulata volt ennek a helynek... Este jött a hajó Budapestről. Tizenegy órakor szokott érkezni. A parton homokos dereglyék voltak kikötve. A hullám verdeste a bárkák oldalát. Azoknak a hullámoknak volt egy olyan hangjuk, ami mellett jól el lehetett aludni... A háború idején innét kilakoltattak bennünket. Miért jöttünk vissza? Abban benne volt ez a csobogás...

– Beszélj a munkádról!

– Tudod, úgy van ez: a művészetre nincs szükség, de nem lehet nélküle élni! Én úgy gondolkodom, ahogy dolgozom, és fordítva. Először pár vonallal csinállok egy kis jegyzetet. Félreteszem. A rajz után két-három nap múlva elkezdek dolgozni, és észreveszem, hogy azok a motívumok jelentkeznek a képen, amelyeket láttam, amelyek a tudat alatt éltek addig. Olyan ez a munka, mint az álom. A motívumok vissza-visszatérnek. De már leszűrve. Ezekből lesznek a jó dolgok. Egyszerűen odaállni a vászon elé, a felületet egyszerre fölteni, nem, nem, ezt én nem tudnám csinálni. Csak ami a szűrőn nem hull ki, ami megmarad, abból lehet valamit formálni. Átélés nélkül nincs kép. Kell az élmény. Feltétlenül kell. Nem szárazon, nem ugyanúgy visszaadni. De mindennek ez az alapja... Járom a környéket. Lánycsók, a Keleti-Mecsek! Kárász nagy tanyám nekem. Minden évben ott töltök egy hónapot egy bányász-ács családnál. Bemegy az ember a hegyek közé. A helyszínen jegyzeteket készítek, és itthon történik a feldolgozás...

– 1958-ban egy pécsi kiállításon nagy feltűnést keltett az általad kezdeményezett eljárás, a cement-spanyolozás...

– Cement-spanyolozásnak meg sgraffitónak is mondják. Azt hiszem, a spanyolozáshoz áll közelebb az eljárás. A pásztorfaragás az alapja. Színezett cementből készül. Megmutatom, hogyan – mondja, s a falról leemeli egyik munkáját. – Nagyobb méretben ugyanerről van szó. A falra fölkerül először egy ötmilliméteres színezett cementvakolat réteg. Ez itt például oxidvörös cement – mutat a képre. – Ebből a rétegből a rajz szerint egy éles és hegyes szerszámmal kimetszem és kikaparom a kívánt formát, és amíg az alap nedves, egy más színű, itt például fehér cementtel kitöltöm a mélyedéseket. Külső és belső falak díszítésére egyaránt jól lehet használni. Ez az én saját, kikísérletezett eljárásom. Sok élmény és kínlódás fűz hozzá. Ezekből a munkáimból

volt egy kiállítás Pécsen. Akkor kaptam egy szép megrendelést. A pécsi szülészeti klinika előadótermének előcsarnokában készítettem egy nagyméretű képet. Életnagyságú figurákkal az anya-gyermek motívum ismétlődik rajta. Annakidején, amikor a lektorátus, és a klinika részéről Lajos professzor átvette, azt mondták, a legjobb ilyen természetű munka. Akkor ígéretet kaptam, hogy külföldi pavilonok díszítésére majd fölhasználják ezt az eljárást. A régi sgraffitóval szemben nagy előnye van. A hagyományos sgraffító különböző mélységű rétegekből áll, ha rászáll a por, megfeketedik. Itt a felület teljesen sík, lehet mosni, sikálni. Ettől a munkámtól nagyon sokat reméltem. De az ügy nem ment tovább. Ajánlatot kaptam, hogy társuljak egy budapesti szobrásszal. Miért társuljak? Most már tudom, el kellett volna fogadnom. Osztozni kellett volna. Rá kellett volna jönni rögtön, hogy a fele több, mint a semmi . . . – Kolbe szemüvege mögül rámnéz, értem-e. – Ez nagy dolog volt . . . – mondja, és fölemeli az ujját. – A figyelmem ezután a kisebb dolgokra terelődött. Nagyon sokat rajzoltam. Engem a rajz nagyon kielégít . . .

– Mi a vonal? – vetem közbe illetlenül és zavarbahozóan a banális kérdést, amiről tudom, legföljebb könyvet lehetne írni. Vajon mit mond Kolbe „készületlenül”?

– Hü-hü! Ne adj föl nekem ilyen nehéz kérdéseket . . . Ha egy gyerek a fehér papíron húz egy egyenes vonalat, az konstrukció . . . Ha húzok egy vonalat, abban minden benne van . . . A vonal lehet, kérlek szépen, egy művész kifejező eszköze. De lehet emellett sok minden más. Például egy mérnök, egy műszaki ember számára a vonal már mást jelent. A vonal természete lehet sima, zárt. Lehet durvább, ropogósabb. Lehet hajlékony, szaggatott. Ez az a kifejezőeszköz, ami a természetben voltaképpen nincs meg. Absztrakció. Én a vonallal sok mindent csinálok. Ha van például két függőleges és két hajlított vonal . . . Na, itt vannak ezek a rajzok, ezeket nézd meg – mondja, és egy mappából kész rajzokat helyez egymás után a festőállványra. Amíg nézem, egy-egy mondatot fűz a képekhez. – Ez egy kárászki kép . . . Puha fény tükröződése a Dunán. A szénrajzzal inkább a tónusokat lehet visszaadni . . . Dunai hajók. Itt szoktak telelni . . . Itt nehéz, nedves az atmoszféra. Párás a levegő. Ez különleges karaktert ad a tárgyaknak . . . Ez is szénrajz. Nyugodtan hozzáérhetsz. Le van fixálva . . . Pár vessző . . . Lecsonkolt, tavasszal kihajtott fűzfák . . . Ezek már csak jelek . . . A kínai és a japán rajzok állnak hozzám a legközelebb . . . Érlelés dolga a rajz. Sokszor kell megcsinálni . . . Ezekre valaki azt mondta: pálcika-rajzok . . . Ezekből a rajzokból volt egy kiállításom Pécsen és Mohácson, és ezt követően Budapesten . . .

– Láttam a kiállítást a Helikon-galériában. Nagyon szép sikert aratott . . . De miért nem volt megnyitója?

– Hogyan is mondjam, kérlek szépen. Én úgy vagyok ezekkel a megnyitókkal . . . Én úgy vagyok: inkább elbújni . . . A megnyitókön olyan jókat szoktak mondani. Ha nekem azt hallgatnom kellene, belepirulnék.

– Azt mondják, te kétszeresen vidéken élsz. Mohács nem Pest, de nem is Pécs. Úgy tudom, a budapesti kiállítás anyagából nyár óta nem vásároltak. A *Művészeti Kislexikon* (1973) a „Glatz-zsenik” közül Domanovszkyról tizenkilenc, Félégyháziról hét, Kákay Szabórol öt sort ír. Téged meg sem említ. A lexikonban nyolc sorral ugyan szerepel egy Kolbe, de az szobrász, s főként Georg és német. Nem bánt? Mit jelent vidéken élni, dolgozni, érvényesülni?

– Ha az ember vidéken él, annak óriási előnye van, de sok hátránya is . . . A pesti kiállításomról a *Népszabadságban* megjelent egy kritika. A vé-

gén van egy mondat: Kolbe Mihálynál a vidéken lakás nem jelent vidékiességet. Én erre büszke vagyok. Büszke vagyok, hogy vidéken élek, és hogy annyi hosszú év után sem lettem vidékies ember. Igyekeztem a kor szellemének megfelelő munkásságot folytatni. De ennek ára van. Nagy ára. Sok mindentől elesik, aki távol él attól a helytől, ahol az úgynevezett sikert osztogatják. Hogy a lexikon mit ír? Soha nem volt olyan ambícióm, hogy a lexikon írjon rólam. Nekem arra volt ambícióm, hogy derűs, szép, kellemes helyen dolgozzam. Hogy nem vesznek képet? Megmarad legalább. A jó dolgoktól úgymint nehezen válik meg az ember. Egyébként is Kúnvári Bella, akinek a gyűjteményét a Janus Pannonius Múzeum megvette, vásárolt tőlem tizenkét rajzot... Mohács és Pécs között pedig nincs is olyan nagy különbség. Itt is csak azok a kétlábúak járnak, mint ott. Talán az adottságok mások... De itt is megvan az a pár ember, akivel tudunk beszélgetni. Legföljebb itt kevesebb, aki megért, itt kevesebb, akinek megmutathatom a dolgaimat. De lehet, hogy hozzánevelődnek majd. Múltkor találkoztam egy régi tanítványommal. – „Misi bácsi, én láttam ám a pesti kiállítását – mondta. – A vőlegényemmel voltunk. Tetszett. Ott voltak azok a bogáncsok. – Rámnevetett. – Azt a képet meg lehet venni?” – Hát ez az, aminek örül az ember. Azért élünk, hogy megmutassuk magunkat.

A könyvespolcnak támasztott két nagyméretű táblára leszek figyelmes. Képek. A táblákon egy-egy nőalak látható. Az egyik asszony, hosszú szoknyában, a másik lány, rajta rövid szoknya van. Kezükben sarló. Az alakok körül szőlőlevelek, szőlőfürtök, búzagalaszok, madarak. Közelebb megyek a képekhez, de így sem tudom eldönteni, hogyan készültek. Felületük tükörsima, s a színek árnyalatok nélküli foltokban rajzolódnak ki.

– Ez közös munkánk Ferencsel – mondja Kolbe. – Most készült el. Úgy nevezzük: farost intarzia. Martyn éppen tegnap volt itt Klárával. Megnézték... Közösen hoztuk létre. Tormásra kerül, a községi tanácsterembe.

– Hogyan lehet közösen elkészíteni egy ilyen munkát?

– Ó, az nagyon egyszerű... Először leültünk, beszélgettünk. Kisütöttük, itt van Mohácson a farostlemezgyár. Itt van egy lehetőség, ahol talán tudunk valamit csinálni... Martyn is készített vázlatokat, én is... A kettőt összemértük, s egy idő után egy harmadikba próbáltuk összegezni. Elég sokáig cseréltünk a rajzokat... Először Ceresnek indult a kép, aztán lett belőle két arató. A Ceres-jelleg megmaradt, de a római istennő megmagyarosodott... A végleges rajzot aztán átadtuk a gyárnak. A többi már mechanikus munka. A pauszpapírra elkészített pontos rajz alapján a különböző színű fóliákból a lányok kivágják a formákat, ráhelyezik a farostlemezre, és nagy hő és nagy nyomás alatt a gép az egészet rápréseli a lemezre. Itt már nem lehet semmi baj. Ez nem olyan, mint a szobrászat. Ott jó, ha a kivitelezést is a művész végzi. Faragás közben a kő még újabb ötleteket adhat. Nekünk csak arra kell vigyázni, hogy olyan színekkel tervezzünk, amilyennel a gyár rendelkezik. A fólia olasz import. Amire rápréselik, a farostlemez, az készül nálunk. A színes lemezeket főként a bútorgyártás használja. Mi megláttuk a lehetőséget, hogy képet, dekoratív elemeket is lehet ezzel az eljárással készíteni. Ez a két kép már elszállításra vár... A színes farostlemezben nagy lehetőség rejlik. Absztraktdíszítéseket is csináltunk. Az egymásra helyezett lapok látszólagos véletlenszerűségét jól ki lehet használni. A fény-árnyék hatás remekül érvényesül... Néhány év kell minden kísérlethez. Csinálni, eltenni, újra elővenni... Nagy dolog, hogy itt van a gyár, vezetői segítenek, a legnagyobb udvariasság-

gal biztosítják a munkához a feltételeket. A gyár támogatására eddig mindig számíthattunk. Ez nagyon szép és jó dolog. A lehetőséget ki kell használni. De hogyan? Ehhez kell az idő, a gondolkodás . . . Éppen most fejeztem be egy tíz darabból álló sorozatot. A mohácsi új cukrászda belső falára kerül, frizszerű elrendezésben. Negyvenszer ötven centis farostlemez-képek. Tíz különböző busófej. A barna két változatával tervezem a fejeket. Ezek aztán piros színű alapra kerülnek.

– Freskó: Mohács, Béke Szálló. Mozaik: Mohács, Emléktemplom. Cement spanyolozás: Pécs, Szülészeti Klinika. Vegyük még ehhez olajfestményeidet és rajzaidat. Rajzok filctollal, színes krétával, szénnel, tussal . . . Hogyan tudod ezt a sokféle tevékenységet összeegyeztetni? Van benne valami közös?

– Munkáim jellemzéséről talán csak annyit: ez mind csupa kísérlet. Ez az én beállítottságom. Ha képeimet, rajzaimat, különféle murális munkáimat nézed, láthatod, hogy ezek mind egy-egy állomásaai annak, amivel én vesződöm, amihez sok minden fűz. Sokféleség? Engem mindig az új feladatok izgatnak. Első az anyaggal való ismerkedés. Ez mindig sok időbe telik. A szövevényes esztétikai elméletekhez sohasem vonzódtam. A divatosságot igyekeztem mindig elkerülni. Sohase szakadtam el a természettől. De annak nem a felszínét akartam visszaadni. Igen sokrétű művészi munkámban ez teremthet egységet.

– Hogyan telik el egy napod?

– Roppant egyszerűen élünk. Négy éve vagyok nyugdíjban. Korán kelünk, nyáron majdnem a nappal együtt, ilyenkor télen hét óra tájban. Délelőtt dolgozgatom. Ebéd. Egy óra pihenés. Ötig megint dolgozom. Utána séta. Vacsorára csak egy kis joghurtot eszem. Utána rádiózás, tévé, olvasok. Tíz órakor nyugalomra térünk. Nem járunk sehová. Ha van egy előadás . . . Nyáron elmentem az orvoshoz. Úgy éreztem, mint amikor az ember friss kenyeret nyel hirtelen, és a mellét valami szorítja. Azóta többet vagyok a szabadban. Menynyi élményt ad egy séta! Milyen remek dolog átmenni a szigetre! Közben gazdagodsz és gyógyulsz. Az izgalmaktól óvakodj . . .

– A kor nagy kérdései? Az emberiséget fenyegető veszélyek?

– Az én mindig megmarad. Lehet megnyomorítani, veszélybe sodorni, de az én kipusztíthatatlan. Ha kipusztul, elvész minden érték. A veszélyt persze én is látom. Vetted észre, hogy a barátság milyen ritka? Itt volt Martinszky János. Nem múlik el egy hét, hogy ne menjek ki a sirjához. Látod, annyira fontosnak tartom, hogy erről beszélek is. Sohasem felejttem el búbabajos alakját. 45 után semmink se maradt. Egyszer a Dunán egy dereglye só érkezett. Akkor a sóért mindent lehetett cserélni. Egy zacskó sót én is szereztem. Az első dolgom volt, hogy a felét elvigyem Jánosnak. Ez a szoba akkor üres volt. Itt szoktunk összejönni. Mohácson élt akkor egy másik művészpár is. Árkay Bertalan, aki az Emléktemplomot tervezte, az ostrom után lejött Pestről, itt jobb volt a megélhetés, a téglagyár ügyeit intézte. A felesége, Sztehló Lili pedig a templom üvegablakait készítette. Idejöttek mind. Itt rajzoltunk. Faszennünk volt, azt magunk csináltunk, de festéket nem lehetett kapni. Nagy alakrajzolások voltak. Így éltünk nagyszerű baráti közösségben. Csak azért mondom el, mert ma a barátság hiányát érzem. Egyszer Martinszky mondja, hogy Belgiumból csomagot kaptak, és abban még Titán fehér is van. Etelt egy kis idő, s Szent Mihály napján, névnapom lévén, megjelent Anni és János. Anni egy kis ajándékosarat tartott a kezében, a kosárban egy zacskó volt, s a zacskón egy vers: Itt a Titán, Misike. – Fessél képet izibe. – Szent Mihály segél-

jen. – Kezed el ne tévedjen. Sej, haj. – Tudod, ezeket a dolgokat nem lehet elfelejteni . . . Akkor festettem egy képet, most a pécsi Modern Képtárban van, Ilka a címe. Egy sokac menyecskét ábrázol . . . Ez volt a barátság! Hogy most nincs rá idő? Nem igaz. Ehhez nem idő kell. Hónapokig nem láttuk egymást. De megvolt a biztos tudat, hogy van valaki, akivel beszélhetek. Martyn Ferenc az a típus, aki mindig akkor jelenik meg, amikor a legnagyobb szüksége van az embernek rá. Ez a jó barát elsődleges tulajdonsága. Tudja, hogy mikor kell ott lenni . . . – Kolbe hirtelen föláll. – No de én megkérdezem a Rózsikámat, hogy az ebéddel hogyan állunk . . .

Kolbe felesége is bejön, megterít. Leteszem a papírt és a ceruzát. Enni kezdünk. A töltött csirke férfias íze fölött a festő élete talán legszorongatóbb élményeinek az elmondásába kezd. Amikor Mohácsot 1944-ben kiürítették . . . Amikor Légrádon razziázó csendőrök elfogták . . . Amikor a csáktornyai várban partizán-gyanús emberek között fogva tartották . . .

– És akkor jött Leonóra, hogy a börtönből kimentsen – mondja Rózsika nevetve.

– Valóban feleségemnek köszönhetem a szabadulást . . . De ezeket, kérek, ne ird meg.

– Nem írom meg – mondom. – De olyan színesen fogalmazol, történeteid annyira szemléletesek és kerekdedek, hogy neked kellene megírni őket. A festők, majdnem mind, kitűnő stiliszták . . .

– Igen . . . Majd egyszer . . .

Ebéd után megkérdezem:

– Mikor jártál külföldön?

– Még főiskolás koromban, Olaszországban. Glatznak köszönhettem az ösztöndíjat. Három hónapig voltam kint. Vékony tarisznyával mentem ki, de gazdagon jöttem haza. Velencébe még egyszer visszamentem a feleségemmel 31-ben. Akkor voltunk Párizsban is.

– Velence csodálatos volt – mondja Rózsika. – Az ember áll a Szent Márk templom előtt, és megtelik szépséggel. Misi vezetett be a térre. Ő már tudta, honnét kell belépni. Mert nem mindegy, hogy az ember honnét pillantja meg először a templomot . . .

A szobában található bútorok közül megakad a szemem egy szép, faragott ládán.

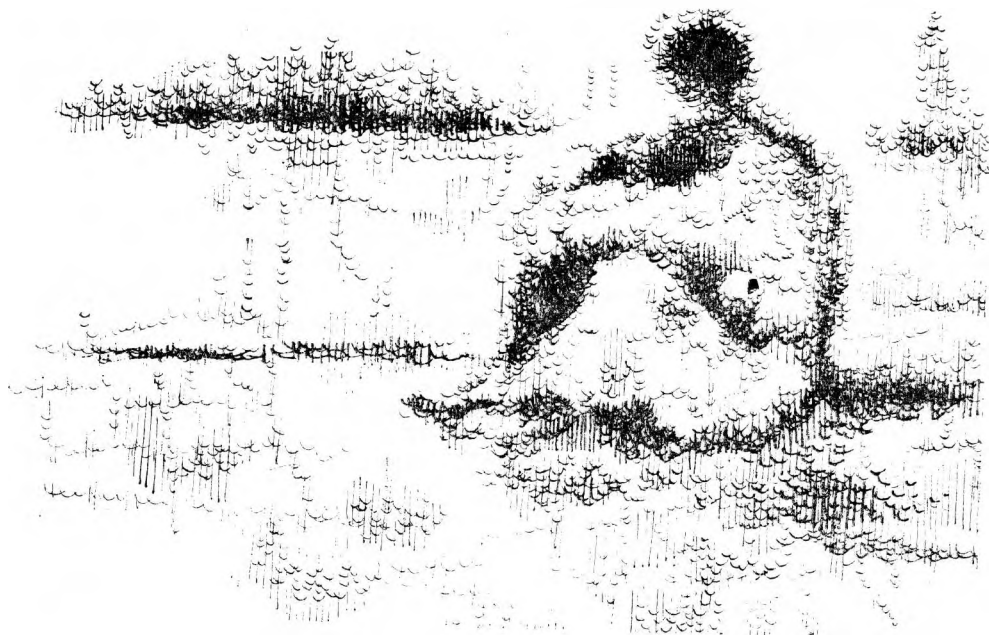
– Annak története van – mondja a festő. – Faragott diófaláda. Korai velencei barokk munka . . . A pesti főiskolán együtt jártam gróf Crouy Lászlóval. Anyai részről Árpád-házi, apai részről francia grófi családból származott. Zárkózott, de végtelenül kedves, aranyos ember volt. Szoros barátságot kötött velünk. Ha meghallotta, hogy valamelyikünknek nincs pénze festékre, név nélkül egy csomag festéket küldött. És aznap nem jött be a főiskolára. Finom ember volt . . . Párizs mellett volt egy kis vára. Elég keveset járt be a főiskolára, folyton utazott. De nem azt mondta, hogy Hollandiába megy, hanem azt, hogy ennyi és ennyedik *lok alá* . . . Egyszer állok a Rákóczi úton egy hirdetőoszlop előtt. Anna Pavlova, a híres orosz táncosnő estjének a plakátját olvastam. Valaki megáll mellettem, és megszólal: – Megnézed? – Crouy László volt. Furcsán nézhettem rá, mert azt mondja: – Gyere el, szerzek jegyet. – Az est előtt egy kávéházban találkoztunk. Amikor belépek, látom, ül egy asztalnál, fekete frakkban, narancssárga nyakkendővel. – Ugye, milyen jó a fekete mellett ez a narancs? – kérdezi. Hát ilyen volt, ilyen forradalmias. Akkor mondta, hogy hosszabb útra megy, vannak könyvei, válogassak közülük. Egy Cukor utcai

bérpalotában lakott. Fölmentem. Anyjának a bútorai voltak a lakásban. Fara-
gott ágyak, szekrények, székek Árpád-házi címerekkel. Kiválogattam egy cso-
mó művészeti könyvet, s amikor már kifelé mentem, az ajtó mellett önkénte-
lenül megálltam. – Jaj, de szép ez a láda – mondtam. – Tetszik neked? – kér-
dezte. – Édesanyám vette Velencében. – Én a könyvekkel a hónom alatt balla-
gok hazafelé a Baross térre, és amikor odaérek a házunk elé, kérlek szé-
pen, egy piros sapkás hordár, aki egy targoncát tolt, éppen engem kérdez
meg: – Nem tudja, hol laknak Kolbeék? – Én vagyok az. Mit hozott? – Ezt
a ládát – mondta, és levette róla a takarót. Azóta őrzöm ezt a ládát. A kiüri-
tésekor a sógorom mentette meg . . .

Kolbe Mihály kikísér az autóbusz-pályaudvarra. Por, tömeg, lökdösődés.
Amíg beáll a pécsi járat, megkérdezem:

– Nem volna kedved elmenni külföldre? Firenzét, Párizst újra látni?

– Cirka nyolc éve szóltak a megyei tanácson, hogy elmehetnék Leningrád-
ba. Kitöltöttem a papírokat. Egyszer megint hivatnak, s mutatják, hogy újabb
iratokra is szükség van. Ugyanis repülőgépen megyünk . . . Bizonyára megér-
tesz, az én édesapám is vasutas volt. – Nem szívesen ülnék repülőgépre – mon-
dtam, és egy hét gondolkodási időt kértem. Hazajöttem, és elmondtam a felesé-
gemnek, hogy repülőgépen kellene menni. Este lefeküdtünk. Éjszaka egyszer
csak fölbredek. Tudod, hogy van ez. Megérzi az ember, ha mellette a felesé-
ge nem alszik. Kérdelem tőle: – Miért nem alszol? – Azt mondja: – Most is itt
volt ez a repülőszerencsétlenség. Arra gondolok, ha repülőgépen més, két hé-
tig mennyit aggódom majd érted . . . – Másnap reggel elővettem a tollat, és
megírtam, köszönöm szépen az utazást, de itthon maradok.

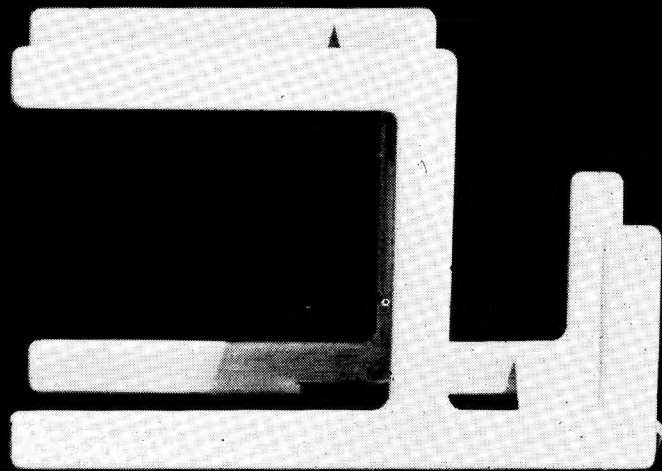
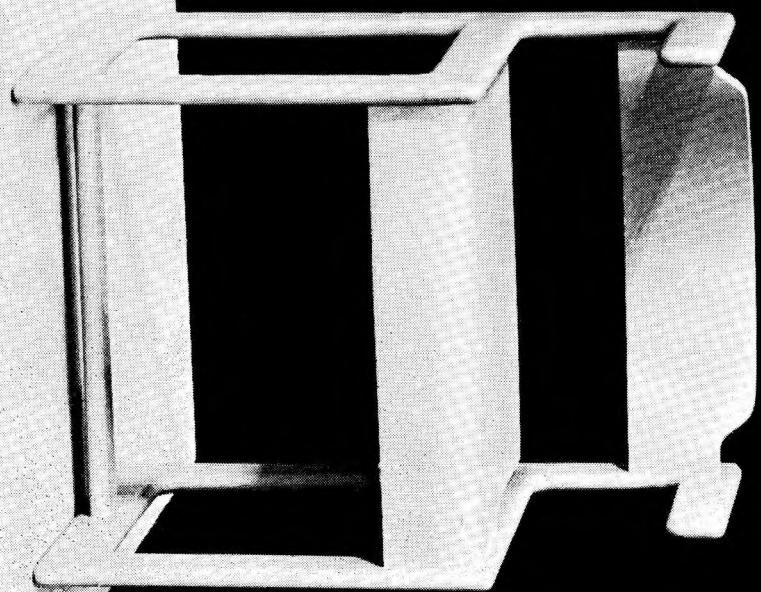
Bárdos, 1974

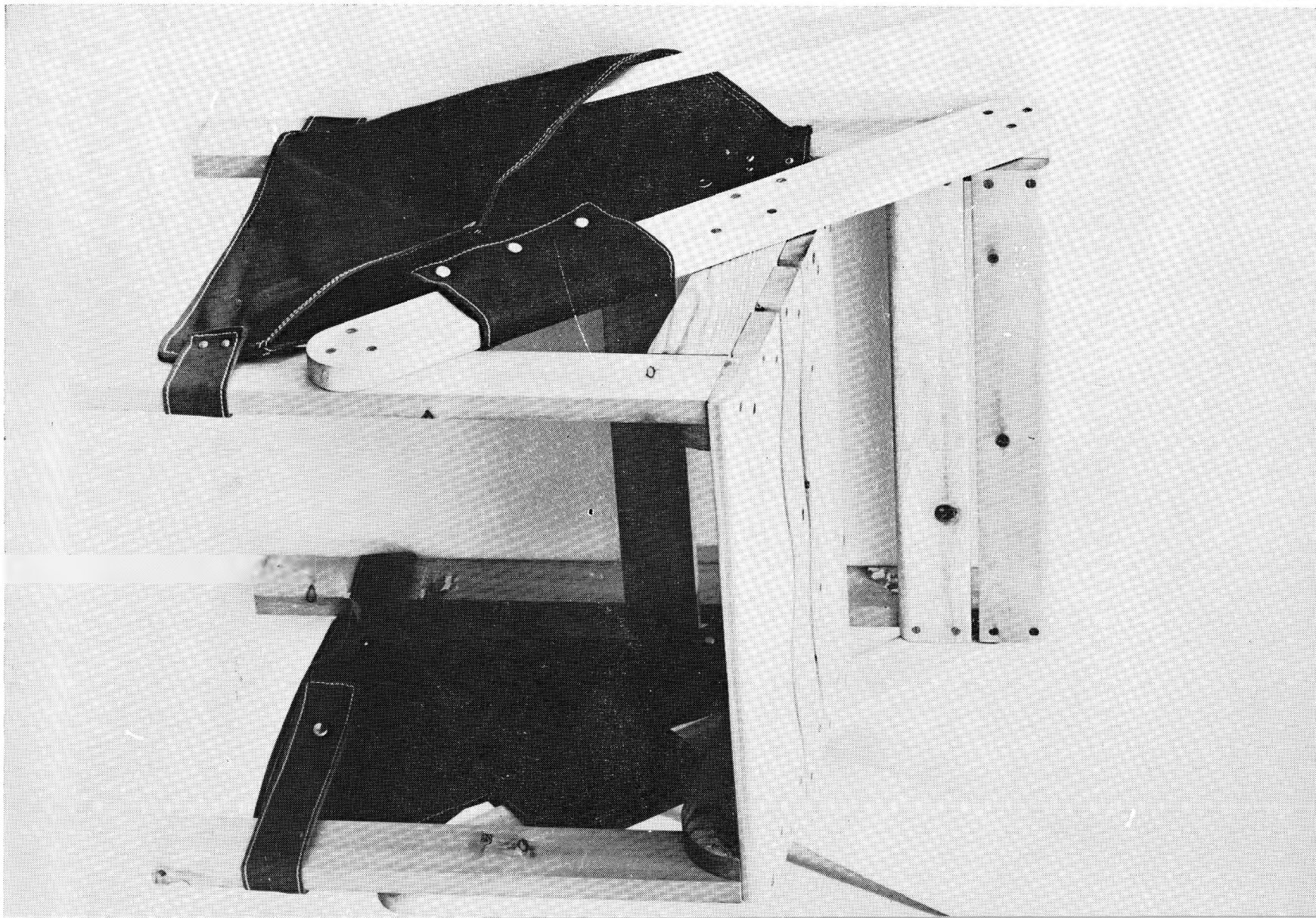
*A bodza vad szagát,
a nyers répáét, füvekét,
a földet, mit feltúrtak ekék,
fényesen-frissen
itt érzem magam körül,
ahogy porlepetten a vén időtől
állok a régi tájon.
látom őseimet, nagyapámat
nagy gondok igájában,
azt az igát is,
amit tehenünk tépett föl
és kuli-sorsba verte magát,
a rémületet itt éltem át,
riadtan innen szaladtam
széthordva a bánatot, –
most hatvan év után
tele a temetőkert virágokkal,
amit az ő poruk emel
a por fölé magasba,
a nyár fátylaiba, fényeibe,
magam is a Kaszás-csillag
áldozata, aszalódva
évektől, nyugtől,
egy szálba fűzve velük,
látva: a munka mind sokszorozódik,
folytatva a végtelen folyamatot,
bölcsőtől a koporsóig,
csókot, elfúló szót,
hogy mélyül az élet vize, árka,
szépül a felleg,
a fény ezüstje,
a lepke-lebegés . . .*

Dal a tűzpiros virágról

Anna-Maija Raittilának

*Tapiola fáit se látom:
megcsalt az álom
a hűtlen kék madár,
repülő se röpít el
hol a sok tó
a végtelen
vizében áll,
Kalevala rímeit
finn szelek nem zengetik,
nekem csak a dal marad,
amit a hangszalag
Sibelius penget ki
a Finlandia hangjai
szomorú dallamával,
csakán a lélek vállal
ily nagy utat,
a rokon-lélek szép tüze
kutat,
hogy a lapp-föld
szarvasait űzze,
a fehér éjszakák hona
mostoha
álomkép marad,
de loptam annyi sugarat,
hogy téged messzi Éden
megigézzem
a fény, a dal
cinkék kék tánca,
mit Raittila verse zeng
a végtelent
szívembe zárja.
Finlandia!
Zöld tenyvesek, tavak,
távoli magyar föld fia
így dalolok:
nem látva látom földedet,
a verejtéket, könnyeket,
amit munkából öntenek
fiaid, lányaid:
a városokat, hidakat
a fehér felhős ég alatt,
dolgos öbleidben
a jövő pihen,
ne csak regőző rege
ez kösse össze
kezünket mindörökre.*

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Nemrégiben örömmel hallgattam moszkvai irodalmárok elragadtatott dicséretét a Madách Színház tavaszi vendégjátékáról. Lelkesedtek Tamási Aron *Énekes madár* című színművének különös színvonalú világaért, és még mindig izgatta őket Adám Ottó Othello rendezésének újszerűsége. Tulajdonképpen csak ekkor értettem meg, hogy egy magyar színház *igazi* – nem protokoll és nem szűken vetten szakmai, de nem is olcsó – sikert aratott külföldön. Ritkán fordul ez elő, s ha mégis, színházi életünk föllendülését kellene, hogy jelezze. Ehelyett azonban azzal kell kezdenem az őszi évadról szóló beszámolómat, hogy a szinte mindent elöntő unalomról panaszkodom. Új magyar drámát egyáltalában nem mutattak be: Illés Endre *Egyszárnyú madarak* című színműve már régebről ismert, Páskándi Géza is írt új, jelentősebb drámát *A kocsi rabjai* óta, Móricz Zsigmond *A murányi kaland* című komédiája fölött pedig ugyancsak eljárt az idő.

Amikor a műsortervekben két pesti színházban készülő Shakespeare-bemutatóról olvastam, arra gondoltam, Adám Ottó Othello rendezése művészi kihívás volt. Tévedtem. Egyik bemutató rendezője sem vette föl a kesztyűt, sőt a nézőnek könnyen az a benyomása támadhatott, egyetlen korszerűbb – hazai vagy külföldi – Shakespeare-előadás kihívását sem fogadták el. E két előadás mondanivaló-nélkülisége rendkívül árulkodó: mint cseppben a tenger, mutatja a hirtelen szétáradt kedvetlenséget, fáradtságot, s a lehangelő hullámvölgy számos más jelét.

Csak a vészes darabhiánnyal tudom magyarázni, miért újította föl a Nemzeti Színházban Marton Endre tíz évvel ezelőtti *Lear király* rendezését. Óhatatlanul föl kell idéznünk ezt az 1964-es bemutatót, amely már akkor is szerencsétlen csillagzat alatt született: alig néhány héttel a Royal Shakespeare Company óriási sikerű előadása után került rá sor. A rendezőnek és a címszerep alakítójának akkori nyilatkozatai egyértelműen tanúsítják, hogy megpróbálták magukat függetleníteni Peter Brook rendezésének és Paul Scofield alakításának az egész színházi közvéleményt fölbolygató hatásától. Az angolok előadásainak művészi és intellektuális vizsgálmaiba belekóstolt közönség azonban már jól érzékelt, hogy Marton Endre egy évvel korábban még érdekesnek és gondosnak minősíthető rendezése, Básti Lajos jó pszichológiai érzékkel kimunkált alakítása fölött kissé eljárt az idő. Modernebb volt ez az előadás a korábbi évek legtöbb Shakespeare-bemutatójánál – főleg külsőségeiben –, de a néző már tudta, egy Shakespeare, egy *Lear király* előadás mennyivel gazdagabb lehetőségeket kínál. Sajnos a színikritika, amely feladata magaslatára nőtt Peter Brook rendezésének elemzésében és a siker fényében is következetesen számonkérte a rendezés marxizmustól idegen filozófiájából adódó kérdéseket; a Nemzeti Színház előadásáról szólva a langyos óvatosság álláspontjára helyezkedett. Ebből az a benyomás keletkezhetett, hogy a magyar előadás közelebb áll hozzánk, ami egyébként természetes lenne, pedig ideológiai *veszélytelensége* főleg abból fakadt, hogy nem mozgott meg mélyebb gondolati rétegeket. Azt a kérdést nem vetette föl senki, hogy vajon nincs-e lehetőség a *Lear király* marxista értelmezésére a különböző utalások és összefüggések oly beható átvilágításával, ahogy azt Peter Brook – eszmeileg vitathatóan – tette?

Kenneth Muir egyik kitűnő tanulmányában a legbonyolultabb, legsokrétűbb Shakespeare-drámának nevezi a *Leart*. Kiemeli, hogy mindjárt az első jelenet óriási nehézségek elé állítja a rendezőt, s ennek megoldása szinte eldönti az előadás sorsát. E nehézségeket fölismerve tartották olyan kiváló elmék, mint Charles Lamb vagy Babits Mihály a *Lear király* színpadra állítását reménytelen feladatnak. (Ami

akkor is elgondolkoztató, ha tudjuk, hogy Babits csak olvasmányként élménytadó-
nak, színpadon kibonthatatlanak tartotta Shakespeare műveinek csodálatos belső
gazdagságát.) Példák sorával bizonyíthatjuk, hogy a feladat nem reménytelen, csak
óriási.

Ez a mostani *Lear király* előadás viszont klasszikus ellenpélda. Látunk néhány
jól kidolgozott, hatásos alakítást olyan színészekről, akik hisznek szerepeikben. (El-
sősorban Kálmán György Bolondjára és Sinkó László Edgarjára gondolok.) Ezek
azonban lényegében magánszámok, nem világos, mi a szerepük a dráma egészében.
Más kitűnő színészek szerepük *vél*t egységük miatt elidegenítő hatásokkal ki-
sérleteznek. (Regan alakítója, Ronyec Mária például gúnyoros mosollyal jelzi,
hogy játéknak tekinti azt, amit szerepe szerint tennie kell.) Ismét más kitűnőségek
kedvetlenek, néhány szereplő pedig olyan gyenge, hogy súlyos elmarasztalásukat
csak a multjuk iránti tisztelet vagy a jövőjükbe vetett remény indokolhatja. Mint-
ha maga a címszereplő, Básti Lajos is kevésbé hinne szerepében, mint tíz évvel ez-
előtt, de a fő baj nem ez. *Lear* szertelenségének, oktalan viselkedésének, örültségé-
nek kezdettől fogva egyetlen ellenpontja van: a Bolond éleslátó bölcsessége. Az elő-
adás sorsa valóban eldől az első fevonásban. Marton Endre mindjárt itt három cso-
portra osztja a szerepöket, „rosszakra”, „jókra” és ideiglenesen a rossz befolyása
alá került jókra. Ha van valami, ami távol áll Shakespeare-től, akkor az az ilyen egy-
síkú jellemzés. Ebben az érdektelen, hiszen eleve ismert közegben nem láthatunk
mást, csak *Lear* örültségének különböző fokozatait. Testében ép az első képben,
energiái fiatalosak, csak elméjében meszesedtek el az erek, ami egyszerre szánandó
és bosszantó, de nagyságot nem sejtet. A megpróbáltatások összetörik, a szenvedés
tisztítótüzeiből pedig mindössze érzelmesen lép ki. Hol a dráma, kérdezzük, ami meg-
ragadhatná képzeletünket? A *Lear király*ról közismerten oly lebecsülően nyilatkozó
Lev Tolsztojnak lenne igaza?

Az oly sokféleképpen értelmezett nagy emberi dráma azonban csak az össze-
függések kibontásának hiányában marad el a Nemzeti Színházban. Básti Lajos szó-
lója mögött nem érzékeljük azt a világot, amelyben országát fölosztja, s amelyben
a hatalomról való lemondása őt is és országát is a legsúlyosabb megpróbáltatásokba
sodorja. Még a vihar színpadi megjelenítése is olyan, mintha csak *Lear* érzékelné, nem
pedig a dráma fordulópontja lenne ez, amelyben végre szembezáll a megpróbálta-
tással, s a szimbolikus értelmű jelenet testi erőfeszítéssel járó lelki megrázkódtatá-
sából megváltozva kerül ki. Ha Goneril és Regan minden néző számára félreérthe-
tetlenül és egyszerűen „rosszak”, *Lear* ostoba, hogy ezt nem veszi észre. Shakes-
peare-nél azonban másról van szó, ezért mutatja meg oly harsányan azt a pillanatot
is, amikor Gonerilnek van igaza. Nála a hatalom birtokosa a rend védelmében kény-
szerül apját és randalirozó bandáját megfékezni, s ehhez képest csak másodlagos,
hogy a rend védelmét anyagi nyereszkedésre is fölhasználja. A Nemzeti Színház
színpadán ezzel ellentétes gondolatokat sugall e jelenet, hiszen Goneril a király
jókedvű vadászársasága ellen lép föl, s rendteremtésében nyilván a második szándék
uralkodik, ami sajnálatraméltó áldozattá teszi a királyt. Zseniális írói lelemény, hogy
Shakespeare a két lányt a féktelen hatalomvágy rovására, a józan számítás kárára
fölbredt vak szerelmi szenvedélyen keresztül buktatja el. Ebből a motívumból a
mostani előadáson a bűnügyi szál kerül előtérbe, az, hogyan mérgezi meg szerelem-
féltségéből az egyik „rossz” testvér a másikat. Ugyanígy Edmondnak is csak a gonosz-
ságát látjuk, cselszövései mögül hiányzik az a nagy és nagyratörő egyéniség, ami
lehetővé tette, hogy megtévessze nevelőapját és Edgart, egyre magasabbra törjön a
hatalom birtokosainak kegyében és végül meghódítsa Gonerilt és Regant is. Ha pedig
a fattyú nem nagyszabású figura, akkor Gloster agyalágyult, Edgar pedig együgyűen
naiv. Még hosszan folytathatnánk a tisztázatlan összefüggések felsorolását, de nem
ez a célom, csak az előadás kidolgozatlanságát akartam érzékeltetni – annak indok-
lására, miért nem tud ezzel a *Lear királlyal* a közönség mit kezdeni. (Akkor sem, ha
hála a bérleti rendszernek, ki lehet mutatni, hányszor ment táblás ház előtt.)

A Nemzeti Színház előadását talán lehet valamilyen általam nem ismert ténye-
zővel mentgetni. A Vígszínház *Antonius* és *Cleopatra* bemutatóját azonban teljes

csüggedtséggel kell nyugtáznunk. Itt is a darabhiány lenne az oka, hogy Shakespeare-nek ezt a nagyszerű művét kitűnő színészekkel, neves vendégrendező irányításával másorra tűzték? De miért kellene darabhiánynak lenni ahhoz, hogy egy ilyen művet másorra tűzzenek? A gyanút csak az keltette, hogy ennek az előadásnak az égvilágon semmi időszerű mondanivalója nincs.

Rokonszenvezem Vámos László rendezői elképzelésével, amely nagy fontosságot tulajdonít a színpadi látványosságnak. E látványosság azonban nem lehet állókép-szerű, nem bízhatja a mondanivalót színesen öltöztetett embercsoportok jól megkomponált tablóképeire – önmagukban akármilyen hatásosak is azok –, és nem bízhatja művészi üzenetét a színpadkép szimbólumcsoportjaira. Fehér Miklós díszlet-ötlete első pillanatban szellemesnek látszik, az előadás menetében azonban kiderül, hogy egy rendkívül kényelmes rendezői elképzelés leplezését szolgálja. A színpadot két motívumcsoport osztja két részre. Egy magasra törő oszlop körül puha, meleg, színes, díszes tárgyak fejezik ki egy otthonos, az egyén kényelmét szolgáló, kibontakozását elősegítő, túlerett civilizációjában elpuhult világ lényegét. A másik oldalon puritán militarista szimbólum uralkodik, s ennek nyers erőszakossága szorítja ki fokozatosan az előbbi világ urait, tölti be egyre inkább a színpad hátterét. Az egyensúlyt, a békét egy imperialista hatalom erőszakos hódítása borítja föl tehát, amelyben a fiatalság nyers fizikai ereje legyőzi az érett kor intellektuálisabb, de petyhüdebb képviselőit. Az egész Európát megrázó fasizmus-élmény ebből az értelmezésből Rómát a náciizmussal, Egyiptomot a fenyegetett liberális államokkal azonosította. Egy rossz cél szolgálatában álló kollektivitással szemben az egyénnek a szerelemhez és magánélethez való jogát védte. Magam is láttam olyan előadást, amelyen Octavius Caesar és a római légiók hitlerista csizmákban masíroztak. Egy ilyen antifasiszta szellemű előadásnak a maga idején nagy jelentősége volt annak ellenére, hogy a drámaelemzés több pontját vitathatta, Vámos rendezése lényegében ezt az értelmezést követi, de maga sem érezhette ennek szellemét különösebben időszerűnek, mert konkrét utalásait általánosította, s így még ettől a lehetséges hatástól is megfosztotta az előadást. Darvas Iván energizált Antoniusa és Ruttkai Éva magánörömeibe feledkezett Cleopatrája eleve csak abban reménykedhet, hogy addig élvezhetik az életet – beleértve ételt, italt, szerelmet, kényelmet, luxust –, míg a római birodalom belső ellentétei miatt nem tud ellenük fordulni. Drámájuk itt Antonius egyszerű, de annál súlyosabb következményű tévedése: ő simítja el az Octavius hatalmi vágyát fékező ellentéteket. Tévedés ez, hiszen enélkül a színpadon látható teljesen jelentéktelen későbbi Augustus császár Antonius minden energizáltsága és Cleopatra minden nemtörődömsége ellenére sem számíthatna sikerre. Végül nem a római imperializmus győz, de nem is saját vak és féktelen szenvedélyeik pusztítják el Antonius és Cleopatrát. Valahogy, a néző számára érthetetlenül, minden összeomlik.

Ennyi lenne ez a rendkívül gondos kiszámítottsággal ellentétes hatású jelenetekből fölépített, közvetlenül a *Hamlet*, *Lear* és *Macbeth* vonulata után született dráma? Természetesen ismét nemet kell mondani e „költői” kérdésre. Egyik lehetséges értelmezés szerint az individualista és közösségi világszemlélet vízváltóján a történelmi szerep vállalásának kérdéséről szól az *Antonius és Cleopatra*. Ehhez persze le kell mondanunk arról, hogy a XX. századi imperializmus elődjét lássuk a római birodalomban, s úgy kell gondolnunk a római közfelfogásra, ahogy Shakespeare és kora. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a dráma a köztársaságból a császárságba vezető – évtizedekre nyúló – átmenet korában játszódik, amikor a célok már a birodalom és urának érkei szabták meg, de az erőfeszítések eszmei fedezetét még az „ösi erények” biztosították – legalábbis az utókor fölfogásában. Ennek megfelelően Octavius nem egyszerűen világalalomra tör, hanem ezzel együtt Rómát is szolgálja. Ennek érdekében nincsenek vágyai, érzelmei; ennek érdekében áldozza föl magától értetődően szeretett hűgát, Octaviát is, és löki egy bizonyosan rossz házasság magánemberi nehézségei közé. Ebben az értelemben egyértelműen szolgálja történelmi szerepét, s – Shakespeare szerint – ez adja történelmi nagyságát, ez magyarázza drámabeli (és valóságos) győzelmét. Ellentétes fölfogást vall Cleopatra, aki semmit nem törődik Egyiptom érkeivel, minden gondja ő maga, vagyis élvez-

zetei, szenvedélyei kielégítése. Antoniusban még él a régi római kötelességtudat, de már rabul ejtette szeretőjének individualizmusa is. Ott bukik el először, amikor Cleopatra az első csatában csak magával törődve elhagyja és ő – ugyancsak önmagával törődve – követi; ideiglenesen is csak akkor győz, amikor vágyát és szenvedélyét leküzdve teljesíti vezéri kötelességét, s végső bukásához leghívebb katonájának árulása adja meg az utolsó (lélektani) lökést, aki önző érdekből hagyja el őt. Önzése a kötelességtudat, magánérdek és közösségi (állami) érdek összeütközése persze bonyolult emberi viszonylatokban tükröződik a drámában. A Vígyszínház előadásán hiába: a tanácstalan és kedvtelen színészek erőfeszítéseiből legföljebb egy-egy szép monológra, vagy a legjobb esetben egy hatásosabb jelenetre futja. A néző alig várja, hogy vége legyen Cleopatra kínosan hosszú öngyilkosságának.

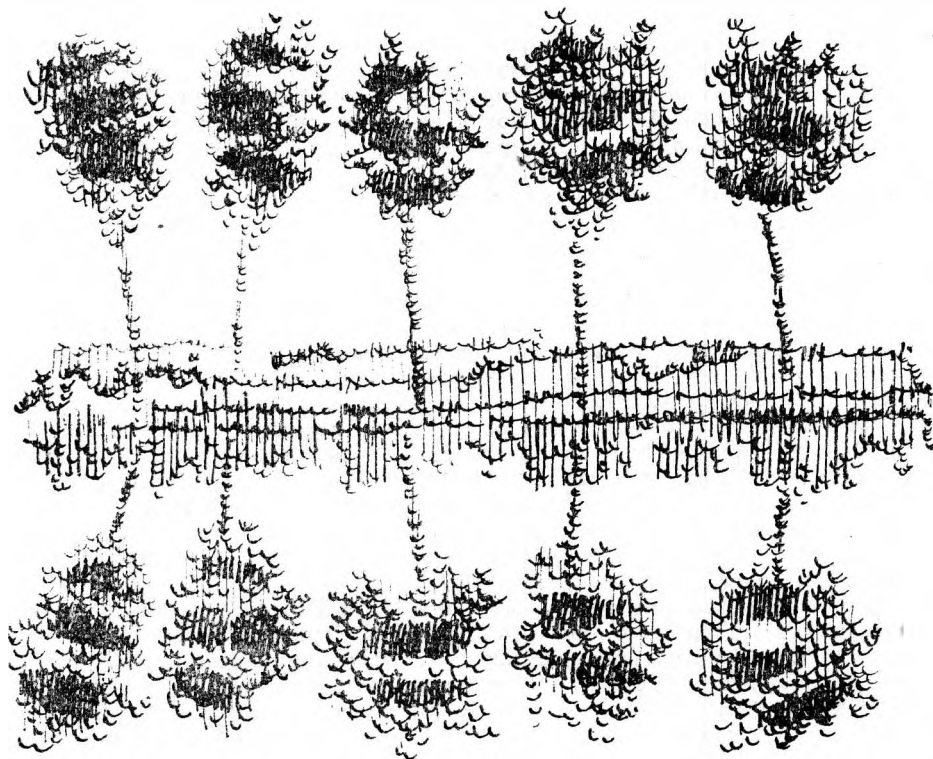
Illés Endre színjátéka, az *Egyszárnyú madarak* időtlen történeti környezetben játszódik. Egy szerelem legendájában az emberi természet és vágyak kettősségét elemzi. A legenda szerint Zoltán, a szerelmes férfi lemond élete feléről az érte és szerelméért meghalt barátja javára. Felváltva élnek ezután felesége, Orsolya mellett, s az asszony csak azt érzékeli, hogy a férfi, akinek titkát nem ismeri, egyszer féktelen, zabolátlan, másszor kedves, gyengéd, figyelmes. A „féktelen” fél kitérője (meg akar kapni egy kikapós özvegyasszonyt, de a feleség rajtakapja) drámai helyzetet teremt, amelyben úgy látszik, a „kedves” fél becsületét csak a titok fölfedése és a bűnös megsemmisülése mentheti meg. Az asszony elhiszi ugyan a magyarázatot, de a hazugságot, megtévesztést nem akarja megbocsátani. Szakít férjével, ám ettől kezdve egyetlen férfit sem tart teljes embernek, egyikben sem látja a sok szenvedést okozó, mégis nagyszerű ellentmondásosságot. Egyszárnyú madárnak minősít mindenkit, s így magányos marad. Illés Endre izgalmas esszéje csak egyetlen jelenetben sűrűsödik drámává: a leleplező jelenetben. A cselekmény többi része szemléleti vagy elmondja az esszé különböző tételait. Nagy tévedés tehát, hogy az előadás rendezője egy realista dráma képzetéből indult ki. Illés Endre színes, szépen formált és bölcs gondolatokat megszólaltató mondatait hűségesen elmondják a kitérő színészek, s az előadásnak, a színpadi megjelenítésnek a szerzőével egyforma stílusa van. Ez a stílus azonban, ami olvasva lebilincselő, színpadon nem léggé erőteljes. Elsősorban nem az író hibája ez, hanem az előadásé, amiben szűkszerűen sikkad el egy-egy mondat, egy-egy gondolat bensőséges csillogása, s ezt nem helyettesítik a játék gazdagító színei. Az előadás erőtlenségén olyan kiváló, de kissé kedvetlen színészek sem tudnak segíteni, mint a ritkán látott Kohut Magda vagy Avar István, Orsolya és Zoltán szerepének megformálói.

Páskándi Géza ahhoz a negyvenes éveikhez közeledő vagy azon éppen túlélt nemzedékhez tartozik, amelyet ma már indokoltan nevezhetünk derékhadnak; annak legbátrabban kísérletező – és talán Szakonyi Károly mellett – legeredetibb drámaíró tehetsége. Nincs elődje, mestere a magyar drámaírás történetében. Kétségtelenül nagy hatással volt rá az indulása éveiben legerősebbnek látszó nemzetközi abszurd-drámahullám; de Tamási Áron dramaturgiai törvényeket nem tisztelő játékosága épp úgy fölfedezhető legjobb műveiben, mint a fiatal Déry avantgarde szelleme, Örkény István zárt helyzeteket éles logikával, sziporkázó szellemességgel, iróniával és humorral elemző módszere vagy Németh László szuperérzékeny moralizmusa, Illyés rendkívüli történelmi felelősségtudata. Ugyanakkor hangvétele, drámai helyzetei máris elidegeníthetetlenül „páskándiasak”. Későn indult, későn bontakozott ki, s talán ez magyarázza utóbbi éveinek föltűnően nagy termését. Művei sora természetesen nem egyenletes színvonalú, s *A kocsi rabjai* semmiképpen nem tartozik legerőteljesebb színjátékai közé. Szellemes alapötlete kevés a két felvonásra nyújtott cselekményhez, s a történet fölhígulása előtérbe állítja Páskándi drámaépítkezésének gyengéit: elsősorban a helyzeteket vizsgálja, amelyben bizonyos embertípusok így vagy úgy viselkednek, s ennek következtében a cselekmény elsődlegesen nem a drámai törekvések eredményeként alakul. A színmű frappáns alapötlete szerint a főbörtönőr és legelevenebb szellemű rabjának viszonya fokozatosan visszajára fordul, mert mindketten a „kocsi”, az autó rabjai. A szélhámós hamarosan fölébe kerekedik börtöne igazgatójának, s az már nem meglepetés ezek után, hogy a börtönigazgatóról

kiderül, nem mindig tartotta magát az erkölcs és állam törvényeihez. Így mi más is lehet a történet vége, mint szegény főrabtartó lányának elcsábítása és a szélhámos kiszabadulása. Páskándit persze nem ez a limonádé történet izgatta. Abból a marxista gondolatból indult ki, hogy a szabadság nem más, mint fölismeret szükségesség. Híven a groteszkre hangolt szemléletéhez, a szabadság kérdését a börtönben veti föl; s az emberi lehetőségek kérdését az erkölcs mérlegén vizsgálja. A rab azért került börtönbe, s a börtön személyzete (beleértve az igazgató családját) azért fogoly, mert csak önmagukkal törődnek, egyetlen céljuk a szerzés, aminek státuszszimbóluma az autó. A fegyenc azzal kerekedik a cellákon kívül élők fölé, hogy sikasztásába belebukva fölismerete a világ erkölcstelenségét és rájött az ennek lehetőségét biztosító társadalmi mechanizmus működésének titkaira. Megtanulta, hogy a fölismeret szükségsszerűségeket meg lehet kerülni, s ez a tudása teljesen gátlástalanná tette. Olyan fölényszerű helyzetbe jutott így, hogy kedvére játszhat mindenkivel, szabadon kiélheti börtönében is kedvteléseit, vágyait. Ebben a fejetetejére fordított világban azonban Páskándi művészetében nem csupán nevetségesek a kicsinyes emberi erőfeszítések, de groteskségük egyúttal olyan légüres teret idéz elő, amelyben az erkölcs, a tisztaság, a magasabb emberi igények tökéletes hiánya drámai erővel szólal meg – kimondatlanul. Kemény, keserű szatira ez, vagy ahogy a műfaj mondja: tragikomédia, amiben az emberek komikusak és a világ tragikus. Lehetne ezzel a szemlélettel vitatkozni, ha a színpadon is megjelenne. Berényi Gábor azonban könnyed vigjátéknak fogta föl ezt a filozofikus példázatot, ami azonban vigjátéknak nem elég színes, s ráadásul példázatnak sincs kellően kimélyítve. Páskándi iróniáját és szellemességét egyedül a díszlettervező Vayer Tamás vette tudomásul, aki rendkívül praktikus, jó játéklehetőséget biztosító, csúfondárosan díszített és a kapuk automatizált csukásával-nyitásával félelmet sugalló színpadképet készített. Az egyes figurák groteskségét csak Kállai Ilona játéka érzékelteti. A fegyenc szerepében Fülöp Zsigmond kellően elegáns, szemtelen és lenyűgöző, a börtönigazgatóéban Makay Sándor (a másik szereposztásban Horváth Sándort nem láttam) kellően komikus fölfújtságában és gátlásaiban egyaránt, de szerepeik visszaját, az írói tükör kettős játékait sem ők, sem a többi szereplők nem érzékeltetik. A József Attila Színház többet érdemlő közönsége mérsékelt szórakoztatásban részesül. Semmi többen.

A Madách Színház Móricz Zsigmond drámaíró munkásságának bemutatására tervezett sorozatának első darabjaként vitte színre *A murányi halandót*. Fogadjuk rokonszenvvel e vállalkozást, noha az elsőnek látott vigjáték igen távol áll attól, hogy remekműnek nevezhessük. Első bemutatását – még a megírás időszakában – Kodály Zoltán zenéje támogatta a színpadon, de a korabeli kritikák így sem vallanak nagyobb sikerről. A mostani előadáshoz új zenét írtak Papp Zoltánnal, aki úgy látzik, nem tudta eldönteni, hogy tulajdonképpen mit is akar. Muzsikája egyhangú, jellegtelen, stilustalan, pedig ebből kellene az előadásnak színeket – esetleg slágerket –, lendületet és ritmust kapnia. Operett jellege végzetesen rányomja bélyegét a játékra is. (Más kérdés, hogy az operett műfaja nagy hatással volt a drámaíró Móricz izlésére.) Móricz szövegének tekintélyes részét fölládozták Sztevanovity Dusán táncdal-verseiért, s ez nagy játéklehetőséget adott a rendező Lengyel Györgynek, valamint színészeinek. A húzások nem kímélték a dialógusok logikai összefüggéseit sem, s ezáltal sok jelenet valósággal kiszínesedett, izgalmasan többértelművé vált. Ennek köszönhető, hogy az előadás vidám hangulata fölüldülést kínál az őszi évad csüggesztő bemutató sorozatában, noha nem tartozik a Madách Színház legjobb teljesítményei közé. Főleg azért, mert a rendező sok szellemes ötletéhez, következetesen érvényesített pazar iróniájával nem kapott az előadás színészeitől egyértelmű támogatást. Egyedül Sztankay István valósítja meg következetesen azt a kettősséget, aminek játékosága, komolytalansága el tudja fogadtatni a mesét, az érzelmességet és érzékeltetni tudja az önző számítás összefonottságát az emelkedett szellemmel, hazafisággal, szerelemmel. Kitűnő mozgással, hatásos énekléssel, színes, dinamikus játékkal éri el, hogy komolyan vesszük hősszerelmes szerepét, de azon nyomban érezzük minden gondolat visszaját is. Psota Irén minden színpadi megjelenése esemény, azonnal atmoszférát teremt maga körül, s keményen, sértően groteszkké formálja szerepét.

Ez a groteszkség érzékelteti a vígjáték mélyén munkáló félelmetes önzés végzetességét, s ugyanakkor abba az irányba tolja el az előadás hangulatát, ahol a mai közönség jó része a legfogékonyabb. A Szécsi Mária szerepét játszó Almási Éva már nem találja föl magát; képtelen arra, amit partnere (Sztankay-Wesselényi) megvalósít, hogy egyszerre adja önmagát és önmaga ellentétét. (Meghökkenítő izléshiba, hogy egy történelmi kosztümben modern bizsuval a nyakában jelenik meg.) Szolid megbízhatósággal töltik be szerepeiket Tolnay Klári, Zenthe Ferenc és Káldi Nóra, de e szoliditás ezúttal kevés. A siker mérsékeltége mégsem elsősorban rajtuk múlik, hanem néhány szereplő föltűnő gyengeségén vagy kedvetlenségén. Így Szécsi Mária sógorai közül Horesányi László kedvvel komédiázik ugyan, de Dózsa László mintha egyáltalában nem értené, mit kellene szerepével kezdenie. Szécsi Mária két szolgálója (Györi Franciska és a főiskolás Húvösvölgyi Ildikó) vidáman, dinamikusan táncol, groteszk felhangokkal játszik; Cs. Németh Lajos és Garics László viszont annyi fáradságot sem vesznek maguknak, hogy Sztankay társaságában legalább két dinamikusabb tánclépést tegyenek. A kedvetlenség és értetlenség lehet az oka, hogy ez az előadás sem tudja lényegesen megváltoztatni azt a lehangelő képet, ami a budapesti színházak 1974. őszi mősora nyújt. Bízunk abban, az eddigi bemutatónál csak jobbák következhetnek az évad második felében.

A NAPLÓ NAPLÓJA

II.

Horvai Istvánt Madách színházbeli működésének idején személyesen alig ismer-tem, csak mint egyik színház tagja egy másik színház vezetőjét. Munkáját termé-szetesen igen, minden rendezését kivétel nélkül megnéztem, és jól ismertem az idő tájt erősen exponált közéleti tevékenységét is. Nem szerettem Horvait. Rendezéseiben ugyan a szovjet színház legjobb hagyományait képviselte, de rendkívül dogmatikus naturalistának tűnt, és ez nemcsak saját rendezésén érződött, de színháza, sőt nyil-vánosan ismertetett dramaturgiai munkáján is, ami azonban végül is akkoriban kötelező színházi szemlélet volt. Nem szerettem közéleti tevékenységének stílusát sem. A személyi kultusz gyakorlatának megfelelően egyes vezetők, és úgy éreztem, ő is, túl magabiztosan, túlságosan fölényesen és nyeglén ítétek művésztársaik, azok munkája és magatartása felett, ő meg még ráadásul túl fiatal is volt hozzá, még nem volt harmincéves, mikor a Madách Színházban Uray Tivadar, Dayka Margit, Timár József igazgatója volt. A rendszer kedvencének tartották, és mintha ő két sietve kapott Kossuth-díjával, visszaélt volna vele. Nem ellensúlyozta ezt a szememben eléggé, hogy végül is Horvai mindig bizonyos igazság, szakmai és politikai színvonal zászlója alatt és mindig őszintén harcolt.

Ezek után kerültünk össze 1960-ban mint munkatársak a Vigszínházban. És itt ért a nagy meglepetés. Mindnyájunknak, akik a Rákosi-éra alatt ilyen vagy olyan ponton dolgoztunk, megvolt önmagunkkal a magunk elszámolnivalója. Mert az nem úgy van, hogy az eredmények számbavételekor eléggülten bölintünk, ez volt a hősi idő, ezt mi csináltuk, vagy legalább ebben az én munkám is benne van, amikor pedig a hibák vagy a bűnök kerülnek rovásra, akkor azt mondjuk, ezt tették ők, vagy ehhez nekem semmi közöm, ebben én csak áldozat vagyok. Mindnyájunknak van tisztázni való önmagunkkal, hogy helyeseltünk, ahol nem kellett volna, esetleg tódítottunk is a helytelen tendencián, vakok voltunk vagy láttunk, de nem szóltunk, még kevésbé tettünk vagy vállaltunk valamit a helyes út érdekében. Persze van olyan is, aki az öneltámasztás elől elbújik, és úgy beszél, mintha neki azokhoz az évekhez semmi köze sem lett volna, maga csupán áldozat, és istenem, tett volna ő szívesen, de nem tehetett. Pedig éppen ez az alamuszóság volt az önkényeskedések legfőbb támasza, és még ma is hány ilyen beszéddel lehet találkozni. Nos, én még nem találkoztam művésszel, aki olyan mélyen és olyan becsületesen számolt volna el régi énjével, mint Horvai. Természetesen én itt ismét nem a magánemberről be-szélek, aki ki tudja, milyen nehéz lelki vagy jellembeli terheit vagy éppen meg-könnyebbülését hordozza a múltnak, hanem a művésztől. Nem láttam köztünk mű-vészt, aki olyan nyitott szemmel mert volna szembenézni régi nézeteivel, azzal a naturális, konzervatív, nemegyszer öntelten nyárspolgári szemlélettel, amelynek maga egyik képviselője és ezzel a fejlődés egyik akadályja volt. És a közös munkában lassan megfigyelhettem legjobb rendezői erényeit. Ezek között hadd említsem első helyen elmélyült szövegformáló igényét. Azért mondom ezt ilyen hangsúllyal, mert úgy ta-pasztalom, jelenlegi rendezői káderünknek, a fiataloknak is, általában ez a legnagyobb gyengéje. A dogmává merevített Sztanyiszlavszkij revíziója közben a fürdővízzel kiöntjük a gyereket. Az önálló rendezői mondanivaló jogáért folytatott küzdelemben lassan elveszítjük szem elől a darab mondanivalóját.

Horvainál az elemzésben a szövegen túli gondolatok keresése a fontos, az a jelentés, amelyet a szavak és a szereplők hordoznak. Színpadjainkon csak Ádám Ottó rendezéseiben láttam az emberi kapcsolatok, a motiváció utáni nyomozás ilyen mélységes elemző igényét. Horvainál a természetes örökséget vagy iskolát vagy beidegződést az általánosításra való hajlam, a gondolatiság belső szüksége ellensúlyozza. Így együtt ezért némelyik rendezése kissé nehézkesebbé válik a kelleténél, nincs meg benne a színpadi fantáziának az a szabad sziporkázása, ami mondjuk Várkonyi rendezéseiben, de nincs benne az az itt-ott kiütőköző felszínesség, rossz értelemben vett rögtönzöttség sem. Az persze, hogy megtanultunk Horvaival közös nyelven beszélni, egyáltalán nem jelentett mindig egyetértést. A közös gondolkodású embereknek ez éppen nem jellemzője. Ha a szellemességet keresném, azt mondhatnám, hogy éppen ellenkezőleg, akik nem beszélnek egy nyelven, azok nem is tudnak egymással vitatkozni, nincs is mit mondaniok egymásnak. Ez persze így talán nem igaz, de az tény, hogy mi rengeteget vitáztunk szerepelemzés, magyar szerzővel folyó munka, külföldi darabok szövegelemzése közben. (Külföldi darabok közös olvasása és elemzése lassan módszerré vált, amit később fiatalabb rendezők is igényeltek.) Ezek a viták nagyon jó viták voltak, bár volt bizony példa rá, hogy a déli összeveszés után este már alig vártam a másnapi találkozást, hogy bocsánatot kérhessek a heveségemért, és biztosíthassam, hogy nem sérteni akartam, becslésem változatlan. Az első olyan közös munkánk, amely nem a szokásos színházi munka – a rendező és dramaturg közös munkája –, hanem annál szorosabb: a „Karenina Anná”-nál folyt. Ez már meghozhatta volna az „Egy örült naplója” eredményét, de ott még nem jól osztottuk meg a feladatokat. Horvainak dédelgetett gondolata volt, hogy a „Karenina Anná”-t dramatizálja. Mikor a színháztól az engedélyt és a megbízást megkaptam, természetesen én voltam, hivatalból is, a dramaturgiai tanácsadója. Amennyit tudtam, főleg a részletekben, segítettem a tanácsaimmal, de az egészben nem annyit, amennyit szerettem volna: nem értettünk ugyanis egyet a koncepcióban. Ő egyszerűen dramatizálni akarta a regényt, vagyis szép sorjában elmesélni a történetet, ahogy a regényben egymás után folyik. Én szerettem volna, ha nem érjük be a regény egyszerű színpadi illusztrációjával, hanem ha Anna sokkal drámaiban, méghozzá filozófiai hangsúllyal kerül a tragédia középpontjába. Az átlag regényolvasók nagy része ugyanis Annát kismizmizett, elhagyott asszonynak tartja, aki emiatt megy a halálba. Ezt a benyomást őrzöm Garbo filmjéről is. Holott Tolsztojnál nem erről van szó. Annát a regényben senki sem akarja magára hagyni. Anna a vergődései, a körülötte mozgó emberek, a saját tévedései nyomán olyanokat tud meg a világról, hogy ha azokat végiggondolja, képtelennek tartja benne tovább az életet. És ezeket végig is gondolja. Aki figyelmesen elolvassa utolsó elindulása és az öngyilkosság közti hosszú-hosszú oldalakat, a „vándorlást”, Anna gondolatait, amiket az izgatott olvasók nagy része csak úgy át szokott futni vagy át is lapoz, az tudja, miről van szó. Én erre szerettem volna építeni a drámát, ehhez természetesen meg kellett volna változtatni a formát, sőt – ha talán nem is olyan szabadon, mint Piscator a „Háború és béke” színrevitelekor – de itt-ott a dráma kedvéért a cselekményen is igazítani kellett volna. Horvai ezt a merészebb próbát nem vállalta, pedig hogy rendezőileg mennyire alkalmas lett volna rá, azt mutatta az előadás néhány olyan mozzanata, mint a teniszparti, amely teljesen Horvai ötlete volt. Az előadás így is nagy közönségsikernek bizonyult, ami Horvai rendezésén (és természetesen Tolsztojon) kívül a színészi játék érdeme is. De hogy mégis a másik lett volna az igazi út, arról meggyőztek a kritikák, még ha tartózkodásuk okát nem is tudták eléggé megindokolni. Itt azonban az író Horvai volt, én a dramaturgiai tanácsadó. Utolsó közös munkánkban, az „Egy örült naplója”-ban már hosszú tapasztalás és sok tanulság volt mögöttünk, és most az én kezemben volt a toll. Ennek a munkának azonban már – mint előző közös munkánknak, a „Macska a forró tetőn”-nek is – részese volt, és egyáltalán nem mellékesen, Darvas Iván, ezért előbb még hadd szóljak róla is néhány szót.

Darvas Ivánt sem ismertem hosszú ideig személyesen. Első találkozásunk egyoldalú volt. Élete első filmszerepét, egy kis epizódszerepét, a „Díszmagyar” című magyar filmben játszotta. Akkoriban, 1947 és 1949 között, filmkritikákat is írtam előbb Boldizsár Iván „Új Magyarország”-jában, majd a mai „Film Színház Muzsika” elődjében, a „Színház és Mozi”-ban. Itt, a „Színház és Mozi”-ban, 1949. április 20-i számban számoltam be a „Díszmagyar”-ról. A színészi játékról szólva, kifogásoltam a szereposztás bizonyos szemléletét, majd ezt írtam: „A film legnagyobb kiugrása kétségtelenül Darvas Iván. Dadogó Dodó grófja csupa élet, vidámság és szatíra. Darvas Iván filmjátásunk egyik legeredetibb, sokoldalúságot sejtető reménysége lett. Ez a fajta jó színész nagyon hiányzott.” Színészi pályafutása nem cáfolt rám. Akkor már a Művész Színházban néhány színpadi siker is állt mögötte, és ami nekem a sokoldalúságára a reményt nyújtotta, az éppen az volt, hogy ez a Dodó gróf színészi megformálásában nem hasonlított az „Üriemberek” kitűnő előadásában játszott hasonló ifjú arisztokratához. Hogy azonban a tehetségén túl mi volt az az új, amit benne találtam, azt akkor még nem tudtam volna megfogalmazni.

A Művész Színház megszűnte után a Madách Színházhoz került, amelynek igazgatója Horvai István lett. Itt, művészi élete másik nagy periódusában játéka elmélyült, skálája szélesedett, játéktípusa – nem mindig előnyösen – átalakult. Innen kelteződik művészbarátsága Horvaival, aki igazgatója és rendezője volt. Az 1956-os kalandjával fejére zúditott balsorsot levezekelve, a miskolci színházban dolgozott ugyancsak Horvaival együtt, majd visszajutott Pestre, a József Attila Színházba. Itt kerültünk először személyes – ahogy mondani szokták – munkakapcsolatba. Anouilh „Becket”-jének játszotta a címszerepét, és a színház részére én fordítottam a darabot. Nem tudom, mai napig tudja-e Darvas, mi volt az én szerepem abban, hogy ő játszhatta Becketet, ugyanis a színház már a sajtóban is közreadta a szereposztást, amely szerint ő nem is játszott volna a darabban. A rendezővel való megbeszélések során, amelyek, én nem lévén a József Attila Színház tagja, a rendező lakásán folytak, mikor a szereposztásra került sor, megpróbáltam meggyőzni a rendezőt, hogy mikor a színháznál ott van Darvas, súlyos hiba másra bízni ezt a szerepet. Különösen, hogy a darabban a másik, egyébként jó színész részére is van izgalmas feladat. A rendező, meglepetésemre azt válaszolta, hogy ő ezt éppen olyan jól tudja, mint én, a nyilvánosságra került szereposztás kompromisszum következménye. A darab a színházon belül is elég kalandosan jutott ideig, hogy most ő kezdheti a próbát, amellet a színház vezetésében annyi (időközben látványosan kiobbant) feszültség lappang, hogy ha meg akarná változtatni a szereposztást, azt, mivel a régihez ő hozzájárult, neki magának kellene a művésszel közölni, és ő ezt a kínos beszélgetést nem vállalja. Igyekeztem megértetni vele, hogy jobb most vállalni egy kínos beszélgetést, meg még egy vagy két kellemetlen találkozást, mint hatheti kellemetlen próbát, amelyek során nem a saját elképzeléseit látja megvalósulva, és egy kellemetlen premiert, esetleg kellemetlen kritikát, a jó művészi lehetőség elszalasztását, a foltot a pályafutásán. Néhány nap múlva közölte, hogy elszánta magát a műtetre. Őszintén szólva nem irigyeltem érte, de a művész ne a művészete rovására alkudjon meg, és akárhogy is van, az egyetlen megnyugtató magatartás az elkövetett hibával szemben – a kijavítása. Ekkor dolgoztam először Darvassal, és bár még nem ugyanannak a színháznak voltunk a tagjai, tehát a munka nem volt olyan szoros és mintegy mindennapi, mint később a Vígszínházban, itt is jó volt érezni, hogy egy nyelvet beszélünk, ugyanazt értjük színházművészetben, és örülhettem igényességének nemcsak szakmai területen, hanem általános, kulturális tekintetben és irodalmi érdeklődésében is. A játéktípusa pedig... De arról később. A „Becket”-nek hatalmas sikere volt.

MODERNSÉG AZAZ STILIZÁLÁS?

A következő évben lehetőség nyílt rá, hogy Darvas elszerződjön a József Attila Színházról. Előzőleg már a Vigszínház meghívta, hogy vendégként játssza el a „Közjáték Vichyben” egyik főszerepét. A darab – Horvai rendezésében – emlékezetes, nagy művészi sikert hozott, és egy sor bravúros színészi teljesítményt mutatott fel. Köztük Darvasét. Horvai megindította az akciót, hogy Darvas a Vigszínházba kerüljön, rábeszélve egyrészt a színház vezetőit, hogy kérjék ki, másrészt rábeszélve őt magát, hogy ide szerződjön. Egyik sem volt egyszerű. Ugyanis Darvast régi színháza, a Madách Színház is visszaigényelte. Másrészt őt is a Madách Színházhoz húzta a szíve, odakötötték sikereinek emlékei, személyes kapcsolatai és az akkori Madáchnak nagy presztízse. Én ebben az erőfeszítésben természetesen híven szekundáltam Horvainak. Segítettem győzködni a színház vezetőségét, akiknek különféle szempontok és meggondolások csavargatták ide-oda a nyakát. (Nem Darvas képessége volt a vita tárgya, hiszen a főrendező, Várkonyi, éppen Darvas felfedezője volt.) Másfelől részt vettem egy beszélgetésben a pasaréti presszó sötét zugában, ahol Horvaival – minden önzésünket harcba vetve – megpróbáltuk meggyőzni Darvast, mennyivel hasznosabb neki, ha hozzánk jön. Végül a Madách Színház kapta a jogot, hogy válaszon Darvas és egy fiatal színésznő között. A Madách Színház lemondott Darvasról és a fiatal színésznőt választotta, így került Darvas hozzánk. (Időközben a fiatal színésznő is a Vigszínházhoz szerződött.) Itt aztán kialakulhatott – persze más művészekkel is – az a művészi egyetértés, amely több közös sikeren át végül az „Egy örült naplójá”-hoz vezetett, és amely – és ez minden személyes és személyekről szóló mondanivalóm lényege – egyedüli biztosítéka a jó színházi munkának. Ha nincs meg a törekvés, hogy a vezetők a színházuknak megkeressék azokat a művészeket, akikkel azonos nyelvet beszélnek, ha a színház nem az ilyeneknek spontán társulása, akkor hiába a jó személyes kapcsolatok, nehéz a színházaktól önálló arculatot, szárnyaló előretörést várni, és még jó, ha a színház nem merül el az ilyenkor előtérbe nyomuló fizetésekért és pozíciókért vagy személyi ügyekért folyó harcok bonyodalmaiban.

Mit értenek nálunk modern színjátszáson? Általában stilizálást. Modern nálunk a játék, ha a színpadon nem naturalisan mozognak, nem úgy, mint az emberek, hanem mint bábuk, bohócok, ilyen vagy olyan figurák. Nálunk mostanában például elszaporodtak a cirkuszi előadások, a bohócjátékok. Hogy Horvai Miskolcon az „Arturo Ui”-t cirkuszi produkcióként tálalta, még hagyján, ez a vásári felfogás Brecht eredeti ajánlata. De bohócok játszották Beckett „Godot”-ját, bohóccal Schisgal „Sze-relem, ó”-ját (már a címben cirkusziassítva a darabot). Az elmúlt két évtized modernebb színházi megszólalását Várkonyi remek „Tisztújítás”-előadásától számítjuk. Ez is stilizált előadás volt. De mi van, amikor nem stilizálunk? Akkor nem kell modernnek lennünk? A reális emberábrázolás színészi formája a régi naturalizmus marad?

HOGY JÁTSZANÁ GÉRARD PHILIFE?

1962-ben az Unesco színházi osztályának képviselőjében – úgy tudom, akkor első ízben – nálunk járt Monsieur Darcante. A Szovjetunió és a többi szocialista ország meglátogatása után érkezett hozzánk, jól ismervén természetesen a nagyvilág egész színjátszásának helyzetét. A vele való beszélgetés során feltettem neki a kérdést (akkor még magamnak személyesen nem volt módomban a világ színházaiban körülnézni): lát-e valami különbséget a nyugati és a kelet-európai színjátszás között. Azt felelte: ha politikai értelemben kérdezem, nem tud különbséget mondani; ha földrajzi értelemben, akkor úgy érzi, igen. Megmagyarázta, hogyan érti. A Rajnától keletre lát bizonyos különbséget a kétféle színjátszás között, például a nyugatnémet és szovjet színészek stílusa között közelebbi a rokonság, mint a nyugatnémet és mondjuk a francia színjátszás között. És természetesen – az ő tapasztalata szerint – a magyar színjátszás is ebbe, a földrajzilag keleti csoportba tartozik, sőt a skandináv színjátszásnak egy része is. És mi a különbség a kétfajta

szinjátszás között? – kérdeztem tovább. Hangsúlyozom – mondta –, hogy bár nekem ez a „kelet-európai” színjátszás egy kicsit régiesebbnek tűnik, a különbség nem színvonalbeli. Mindkét módon lehet nagyszerűen és lehet gyöngén játszani. Jó, jó – szívoskodtam –, de mi ennek a különbségnek a lényege? Kicsit gondolkodott, aztán azt felelte, hogy inkább megpróbálja egy példán megmagyarázni. A Szovjetunióban legutóbb látott egy mai szovjet darabot, a címére nem emlékszik. Megpróbálja egy jelenetét felidézni. A színpadon egy mai szovjet lakás nappali szobája, közepén asztal, körülötte székek. A szín üres. Jobbról, a bejárat felől belép egy középkorú férfi, és megáll az ajtóban. Fáradt, megviselt, látszik, hogy nem jó egészségi állapotban van. Az ajtóból körülnéz, mindent szemügyre vesz a szobában, nyilvánvaló, hogy most látja először a lakást. Aztán elindul befelé. Közben ismerkedik a bútorokkal, a berendezéssel. De rosszulléttel küzd. Szemmel látható, hogy a szívével van baj. Összeszedi magát, és mikor az asztal végéhez ér, megkerüli, nehezen odahúz magának egy széket leül, erőt vesz magán, és vár. Ez a jelenet. Nagyszerű színpadi produkció volt, mondta M. Darcante, egy kiváló színész nem mindennapi bravúra. Szinte klinikailag pontos rajza egy nem egészséges szív nehézségeinek és a lakással való ismerkedésnek. A néhány perces játék önmagában is lenyűgöző helyzetgyakorlat volt. Ha azonban arra gondolok – fűzte hozzá –, hogyan játszáná el ezt Gérard Philipe (Gérard Philipe akkor még élt, és M. Darcante benne látta a francia színjátszás igazi megtestesítőjét), egészen más kép áll előttem. Gérard Philipe-pel ez a jelenet úgy játszódna, hogy belép, a szeme sarkából egy pillantást vet a szobára, ezzel jelezve, hogy még nem járt itt, aztán odamegy az asztalhoz, ottfog egy széket és leül, a leülés pillanatában valami fájdalom rándulása fut át az arcán, egy pillanatra megdermed, aztán óvatosan leül, és vár. Az egész jelenet alig tart néhány másodpercig.

CSAK AMIT A KÖLTŐTŐL...

Világos volt, mit akar mondani. Mikor látta, hogy megértettem, ő tett fel kérdést: honnan van ez a különbség? Itt én már több információval tudtam szolgálni naturális drámai és irodalmi hagyományokról, de erről más alkalommal. Visszatérve a színészi játékra, az biztos, hogy az első játékmód több részletezésre ad alkalmat, a színész jobban kibonthatja és jobban megmutathatja a tehetségét. A közönség számára pedig az az előnye, hogy minden érthetőbb, mert ha gyengébb is a színész, a jelenet értelme akkor is világos lesz; három perc alatt a gyenge színész is el tudja magyarázni a jelenetet, ha nem is olyan színvonalon, mint a jó művész, de addig liheg, roskadozik, kap a szívéhez, míg egész biztos megértik, hogy ő nem egészséges. A másik fajta színjátszás igazában csak a jó színésznek kedvez. Akinek nem kellene percek, részletek sora, hogy egy helyzetet vagy egy jelenetet megelevenítsen, ha kell, villámgyorsan, pontosan vált, és egyetlen biztos eszközzel a jelenet lényegét mutatja fel. A közönség oldaláról pedig koncentráltabb figyelmet, nagyobb igényességet követel, olyan nézőt, aki a színésztől – mint kora költőjétől és zenésztől – nem szájbarágást, nem a szerepe kommentálását várja, hanem a lényeg megértését és felmutatását. A színész itt olyan, mint a jó sebész, aki nem vágja fel az egész hasat, hogy megtalálja azt a szervet, amelyet operálni akar, hanem pontosan oda és csak annyit vág, ahova és amennyire szükség van. Vagy hogy a mi mezeinkén kézenfekvőbb analógiát mondjak: itt nem az a jó csatár, akinek nyolc gólhelyzetre van szüksége, hogy egyet berúgjon.

Darvas Ivánban én olyan színészt ismertem meg, aki erre az utóbbi játéktípusra alkalmas.

Nos, ők ketten, Horvai és Darvas valósították meg színpadon az „Egy órült naplójá”-t. És én itt akár le is tehetném a tollat. Hiszen írással a kész előadást felidézni alig lehetséges. Van ugyan néhány nálam fiatalabb kritikus kollégám, akik irigylésre méltóan jól értik egy-egy előadás vagy alakítás hangulatának felidézését, néha e téren egész stílusbravúrra képesek. Attól tartok, nekem ez nem sikerülne, meg aztán nem is ez a feladatom. A darabot azóta kiadták, ott az olvasó megtalálja a

darab szövegéhez mellékelten az előadás fotóit, hogy segítsenek felidézni vagy elképzelni a térbeli látványt, mindenek előtt pedig Horvai István rendezői megjegyzéseit, amelyek mozgó valósággá lendíthetik az álló képsorokat. Végül pedig manapság, mikor annyi tizezer méternyi filmet elfotografálnak néha semmire, majd csak akad valahol a magyar művelődés valamelyik anyagraktárában néhány ezer méter film, hogy ezt az előadást megőrizze. Én meg még hadd szólhassak néhány szót az előadást megelőző próbákról.

DERŰS POPRISCSIN

Tanulságos volt látni a két művész harmonikus munkáját. Nekem sikerült ugyan egy nyelvet beszélni velük, elsősorban a közös igényeken keresztül, meg úgy, hogy mindhárman olyanoknak bizonyultunk, akik szeretik tudni, mit miért csinálnak, de ők, ők egymás közt saját anyanyelvükön beszéltek. Pedig Horvai – saját szavai szerint is – kezdetben nem is érezte olyan mélyről a darabot, mint magam, vagy mint már az első olvasás után Darvas. Ő először Párizsban látta, és ott inkább csak az pezsdítette fel, hogy milyen izgalmas előadást lehetne ebből odahaza csinálni. Igaz, kezdetben a színház nem is őt jelölte ki a darab rendezőjéül, ezért Horvai csak az első elemzéssel szállt le a darab mélységeibe. De akkor már biztosak lehettünk benne, hogy a budapesti előadás egész alaphangjában különbözni fog a párizsitól. Bennem is, Darvasban is más kép élt Popriscsinről, mint az előadásról szóló képek és beszámolók és Horvai leírása szerint Coggióé, aki Párizsban játszotta. A franciák ugyanis azon, hogy „oroszos”, általában valami sötétebbet, ijeszetőbbet értenek. Egy időben az európai színpadokon erre a szóra mindent az „Éjjeli menedékhely” vagy Dosztojevszkij démoni, sötét, zord világa burkolt be. Sztanyiszlavszkij emlékezik meg róla az életrajzában, hogy hogyan lett divat, sőt modorosság az európai színpadokon az „oroszos” sötétség egyik rendezésének egy kínjában született kényszermegoldása nyomán. Ha talán a magyarázat nem is ilyen szimpla, magam is emlékszem például a „Bűn és bűnhődés” francia filmváltozatára, amelyben Raszkolnyikovot Pierre Blanchard, Porfirijt, a vizsgálóbíró Harry Baur játszotta. Pierre Blanchard az eleve elrendelt végzet levegőjébe vonta be a diákot, Harry Baur pedig egy harmincöt éves, örökmozgó, folyton beszélő, fiatal gömböc helyett – amilyennek Dosztojevszkij leírja –, egy idős, súlyos, szemüvege mögül éles, rövid mondatokat lövellő, démoni hatású vizsgálóbíró alakított. Persze mindketten igen magas művészi szinten. Darvas azt mondja, ő már az én szövegemben érezte a derűt, és érezte a gyengédséget Popriscsin figurája iránt. Horvai rendezői koncepciójában azonban – ő látta közülünk egyedül a párizsi előadást – ez a különbség az első perctől kezdve nagyon tudatos volt. Ő nem egy eleve boldogtalan Popriscsint akart színpadra vinni, hanem egy eleve boldogságra született, egy derűs, léletszerető Popriscsint, nem adva ezzel kibúvót azoknak, akik felelősek az emberért, azzal, hogy a tragédiának szubjektív oka van, az ember természeténél fogva nem való a boldogságra. Ebben is teljesen összetalálkoztak Darvassal. Ezzel persze az előadás nemcsak a franciáktól vitte távolabb Gogolt, de sajátos módon bizonyos orosz felfogásoktól is. A forradalmi kritikusok egy része megróttá Gogolt, hogy pétérvári novelláinak „hősei”, a kishivatalnok Basmaskinok iránt túl sok együttérzést tanúsít. És ezzel egyes mai Gogol-magyarázók is egyetértenek. Mindenesetre Horvai koncepciója példás megvalósítót talált Darvasban, akinek alakításában a közönség szívébe zárta Popriscsint.

TESTRE SZABVA

Ha most azt írnám, hogy Horvai egyébként is igyekezett a színpadi Popriscsint Darvas testéhez igazítani, Darvas biztos álmélkodva olvasná. Hogyhogy hozzám igazítani? Hát nem én vagyok Popriscsin! Való igaz, Horvai is, Darvas is csak úgy ontották a próbákon az egymásnak rímelő popriscsini élményeiket szinte gyerek-

koruktól kezdve. Darvas még a próbák kezdetén egyszer arról beszélt nekem, hogy milyen élvezet lesz számára visszabújni Popriscsin bőrébe. Hogyhogy vissza? A színésznek, magyarázta, mindig nagy öröm, ha visszamenekülhet a színpadon azokba a hitványságaiba, amelyeket a hétköznapi életében, néha nagy erőfeszítéssel eltakar, mert a világban ugye mégiscsak a legjobb oldaláról illik az embernek mutatkoznia. Különösen színésznek. Az ember ugye a valóságos életében is gyenge és hitvány, de ott azt igyekszik leplezni. Ezért olyan öröm visszabújni egy ilyen Popriscsinbe. „Mert azt aztán igazán nem tagadhatod, hogy Popriscsin én vagyok. Mit gondolsz, mért nem engedek hozzá maszkot csinálni? Mert én vagyok az, így, ahogy látsz. Nem én vagyok a sorsom áldozata és nem én rontom el a sorsomat? Nem én menekülök a szerepekbe a képtelenségek elől? Nem én vagyok az, akit örültek tartanak, holott tudom, hogy ők az örültek? Nem nekem kellene a spanyol királynak lennem? Sőt, tulajdonképpen nem én vagyok a spanyol király?”

Valóban, Horvai nagyon is tudatosan épített Darvas személyes képességeire. Darvas sokoldalú színész, sokirányú képességekkel; és ezt a rendezők máskor is kiaknázták. Várkonyi például a Csurka-vígjáték, „Az idő vasfoga” rendezésében a harmadik felvonás elejére beíratott egy jelenetet, amely vígjátékilag kamatoztatta Darvas bravúros nyelvtudását. Darvas azonban rajzol és fest is. Ezért írtam át Horvai javaslata alapján a második rész egész elejét. Így került bele a darabba Popriscsin összecsapása a magnóval (saját korábbi gondolataival), majd az elgurult faszénderabka nyomán a rajzolás és a Szégyen!-jelenetet. Ez a Horvai iniciálta jelenet-sor olyan jellegzetes meghatározó elemévé lett az előadásnak, mint mondjuk Piscator „Háború és béke”-előadásának a bábokkal lejátszott csata. És itt a Darvas rajzkészsége által életre hívott színpadi cselekvés nem egyszerűen szellemes illusztráció lett, mint mondjuk „Az idő vasfoga”-ban az idegen nyelvek említett használata, itt ez a rajzolás bevezetett a dráma mélyebb emberi, pszichológiai rétegeibe. Mert itt a rajzok nem csupán drámaian megelevenítették Popriscsin környezetét, a rajzokon Darvas nemegyszer nem is a látott képeket rajzolta, hanem a róluk a tudattalanjában lapangó érzelmeit vetítette ki. Sophie-nak például nem azt a légies, romantikus, konvencionális úrikisasszony-képét festi, amelyet szavaiban leír, hanem azokat a merő hús, már-már ordináre combokat, amelyek a légies portré mögött feszítették.

„ALFONZ”

Már beszéltem róla, hogy Darvas mint Popriscsin teljesen reális világban élt, fantáziájában egész környezetét megelevenítette. A próbákon egyetlen alkalommal éreztem csak, hogy valahogy a saját képzeletével nem boldogul, illetve az nem elégíti ki. Egyik próba után hozzám fordult, hogy szeretné látni, vajon miféle darabot nézhetett Popriscsin a színházban. „Minek?” kérdeztem. „Tudja isten, jó volna valahogy eljátszani.” Én megérezttem, hogy ő nem is egyszerűen a darabra kíváncsi, hanem hogy az hogyan tükröződik Popriscsin agyában. Másnap behoztam a jelenetet és felolvastam. Összecsókolt örömeiben. „Ráismert”, hogy ilyen darabot látott, sőt, hogy ilyet szeretne vagy tudna írni. Mikor a képzelt darabbeli főhős nevét („Alfonz”) vagy az olyan mondatot, hogy „Magának az asszonyok csak szőnyeg, amelyen tapos” meghallotta, felkiáltott a gyönyörűségtől, és én is nagyon örültem, megerősödvé abban a szilárd hitemben, hogy színházat valójában nem összetákol, véletlenek által összehordott társulatban, nem is személyes barátság elnéző hangulatában, hanem egymást értő, egymáshoz illő művészek együttesében érdemes és szabad csinálni. Persze ahol színházon értelmes művészetre való törekvést értünk. Akkor ez az összeállítás egyáltalán nem jelent viták nélküli idillt. Még ebben az esetben sem, ahol Horvai és Darvas példátlan harmóniában dolgoztak. A különbségek nemcsak abban jelentkeztek, hogy „Te, én ezt így nem érzem, hadd próbáljam meg úgy.” „Jó, hát akkor próbáljuk meg.” És aztán a rendező dönt így vagy úgy, hanem tudomásom szerint az előadás utolsó pillanatának megítélésében, mikor Darvas nyílt színen lekapja fejéről az elmeagyógyintézeti maszkot, a mai napig nincs köztük egyetértés. De nem

ez a fontos olyankor, mikor a színész a rendező egész szemléleti módjával egyetért, és – mint ebben az esetben is – egyetért a rendezővel a darab szeretetében, a szerep értelmezésében és az egész előadás rendezői felfogásában. Popriscsin alakjáról Horvai felfogásában már beszéltem, az előadáshoz pedig hadd tegyem hozzá, hogy Horvai egy pillanattal sem kívánta titkolni, hogy rólunk, mindannyiunkról, mai emberekről van szó, ezért nem akarta a nézőt Popriscsintól „elidegeníteni”, de nem külsőségekkel akarta aktualizálni. Ezért meghagyta a történelmi keretet, de nem tette idézőjelbe, és nem is historizált, hogy az egész drámát ne porosítsa mintegy „végzett múlttá”. Hogy Darvas mennyire egyetértett velem, azt az az apróság is tanúsítja, hogy éppen az ő kérésére cseréltem ki a darabban szereplő hivatali rangokat – nem maiakra, hanem olyanokra, amelyek nem hatnak olyan idegenül, hogy ne mondjam egzotikusan.

MITŐL NEM HULL SZÉT?

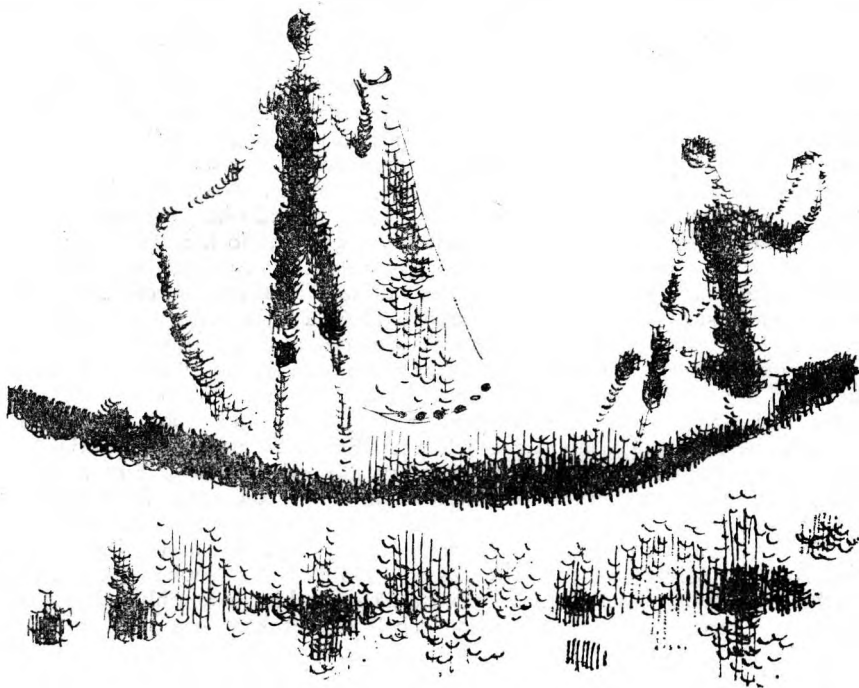
Magam a próba folyamán a színészi és rendezői részletkérdésekbe csak elvétve és csak annyira szóltam bele, amennyire egy ilyen baráti együttműködésben ezt kölcsönösen elvárják. Ilyen jelentősnek érzett produkciónál minden megoldás a felelős művészek rendező, színész, tervező néha gyötrelmes éjszakai gondjainak eredménye. Nem annyira beszélni tehát az ember, mint inkább hozzájárulni, és persze ezt megtettem itt is, meg a díszlet és a színpadi berendezés megbeszélésekor is. Egyetlenegy esetben szóltam bele nagyon élesen, majdnem diktatori módon, de mindenesetre agresszívan „letiltva” a rendező és a színész által választott, sőt nagyon szeretett megoldást. Hadd mondhassan ezt el. Vannak legjobb színészeink között olyanok, akiknek mesterségük követelménye fontosabb testi épségüknél vagy – ki merem mondani, akár elhiszik nekem akár nem – életüknél. Láttam már Latinovitsot is kockára tenni önmagát, és a nemes szívé, de sajnos beteg szívé Pálos György is, ha az orvosi lelkiismeret és a szerető gondoskodás nem tiltja tőle, hajlandó lett volna inkább bármelyik pillanatban nyílt színen meghalni, mint színpad nélkül egészségesen élni. Darvas is ezek közé a színészek közé tartozik. A „Közjáték Vichyben” után a színház új tagjaként még el sem kezdte a munkáját a Vigszínházban, már ott ülhettünk kórházi ágya mellett, mert az iskola-tévé orosz leckéjének felvételekor a Keleti pályaudvaron maga vezette a motoros targoncát, amely befordult a sínek közé, és összetörte Darvas gerincét. Két év múlva a Vigszínházban a „Cyrano”-t próbálta. A „holdbeli ember” éjszakai jelenetében a darab szerint egy kőfalról ugrik Guiche gróf lába elé. A rendező, Egri István hiába győzködött, hogy egy székről ugorjon egy gumiszőnyegre, ő csak a falról volt hajlandó ugrani. El is törte a lábát. És elkövetkezett az a fantasztikus különlegesség – nem hiszem, hogy sok példa volna rá a színház történetében –, hogy esténként törött, vastagon begipszelt lábbal is tovább játszotta a repertoáron futó két nagy szerepét. Ehhez persze szükség volt arra a véletlenre, hogy az egyik darab Tennessee Williams „Macska a forró tetőn”-je volt, amelyben a törött, begipszelt lábú Bricket játszott, a másik Thurzó Gábor „Az ördög ügyvédje”, amelyben az aggastyán, hajlott hátú, bottal is nehezen járó, földig érő reverendájú püspök volt. És szükség volt egy olyan kötelességtudó színészre, mint Darvas Iván. Nos, ezek után az „Egy örült naplója” elmeegógyintézeti jelenetében a lelkesedésükben határt nem ismerő rendező és színész az utolsó próbákon Popriscsin számára egy olyan bukencet, nem is bukencet, hanem az ágyon keresztül vetett nyaktörő szaltót találtak ki, hogy az valóban hátborzongató sokkhatást idézett elő a nézőben. Bennem is! A főpróbán tiltakoztam a szaltó ellen. Visszacsempészték. Akkora patáliát csaptam, hogy a premiér után elhagyták. Ettől az egyetlen mozzanattól eltekintve az előadás – ideértve a frissességét és rögtönzésnek, most születettnek ható ízeit is – pontosan ugyanolyan, mint a bemutatón. Mielőtt ehhez az íráshoz hozzákezdtem, újra megnéztem az évek óta futó előadást. Külön tanulmányt érdemelne, hogy általában mi tart meg egy előadást hosszú sorozat után is szilárdnak és frissnek. Itt igen sok szub-

jektív, tehát a színészek egyéniségében rejlő tényezőt is fel lehetne sorolni, de az én tapasztalatom szerint és tapasztalataimon alapuló legmélyebb meggyőződésem szerint a legfontosabb tényezője annak, hogy egy produkció hosszú sorozat után se hulljon szét, az előadás szilárd, nagyon tudatos rendezői megalapozottsága.

A MODOR ÉLETVESZÉLYE

Jó néhány esztendővel korábban Darvas Iván egyes alakításaiban, egyes mozzanatoknál, hanghordozásán, mozdulatain bizonyos modorosság kezdett mutatkozni. Ez más jelentős művészeknél is megfigyelhető volt vagy megfigyelhető. Horvai, mikor Darvasnak a Vígszínházhoz való szerződtetéséért fáradt, egyszer aggódva jegyezte meg, hogy majd le kell rakatni vele néhány ráragadt modorosságot. És itt elérkeztem minden nagy művész egyik legfájdalmasabb problémájához. A „Bölcsek a fán” Katona József színházbeli bemutatójának bankettjén az egyik főszerepet játszó fiatal színész nő mellett ültem. Fáradt volt még a sikertől – azt hiszem, a színészt semmi sem fárasztja ki úgy, mint a siker – örült a gratulációknak, különösen azoknak, amiket a színház vezetőitől kapott, de keserűen fűzte hozzá, hogy őt minden szerepe után újra felfedezik, hogy ő milyen szerencsétlen, mert neki minden új szerepben meg kell vívnia tehetsége igazolásáért, minden szerepében újra és újra bizonyítani kell. Álmélkodva néztem rá. Hogyan? Hát talán azt képzelem, hogy lesz a pályafutásának egyetlen pillanata, amikor úgy mehet ki a színpadra, hogy ő már átugrotta az árkot, neki már nem kell újra bizonyítani? Ilyen téves elképzeléssel nem élhet művész, sem színész, sem festő, sem író. Állandó nyomasztó erőfeszítés, hogy újat, friset adni, ez teszi ezt a hivatást ilyen lelket, testet emésztővé. Egyszer Illyés Gyula megkérdezte tőlem, hogy láttam-e jeles művészüket új, klasszikus szerepében. „Biztos nagyon jó, nem nézem meg” feleltem. Illyés kicsit hallgatott, aztán azt mondta: „Rettenetes. Micsoda kegyetlenség!” Nem kérdeztem meg tőle, mire értette a kegyetlenséget. Az én beszédemre-e vagy a szavak mögötti igazságra. Mert az igazság az – és Illyés tudja jól, mert őt is ez a törvény vezérli –, hogy itt, a művészetben a készből élni egy percig sem lehet. Egy művész életében általában három periódus van. Az első szakasz, mikor a tehetség még csak önmagában jelentkezik, pőrén, még nincsenek meg a kifejezéshez a szükséges eszközei. Ez a pillanat, mikor fiatal színészt látunk, akiből perzsel a tehetség szenvedélye, igazsága, hitele, szinte csak maga a tehetség játszik, úgyszólván még nincs is mivel. (Nagy baj, ha valaki megreked ezen a fokon. Van rá példa.) A következő periódusban a nagy tehetség sok fáradtsággal megkeresi az eszközeit, és dús, egyre gazdagabb kincstárát gyűjt belőlük. Ennek a csúcán a színész vagy színész nő egy helyzetet, egy indulatot, egy jellemet, egy törekvést el tud játszani, ha kell, az arcával, az odaállásával, a csuklója tartásával, a hangja megtörésével, talán még a könyökével és a haja szálával, és mindegyeszerre is. És aztán következik a harmadik szakasz, amit én úgy hívok magamban, hogy a művész klasszikus periódusa. Ekkor a színésznek (vagy költőnek vagy szobrásznak) már nincs szüksége rá, hogy egész kincstárát naponta a néző elé szórja. Már nem azt élvezzi, hogy milyen sokféleképpen fejezi ki önmagát, hogy akár háttal állva, a nyakszirtjével is el tudja játszani a jelenetet. Ekkor már nem mutogatja az eszközei halmazát: egyszerűsödik. Már tudja, hogy a kevesebb több. Egy pillanat vagy egy helyzet eljátszásához nincs szüksége megannyi kifejezésre. Kiválasztja azt az egyet, a leglényegesebbet, a mindent elmondót, pontosan, valóban lenyűgöző biztonsággal. Ez a legnagyobb nagyság. Láttam például Bulla Elma mindkét Johannáját. Az 1936-osat is a Belvárosi Színházban, és az 1955-ösöt is a Néphadsereg Színházban. Mind a kettőben nagyon tetszett. De a másodikban sokkal nagyobb volt. A belvárosi előadásában – most nem szólok a rendezésbeli eltérésekről – a színész nő Johannát rengeteg oldaláról, nagyon sok részlettel, gazdag színészi invencióval jellemezte. A második előadásban már csak a konfliktus felől jellemezte, és bár sokkal nagyobb színházépületben – sokkal kevesebb arckifejezéssel, sokkal kevesebb mozgással, de megrendítő pontossággal és biztonsággal. Szerencsémre nem is egy igen nagy színész-

egyéniségünk ilyen irányú fejlődését volt lehetőségem egész közről megfigyelni. Például Ruttkai Évát. Néha azonban – és ez a tragikus – elkövetkezik vagy elkövetkezhetik a nagy művésznek egy negyedik periódusa: a modorosság. Ez akkor áll elő, mikor a színész jól ismervén saját erejét, egyénisége és hatása titkait, pontosan tudja, hogy egy adott feladathoz melyik az a legbiztosabb bevált eszköz, amellyel feltétlenül célhoz ér. És ahelyett, hogy újat próbálna keresni, ezt vagy ezeket veszi elő. Ha nem akarja itt végezni – s melyikünk ne tudna felsorolni néhány ilyen sorsra jutott nagy színészünket akár az élők közül? – mindennap, minden új szerepben szívszorongva keresve hozzá az eszközöket, újra és újra bizonyítani kell. Az „Egy örült naplója” színészi alakításán semmiféle nyomát nem lehet felfedezni a modorosságnak. Ha a színészt kérdezem, azt feleli: ennek a magyarázata a színésznek önmaga iránt támasztott igényességén, a szakadatlan önvizsgálaton túl az, hogy olyan magas színvonalú, új feladatokat kapjon, amelyekben ne legyen lehetősége bevált eszközöket alkalmazni, elfásulni, élő halottként tölteni az időt, önmagát ismételni, élmény nélkül tengődni a színházban. Önök azt hiszik, hogy én Darvas Ivánról beszélek? Nem, én magunkról beszélek, a magyar színházról, rólunk, a magyar közönségről. Színházi világunk és mi magunk, a közönség, hajlamosak vagyunk rá, hogy mindig a megszokott utat járva, az ismertet ismertetve, a hallottat hallgatva, elfásuljunk, elsekélyesedjünk és beletörődjünk színházi munkánk és nézőtéri gondolkodásunk ellaposodásába. Az ilyen izgalmas, ha úgy tetszik rendhagyó produciók, mint az „Egy örült naplója”, arra is kellene, hogy ebből a színházat és a közönséget kirázza. Ezért aztán nemcsak azoknak a művészeknek jár a méltatás, akik ezt a produciókat létrehozták, de tisztelet annak a közönségnek, amely sikerre vitte, és amely még ma sem engedi át a feledésnek.

Gitár-szóló

*Magasságos délután ez,
kékje halmoz fényeket –
valójában kicsi, satnya,
aj! de fojtón alacsonyka,
maga nélkül . . . nélküled.*

*Most éppen a tengert nézem,
óriási, eleven –
mégis icipici tenger,
aj! milyen szegényke tenger,
maga nélkül . . . nélkülem.*

*Most éppen a holdat nézem,
hogy szikrázók, hogy ragyog –
mégis homályosnak látom,
aj! görnyed, fogy, mint az álom,
mert párom nélkül vagyok.*

Magányos pálma

*Kertem fája, kerti pálma,
kelt magába,
anélkül hogy láttam volna,
nőtt magába,
a hold és a nap alatt
él magába.*

*Sudár törzsű, erős testű
karcsu pálma,
bekerített kicsi kertben
nagy magánya,
alkony óre, álmodik
egymagába.*

*Magasságba ring az álma,
karcsu pálma,
nézd, szabadon leng a szélben
szép magánya,
földtől, tőtől szabadulva
száll magánya,
felhők, csillagok vadásza,
karcsu pálma,
karcsu pálma,
pálma.*

Hóesés

(PÁRIZS)

*Ahogy a hó kinn megered,
benn telehullja szívemet.
(Verlaine – és tél az ősz helyett?)
Rád emlékszem – már nélküled.*

*Mért telesírni a papírt,
azért, ki nem sír, sose sirt?
Írtam ilyet? fogott radírt.
Gyúltam? eltűjt, tüzet se bírt.*

*Essék a hó tél estelén,
ezért még nem busul Guillén,
se annak elmenetelén,
ki nem hal párban, te meg én.*

*Irodalom – realitás?
fenét! nulla, nimolítás.
S a városban a havazás?
végülis ez a veritás.*

WEÖRES SÁNDOR fordításai

TÁVOLBA FUTÓ UTAK

– *Mai finn líra* –

Úgy tűnik, mintha könyvkiadásunk lassan-lassan közelítene afelé, hogy a finn irodalommal jelentőségének megfelelően foglalkozzék. Pontosabban szólva csak a finn szépprózával: verseskötet ugyanis (Képes Géza antológiája) 1959-ben jelent meg Magyarországon legutóbb. És mivel folyóirataink – a Napjaink Híd-rovatának megszűnése óta – szinte véletlenszerűen és igen mértéktartóan nyúlnak a finn lírához, pillanatnyilag ez a most megjelent könyvecske az egyetlen igazán hozzáférhető forrás azoknak, akik szeretnének bepillantani az élő, most alkotó finn költők világába. Mégpedig jó forrás; s ez a verseket válogató és fordító *Jávorszky Béla* érdeme.

A finn irodalomtörténészek két csoportba szokták osztani a kötetben szereplő költőket: az 50-es, ill. 60-as nemzedékre aszerint, hogy melyik évtizedben bontakozott ki költői tevékenységük. Az előbbieket valójában a háború utáni években indulnak, s ők csinálják meg – vagy inkább ők teljesítik ki – az első igazi modern forradalmat a finn költészetben. Ekkor történik meg a végleges szakítás a Kalevala bevilágította-beárnyékolta XIX. századukkal. A szabadvers általuk válik a finn líra azóta szinte egyeduralgató formájává, s közülük kerülnek ki annak az epigrammatikus tömörségű, de nem elsősorban az értelemre ható, hanem hangulatot, életérzést megsejtető rövid műformának a megteremtői, amely – tárgyiasabb változatban – szintén tovább él a 60-asoknál. És bár a finn lírát korábban se jellemezte a szikrázóan erőteljes hang, a sodró lendület, a háború utáni – s persze főleg a háború miatti – csendes, kissé rezignált, hangvétel és kiábrándult szemlélet mégis feltűnő. A nemzedék eszmei szülője Aila *Meriluoto*, formai tekintetben azonban erősebben hatott rájuk a nála idősebb Viljo *Kajava* s az 1969-ben elhunyt Jarno Pennanen, aki így e kötetben nem is szerepel. Föltétlenül jó szerkesztési elv tehát, hogy Jávorszky kettejükkel indítja a könyvet, helyes lett volna azonban, ha Meriluoto versei közé fölvette volna a nemzedék életérzését előszó és reprezentánsan megfogalmazó *Köistent* is.

A 60-asok – vezéregyéniségük, Pentti *Saarikoski* vezeti be őket a kötetben – programszerűen hangoztatják elődeiktől való különbözőségüket, s valóban nyersebbek, politikusabbak, városibbak is náluk; legtöbbjükre hat a részben svéd közvetítéssel érkező ún. „új egyszerűség” is. Élet- és világszemléletük bizonyos pontjaiban azonban letagadhatatlanul kötődnek hozzájuk, s talán épp ezek a pontok azok a már említett formai jegyeken kívül, amelyeknek alapján a mai finn líráról mint egységről beszélhetünk. Saarikoski fogalmazza meg legfrappánsabban mindannyiuk nagy kérdését:

„*hát mért a költő dolga
hogy Simon szavaival
formát adjon a formátlannak
miért éppen a költő legyen ennyire elesett?*”

Lehetetlennek érzik a költő dolgát, mert szerintük a világ megmagyarázhatatlan, kezelhetetlen, formálhatatlan, sőt talán abszurd is. Ezért beszélnek bizonyos szkepszissel az élet egészéről. A fiatalabbak relativizmusa tárgyilagos, az idősebbek inkább rezignáltan írnak. *Kajava* így:

„*Mily szerencse, hogy senki sem tudja
elmondani, mi az élet.
mert hogyha volna, házadból többé
nem gomolyogna a főtt burgonya edes illata,
nem venné ki autódból az asszony
a másik gyereked*” . . .

Mannerkorpi pedig fáradt, lemondó belenyugvással veszi tudomásul az emberi törekvés értelmetlen, hiábavaló voltát. (*Busz*) S ha nem is mindegyiküknél egy-egy versben summázva találjuk meg ezt a véleményét vagy érzését, de legtöbbjük sok versén áthullámszik a Szabó Lőrinc *Különbékéjére* emlékeztető hangulat. Meglepően sok a magányról, az elidegenültségről tanúszkodó panasz, sőt néha már a panaszon túli állapotra mutatnak a versek, amikor az ember „csalás nélkül, könnyedén” próbál szétnézni. (*Anhava* utolsó versei)

Mindez persze nem ismeretlen előttünk sem. Tudjuk: *kordivat* és *kortünet* a kiábrándultság, a kötetből pedig az is kitészik, hogy az ezt terjesztő nyugat-európai irodalom közvetlenebb és erősebb hatással van Finnországra, mint ránk. Nyilván ez erősíti föl a költők idegenség-érzését, meg persze az, hogy a finn lírának nincs olyan közéleti-politikus hagyománya, mint a hazainak, s ezért nincs olyan cselekvési területe sem. Az 50-esek szinte teljesen ki-

vül maradnak a politikán, ha pedig mégis szóba hozzák, azért teszik, hogy család és csalóka voltát leleplezvéen félrevonulásukat indokolják.

„Most, hogy a császárról beszélek, látod őt, látod a császárt . . .

. . . ha behunyod szemed, nyári palotájában látod a császárt . . .

. . . ha kinyitod szemed: porrá omlik széj-jel az egész.” – írja Paavo Haavikko.

A fiatalabbak már programszerűen politizálnak ugyan verseikben, még hozzá a baloldal képviselőiben (*Saarikoski, Rossi, Sinkkosen*), ez azonban nem a mi fogalmaink szerinti politikai-közéleti líra, s a lemondó hangot is csak részben tudja föloldani. Indulataik, haragjuk alig-alig jut felszínre – pontosabban szólva mire felszínre jut, keserű iróniává vagy csúfolódássá válik. Hogy azonban a társadalom ügyeire mégis fogódzót ad nekik, azt azok a verseik bizonyítják, amelyekben visszanyúlnak a finn forradalmi hagyományokhoz, vagy épp hangot adnak – főként Saarikoski – a Szovjetunió iránt érzett rokonszenvüknek.

A kötet (és egyben a finn líra) érdekessége mármost az, hogy sok keserű, lemondó, kiábrándult megállapítás és vers ellenére sem pesszimista könyv ez, főleg pedig nem enervált és talajtalan intellektüelek divatos világundorának gyűjteménye. Nem az, mert e költők mégiscsak hisznek kétféle kapcsolatban: két ember kapcsolatában a szerelemben meg az ember és a természet kapcsolatában.

A kötet szerelmes versei módszerbeli, formai szempontból is különböznek a többitől. Mérsékeltőbb bennük a szürrealista hatás, jóval kevesebb a groteszkuság, s a keresett köznapiság szinte teljesen hiányzik belőlük. Felcsillan viszont bennük a finn népköltészet képvilágának több eleme, sőt muzsikája is. (*Manner: Gyere el, Nummi: Suttogás*). Még az egyébként nyers, prózai *Rossi* is olyan érzelmgazdagsággal, gyermeki örömmel tud vallani, játszani, mint néha József Attila. Erotikája már-már weöresi finomságú. (*Most alszol.*) A 26 éves Jarkko *Laine* pedig talán a legpregnansabban mutatja meg, hogyan lehet a kalevalai örökségű párhuzamokkal a meghökkentően nyers, szinte brutális soro-

kat modern vallomássá szelidíteni (*Szerelmes vers 1966 nyarán*).

Még szorosabban fűzi e mai költőket az egész finn irodalom hagyományaihoz a természet szerepe, jelenléte verseikben. S nem díszként, nem költői segédanyagként van itt jelen a természet, hanem életanyagként. Az 50-eseknél kimondottan belőle nő ki vagy épp beléje nő a vers. A városi kötődésű fiatalok nyers sorai közé pedig úgy tör föl, mint a fű a beton közeiben, mert ők is magukban hordozzák ezt a nem általánosságban értendő, hanem minden elemében *finn* természetet, tájat. Megint Saarikoskit szólaltatom meg mindannyiuk nevében, aki a bennük élő és verseiket átésző természetigényt vallomássá fogalmazza egyik verse végén:

„mennyire szeretlek, udvarokba bekúszó hajnali derengés.”

Ezért válaszolnám neki egyik verscímének kérdésére (*Mi tart még itt a földön?*): az tart itt, hogy belőle vagy, mint az erdő, a tenger meg a „hangtalan és szép állatok”. S ezt válaszolnám persze a korábban idézett kiábrándultaknak is.

Könyve rövid, de az életrajzi jegyzetekkel együtt igen világosan eligazító utószavában Jávorszky azt írja, hogy nem törekedett a teljességre. Am az eddig elmondottak is bizonyítják talán, hogy mégis sokszínű képet sikerült adnia a kortárs finn költészetről. Sőt az igen szűk keretek ellenére még néhány költőről is: elsősorban a kiemelten kezelt Haavikkoról és Saarikoskiról. De a jó szemmel kiválasztott versek segítségével Kajava, Holappa, Rossi, Nieminen és Laine arcéle is kibontakozik előttünk.

A fordítások jó színvonalúak; Jávorszky jól alkalmazkodik a miénktől eltérő verseléshez, az „új egyszerűség” költőietlennek ható megfogalmazásaihoz: nem „költőiesíti” őket. Kétségtelen azonban, hogy a „versszerűbb” költeményekből alkot könyvnyelben s teljesebben magyar műveket. Saarikoski kivétel: az ő verseinek köznapisága is remekül érvényesül a fordításokban. Értékes munkájával Jávorszky kitűnő folytatója lett annak a munkának, amelyet Képes Géza a finn líra múltjának (s részben jelenének) megismertetéséért végzett és végez ma is.

SZOPORI N. LAJOS

Tamás Menyhért:

SZÖVETSÉGBEN A FÁKKAL

Tamás Menyhért kötetének az elemzését a címmel érdemes kezdeni. A címadó vers tanúsága szerint a fák a magasság és mélység közti kapcsolat, a hűség jelképei. Az elmúlt évtized magyar lírájában, elsősorban induló költőknél érdekes előtörténete van e szimbólumnak, s úgyszintén kötet címbe foglalva (ha nem is mindig a „fa” jelkép felhasználásával). Buda Ferenc első könyvének címe *Füvek példája* volt, Bertók Lászlóé *Fák felvonulása*. Nem véletlen, hogy a falusi élményekkel terhes, a kiszakadás veszélyével küzdő költők indulnak a természet konok újrafeltámadásának, ösztönös hitének sugallatával a pályának.

De hozhatjuk a példát korábról is, az előző nemzedék hasonló indulatot hordozó képeit. Gondoljunk csak Simon István és Juhász Ferenc seregelő kukoricáira, megkapaszkodó, védekező krumplivirágára – mind, mind a helytállás jelképei.

Tamás Menyhért kötetét hét ciklusra tagolódik. Ezek közül az első három nem mutat határozott acélt, szolid, szelíd versek sorakoznak bennük. Valamennyire jellemző egy leíró, elbeszélő szemlélet és képiségre törekvés. A népköltészet, amely következő ciklusokban megújító erővel jelenik meg, itt csak nyomelemeiben fedezhető fel (a népköltészet kedvelt számain tartalmazó képekben: kilenc-bánat, kilenc dühű, hét-tüzet stb.).

Költői tájékozódását – ajánlásokban is feltüntetve – Nagy László, Szabó Lőrinc, s majdan a következő ciklus (*Ezért küldettünk forrásainkhoz*) utolsó verséből kielemezhetően Illyés Gyula neve jelzi.

A kötet merőben más, legemlékezetesebb része a *Beszegzett ég alatt* ciklussal kezdődik. A természettel szoros összhangban felnőtt költőnél egy újabb élmény szép metaforája a beszegzett ég. Az ég, mint az embert irányító hatalmak látható megtestesítője, az emberi kedélyt befolyásoló elem, nagyon régóta bevonult a költészetbe. Tamás Menyhértnél is előfordul a motívum korábban is: a *Már mindennap* c. versben „kitakart arcú ég” formában. A „beszegzett” ég a reménytelenséget, az üldözöttséget, a kiúttalanságot jelenti. A ciklus a bukovinai székelyek második földönfutásának állít emléket, a gyerekkor kitörölhetetlen

emlékeit megidézve, de a hazátlanság bánatával egyetemesebb gondolatok felé törve. Ezekben a versekben már balladás építkezés és költői technika érvényesül. A szereplők a székely népnyelv fordulataival, tájnyelvi kiejtéssel szólalnak meg („ettől vált a szüvünk / kéntől viselössé”).

Ez a költői ér szélesedik ki a következő, a *Tegnap-szépen, holnap-szebben* című ciklusban, pontosabban ezen belül a *Versek édesanyám, Kiss Emerencia sosemvolt kapcsolatos könyvéből* c. versfüzérben. A döntő különbség, hogy formailag még tökéletesebben.

Az előző ciklus a gyerekkor sarkalatos élményét fogalmazta meg – ebben a ciklusban ugyanehhez a témához nyúl, de másként: édesanyja, az egyszerű székely aszszony lírai, fiktív naplóját megteremtve. S ezzel Tamás Menyhért költői eszközeiben, formailag érdekes módon kapcsolódik ahhoz a láncolathoz, amelyet az elmúlt években figyelhattunk meg a magyar lírában. Ez pedig a kreatív, az álruhát öltő, a rejtőző lírai személyiség megszaporozó jelentkezése. Gondoljunk csak a legtöbb vitát, örvendezést és ellenkezést kiváltó megjelenésére, Weöres Sándor *Psychéjére*. Tamás Menyhért a székely népballadák és népnyelv különlegességét, szépségét fedezi fel, hívja elő az emlékezetből.

Kétségtelen, hogy kötetének e részei különöböztenek meg az elmúlt években indult elsőkötetesektől. Ugyanakkor e ciklusok alapján nehéz elképzelni, folytatható-e, s merre fejleszhető tovább e kísérlet. Nem arról van szó, hogy a gyerekkori élmények ismételhők-e vagy sem. Egy élménykör – költő által – nagyon sok oldalról kiaknázható. Inkább az meggondolkodtató, vajon a népnyelv (ráadásul fonetikus írásmóddal), amely e ciklusokban a tartalom szolgálatában, a megszólaló szereplők ajkán magától értetődő természetességgel hangzik, nem válik-e modorossággá. Feltéve, ha a költő újra és újra felhasználja, s netán újabb élménykörök kifejezésére is.

Remélhetően nem belemagyarázás, ha úgy tűnik, a továbblépés útját maga a költő jelzi. Nemcsak azzal az eszmei szándékával, ahogyan „forradalmaink forrásköveire” térdel, hanem költészetének azzal a szalával, amely hangjában, szintetizáló komolyságával Illyést juttatja az eszünkbe (*Ezért küldettünk forrásainkhoz, Visszatérések, Költészet*).

Ahogy a *Költészet* c. prózaversben írja:
„Mostantól magasságot és földközelt –
egyiktől sem a kaland nagyszerűségét várja
– egyazon heves húséggel közelít szárnya
... Szárnyam színeitől hivalkodást ne vár-
jatok. Csillagozni a nappalt – mihaszna.”

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Péntek Imre:

ÉJFÉLI PÁLYAUDVAR

Az 1969-ben megjelent *Elérhetetlen föld* című antológia s a nyomában fellángoló viták – néhány év távlatából nyugodtan megállapíthatjuk – egyik lényeges pozitívuma volt, hogy olvasók és idősebb pályatársak figyelmét egyaránt a hatvanas évek közepe táján indult fiatal költőnemzedék felé irányította. A „Kilencek” nagy többsége azóta már túl van önálló kötetén is. Legutóbb – kissé megkésve – az akkor még Molnár Imre néven publikáló Péntek Imre első könyvét vehettük kézbe.

„Félig elindulóban, / szökést mimelve, mégis földhöz kapaszkodóan,” – jellemzhetnének Zenon emlékére című versének sorraival Péntek Imre költészetét. Elindulóban: a világ és dolgaival szembeni tudatos költői magatartás kialakítása, kísérletező kedvével a költői kifejezés lehetőségeinek teljesebb felkutatása felé; mégis földhöz kapaszkodóan: a nagy elődök szellemi örökségének tudatos vállalásával kapcsolódva értékes irodalmi hagyományokhoz.

Az Éjféli pályaudvar töprengések, filozófiai tünődések és groteszk fintorok lírája, melyben egy küzdelmes életszakasz tájai, örökös készülődései tükröződnek eleven erővel. A kötet kulcsszava a *szökés*. Péntek Imre mindig elindulásban van, szökésben a jövő ígéretével, aki fúvel, bozóttal tarkargatja ugyan útjait, de elszántsága ellenére is nehezen találja helyét. „Koszos mozik, büfék, eszpresszók nyelnek el, / sehol egy ismerős, sehol egy jó haver.” – írja egy helyütt, s nem véletlen az *Emberré válni* című versben már a kissé rezignált kérdés: „tünődöm: az idő mire tartogat még?”

De a gondolati mélységre, a jelenségek lényegének pontos felmutatására törekvő

személyes lírát át-átmelegíti a kamaszosan hetyke, üde hang:

Vesztem, mi vesztetni való.
Történhetne-e szebben?
Későn kioldott villanó-
fény árad el a szememben.

Az ég kegyetlen kékje les.
Szélnek tartom a hátam:
vigyen! Hé, aranyeres
világ, szaladj utánam!

(*Szélben*)

Péntek Imre költői magatartására – alkatanál fogva is – jellemző a nyugtalan újat keresés, kísérletezés dinamizmusa, mely a tematikai gazdagság mellett a kötet egészen végigvonuló formai változatoságban is megnyilvánul. De míg a kötött formákban épülő verseit beragyogja a tiszta költőiség fénye, addig szabadverseiben – néhány kivétellel – mintha nem lenne elég formateremtő erő. Az utóbbiak közül is azonban szociális tematikájuknál fogva, eszmeiségükkel, a közösségvállalás őszinte szándékával mindenképpen kiemelkednek a Baleseti jegyzőkönyv egy gondnoknő haláláról, Jóéjszakát, Régi fényképre és A fiatal budapesti építőmunkásoknak című versek:

megint katonavonatok
a sehova tartó szerelvények
a vagonrésbe szorult integetések
a nők a nők a hiába hiába szépek
a láblógató csoportképek
a mellékvágányon veszteglések
az ablakrácsra ültetett szemekből
a ránkszabaduló ítélet

(*Régi fényképre*)

Veritéketek nélkül nem köt meg
a malter!

Állványozatok körül ezt a málló
vakolatú világot,
hisz csodák szunnyadnak izmaitokban,
épitsetek föl házakat
szombattra néző ablakokkal!

(*A fiatal budapesti építőmunkásoknak*)

A volt feleséget idéző, perlekedéseiben is mély emberségű, érzelmileg gazdagon árnyalt költemények teljes fegyverzetében mutatják Péntek Imrét; úgy tűnik, hogy az Örök asszonyiség című ciklus és még néhány oda kapcsolható vers az eddigi költői út kísérleteinek előremutató szintézise:

Miért nem lett végül teljesen hibátlan a regény? Mert az író nem mert vagy nem akart megmaradni a helyzet teremtette konfliktusnál, talán nem bízott eléggé annak erejében, hatásában. Kitalálta hozzá a gyilkosságra való bujtogatást, ezzel igyekezett növelni a feszültséget, az izgalmat, így azonban, mivel kettős konfliktust kellett föloldania – ráadásul több ponton való érintkezésük ellenére sem egyenrangúakat –, megoszlott közöttük a figyelmé és az ereje. Az történt itt, mint amikor egy szerkezeten valamely csavart éppen jól meghúztak, aztán egy hirtelen ötlettel „a biztonság kedvéért” még egyet szoritanak rajta. Ez azonban már sok, jelzi a szerkezet feszülése, az apróbb recsenések, amelyek nyomán gyakran alig látható hajszálrepedések keletkeznek. Látszólag ugyan ép maradt a szerkezet, valójában az anyag mégis gyöngült, a konstrukció már nem egészen hi-

bátlan. Nos ez az egyetlen fölösleges szorítás Raffai Sarolta regényében a gyilkosságra bujtogatás.

A regényt inkább a kitűnő részletek, a főszálhoz szorosan kapcsolódó, de önmagukban is vizsgálható epizódyszerű részek jellemzik. Jól sikerült részlet például a hosszú szünet utáni Eszterrel való újabb találkozás, amikor a lány kerékpáron követi a fiút. Kitűnő az éjszakai „szolidaritási akció” leírása, amikor a fiúk kitakarítják a Tanfőnök kuckóját. Ezek a jól megoldott részletek – több ilyen is van – minősítik igazából a kötetet, s teszik vonzóvá, érdekessé a regényt, amelynek világa hiteles, szövege olvasmányos, jellemei – mint arról már szó volt – jól megrajzoltak. A Morzsahegyek, említett hibája ellenére is nyeresége napjaink irodalmának.

MÁTYÁS ISTVÁN

